

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ORTAÇAĞ TÜCCARLARI ve BANKERLERİ

jacques
le goff

çeviren:
oğuz adanır

DOĞUBATI

Jacques Le Goff
**Ortaçağ Tüccarları ve
Bankerleri**

Jacques Le Goff

**Ortaçağ Tüccarları ve
Bankerleri**

Çeviren: Oğuz Adanır

DOĞUBATI

© Tüm hakları Doğu Batı Yayınları'na aittir.

© Presses Universitaires de France, 1956.

Fransızca Özgün Metin

Marchands et banquiers du Moyen Âge

Fransızcadan Çeviren

Oguz Adanır

Yayına Hazırlayan

Taşkın Taş

Kapak Tasarımı

Harun Ak

Baskı

Tarcan Matbaacılık

Nisan 2018

Doğu Batı Yayınları

Yüksel Cad. 36/4 Kızılay/Ankara

Tel: 0 312 425 68 64-425 68 65

www.dogubati.com

ISBN: 978-605-2133-24-8 / Sertifika No: 15036

Doğu Batı Yayınları-216 Tarih-27

Kapak Resmi: 14. yüzyılda bir muhasebe ofisi,
İtalyan bankacıları tasvir eden minyatür.

1340 yılları, Cocharelli, British Library.

Jacques Le Goff (1924-2014)

1924'te Toulon'da doğdu. Sorbonne, Prag, Oxford, Roma Üniversitelerinde eğitim gördü. Hocaları arasında Charles-Edmond Perrin, George Duby, Maurice Lombard ve Henri Pirenne gibi ünlü isimler yer alır. Le Goff, zihniyetler tarihi, tarihsel antropoloji, maddi uygarlık ve halk kültürü alanında Ortaçağ dönemine ilişkin yaptığı muazzam çalışmalarıyla *Annales Okulu*'nun dünya çapındaki sınırlarını genişletmiştir. 1972 yılında Fernand Braudel'in ardından, *École des hautes études en sciences sociales*'in başına geçti.

Jacques le Goff "Ortaçağ"da gerçekleştirilen başarılarla ve değişime dikkatleri çekerek "Ortaçağ" ismine ve kronolojisine karşı haklı itirazlarda bulundu. Bunu yaparken özellikle 12. yüzyıl Rönesans hareketini örnek gösterir. Le Goff, Ortaçağ konusunda oluşan kamplaşmada bu dönemin önemini küçümseyen veya abartan taraflara karşı eşit mesafede durdu. Ortaçağ'ın kendine özgü bir medeniyet olduğunu ve onun Greko-Roman antikitesi ile modern dünyadan ayrı değerlendirilmesi gerektiğini savundu. Eserleri arasında, *Les Intellectuels au Moyen Âge* (1957), *Pour un autre Moyen Âge* (1979), *l'Apogée de la chrétienté* (1982), *l'Usurier et le Purgatoire* (1986) *Saint Louis* (1996), *Saint François d'Assise* (1999) ve *L'Europe est-elle née au Moyen Âge?* (2003) sayılabilir.

İÇİNDEKİLER

Çevirmenin Önsözü	11
Giriş	13
I. Bölüm:	
Mesleki Yaşam	19
I. Ticari Devrim.....	19
II. Gezgin Tüccar.....	21
1. Yollar	21
2. Nehir ve Kanallar	23
3. Deniz Yolları	24
4. Fuarlar	26
III. Yerleşik Tüccar.....	29
1. Sözleşmeler ve Ortaklıklar	29
2. Tüccarlar ve Siyasi İktidar	34
IV. 14. ve 15. Yüzyıllarda Geliştirilen Yöntemler.....	37
1. Sigorta.....	37
2. Senet	38
3. Muhasebe.....	43
4. Tüccar Kategorileri	45
5. Ortaçağ Tüccarı Bir Kapitalist midir?	49

İkinci Bölüm:

Toplumsal ve Politik İşlev Tüccarlar ve Kentler 51

I. Büyük Tüccarların Toplumsal İşlevi 52

1. *Tüccarlar ve Soylular* 52
2. *Tüccarlar ve Kentlerde Yaşayan Halk Sınıfları* 56
3. *Tüccarlar ve Köylüler* 63

II. Ticaret Burjuvazisinin Politik Egemenliğine Dair

- Çeşitli Örnekler** 65
1. *"Demokrat" Tüccarlar* 67
2. *Tüccarlar ve Prensler* 71
3. *Büyük Burjuva Aileler* 74

Üçüncü Bölüm:

Dini ve Ahlâki Tavrı 80

I. Kuramsal Anlamda Tüccarlara Karşı Olan Kilise 80

1. *Tüccarların mahkûm edilmesi* 80
2. *Nedenler* 81
3. *Tefecilik* 82
4. *Hıristiyan Olan ve Olmayan Tüccarlar* 84

II. Uygulamada Tüccarlar ve Kilise 86

1. *Tüccarların Korunması* 86
2. *Tüccarlara Karşı Direnemeyen Kilise* 87
3. *Tüccar Kendisini Nasıl Savundu?* 88

III. Tüccar Zihniyeti 93

1. *Para* 93
2. *Toplumsal Etki* 94
3. *Saygınlık* 95
4. *Ticari Etik* 95

IV. Tüccarın Dini 97

1. *Din ve İş Dünyası* 97
2. *Yardımseverlik* 99
3. *Nihai Ceza* 100
4. *Dini Nedenler* 102
5. *Tüccarlar ve Sapkın İnançlar* 103

V. Kilisenin Tüccarlara Karşı Olan Tavrında	
Görülen Gelişmeler.....	104
1. Feodal Dönem.....	105
2. Kilise ve Ticari Devrim.....	105
3. Kilise ve Kapitalizmin Başlangıç Yılları	107
4. Kiliseye En Uygun Kesim: Orta Sınıflar	109
5. Tüccarlar ve Rönesans	109
Dördüncü Bölüm:	
Tüccarın Oynadığı Kültürel Rol	111
I. Tüccarlar ve Laikleşen Kültür.....	111
1. Laik Okullar.....	112
2. Yazma	112
3. Hesaplama.....	113
4. Coğrafya.....	114
5. Gündelik Yaşama Ait Diller.....	115
6. Tarih	115
7. Ticaretle İlgili El Kitapları.....	116
8. Akılcılaştırma	117
9. Sınıf Kültürü.....	118
II. Ticari Mesenlik.....	119
III. Burjuva Kültürü.....	123
1. Mimari	125
2. Resim	127
3. Dekoratif Sanatlar. Lüks Eğilimi	128
4. Tüccar ve Sanat Sosyolojisi.....	131
5. Edebiyat	132
6. Hümanizma	133
IV. Tüccarlar ve Kent Uygarlığı	135
Kaynakça	139
Dizin	145

ÇEVİRMENİN ÖNSÖZÜ

Avrupa Ortaçağ araştırmalarının en saygın isimlerinden biri hiç kuşkusuz Jacques Le Goff'tur. Yaşamı boyunca kolektif tarih araştırmalarına ağırlık veren bu ünlü araştırmacı neden öz-neler tarihiyle ilgili böyle bir çalışma üretmiştir?

Nedenlerini ayrıntılı bir şekilde kendisi açıklıyor. Bu çalışmanın zayıf noktalarından söz ettikten sonra yapılan seçimin Ortaçağ ile ilgili belli türden araştırmaların sunduğu imkânları değerlendirmek olduğunu görüyoruz.

Marksist tarih anlayışından her zaman esinlenmiş bir yazar olan Le Goff *Ortaçağ Tüccarları ve Bankerleri* başlıklı bu çalışmayı gene toplumsal tarihin akışını açıkça etkilemiş belli bir öz-neler grubu ve özneleşme sürecini ele alarak yapmıştır. Üstelik bu metinde toplumların geçirdiği zihinsel/kültürel dönüşüm sürecini ülke ülke ele alınan belli kişiler, aileler ve hanelerin özyaşam öyküleri üzerinden açıklamıştır. Yazarımız bunu, özellikle erken kapitalizm konusunda çok yoğun ve ayrıntılı araştırmaların yapıldığı İtalya, Felemenk, Almanya gibi ülkelerde Ortaçağ tarih çalışmalarının artmasına bağlıyor. Ka-

pitalizmin ve kapitalistlerin ya da başvurduğu bir başka ifadeyle, “kendilerini ticarete adanmış” insanların hangi tarihten başlayarak sözcüğün gerçek anlamında klasik kapitalizm ve kapitalist kavramlarını içerecek kıvama geldiğinin belirlenmesinin öneminden söz ettikten sonra bu işin ancak öznel, yani kapitalistler tarihine başvurularak yapılabileceğini gösteriyor.

Ancak özne ağırlıklı bu çalışma kapitalistleşme sürecine katılan herkesi içermiyor. Üstünde durduğu kesim küçük esnaf, sanatkâr vb. kişilerden değil, ulusal hattâ uluslararası toplumsal, iktisadi, politik, kültürel/zihinsel tarihe damgasını vurmuş isimlerden oluşuyor. Başka bir deyişle toplumsal değişime yol açabilecek güç ve yeteneğe sahip olmuş insanların öyküsünü anlatıyor.

Hacim olarak küçük ancak işlediği konu açısından son derece önemli ve ilginç bu çalışmanın son sayfalarından birinde Le Goff bu büyük tüccarlar ve bankerlerle ilgili olarak şunları söylüyor:

“Bu insanlar çoğunlukla kendi kentlerine öncelik tanır. Onları en çok tasalandıran ve en çok sevdikleri şey yaşadıkları kenttir. Tüccarların bu kentlerine aşırı düşkünlüğünün bir nedeni de hiç kuşkusuz çıkarlarıdır. Yaşadıkları kent onların kurdukları işin ve sahip oldukları gücün merkezidir. Kentler onlara ne kadar borçluysa, onlar da kentlerine o kadar borçludurlar.”

Oğuz ADANIR
İzmir Ocak 2018

GİRİŞ

Burada sunulan taslağın haddini aşmak gibi bir niyeti yok. Bu metinde çok az belge ve çalışmaya dayanan; geçici bir süreliğine bile olsa, bilimsel bir zafer niteliğine sahip olmasa da aydınlar ve tarihçiler arasında halen tartışılan; yalnızca bir, iki öncü tarih araştırmacısının ilgi alanına ait sınırlar içinde kalan emin olmakta zorlandığımız bilgilere yer vermedik. Hiç istemesek de sorunları incelemek yerine elde edilmiş son bilgileri sunmayı yeğledik.

Bununla birlikte girişle ilgili bu satırlarda şu sınırların neden çizildiğini açıklamak, sorunları ortaya koymak ve araştırmacıların en çok ilgilendiği alanlardan söz etmek gerekiyor.

Önce Hristiyan Avrupa'dan oluşan coğrafi bir alan belirledik. Böylelikle uyumlu bir metin oluşturma konusunda kazançlı çıkmayı umarken konuya geniş bir pencereden bakamayacağımız için kayba uğrayacağımız kesin. Bizanslı ya da Müslüman tüccardan bilerek söz etmiyorsak, bunun nedeni, onların haklarında çok fazla şey bilinmeyen farklı hattâ hasım kültürlerle ait insanlar olmalarıdır. Oysa tartışmalara yol açan ticaretin coğ-

rafi alanlar, uygarlıklar, halklar arasında kurulan hayati bir bağ olduğu söylenebilir. Haçlı Seferleri sırasında bile Batılı Hristiyanlar ve Müslüman dünyası arasında –başka türlü bağlantılar kurulmasına hizmet eden– ticari değiş tokuşlar kesintisiz sürdürülmüştür. Daha güzeli, İslâmiyet'in ortaya çıkışı Doğu ve Batı arasındaki ilişkileri kopartmak bir yana bu iki dünyayı birbirine daha sıkı bir şekilde bağlamış ve Doğu'da büyük tüketim merkezleri haline gelen ve mal talep eden kentler barbar Batı'da ticaretin yeniden doğmasına yol açmıştır. Sonuç olarak Venedikli tüccar, edindiği serveti Bizans'la kurduğu ilişkiye borçludur. İtalya'nın büyük liman kentleri servetlerinin büyük bölümünü Ceuta'dan Trabzon'a, Bizans'tan İskenderiye'ye kurdukları ilişkilerle elde etmişlerdir. Tarih sahnesine Bizanslı ya da Arap tüccardan sonra çıkan Hristiyan tüccarın onların yöntemleri, zihniyetleri ve tavırlarından etkilenmediği söylenebilir mi?

Ortaçağ ticaretine yönelik bir çalışmada Doğu'nun ihmal edilmesi bağışlanmayacak bir yanlış olurdu, ancak biz tüccardan söz edeceğimiz için bunun sonuçlarına katlanabileceğimizi düşündük. Bu küçük çalışmadaki ikinci sınırlamaya gelince doğrudan pazarlar, ticaret yolları, ticari araçlar, ürünler, ticaretin gelişmesiyle ilgili bir çalışma yapmadık. Bu çalışmanın konusu kendilerini ticarete adayan insanlardır. Bu açıdan Hristiyan tüccarın meslekî yaşantısı zorunlu olarak Doğulu meslektaşlarınıninkine benzese de, bambaşka bir politik, dinî, kültürel bağlamın ürünü olduğu kesin. Biz onu yaşadığı kent, bağlı olduğu yönetim, toplum, uygarlık çerçevesi içine yerleştirerek inceledik. Ekonomik alanın dışına çıkarak özellikle servetini nasıl değerlendirdiğini, sahip olduğu gücü nasıl kullandığını anlamaya çalıştık.

Bu insanlar arasında bir seçim yapmak durumunda kaldık ve perakende mal satan tüccar, bir haftalığına tefeciliğe soyunanlar ve seyyar satıcılarla ilgilenmedik. Bu insanlar hakkındaki belge yetersizliği, tarihçinin bu insanlar arasında kayda de-

ğer kişiler bulma güçlüğü bizi böyle bir seçim yapmaya itti. Belirleyici olan bir başka noktaysa, özellikle sahip oldukları ekonomik güce dayanarak pazarlar kadar politika ya da sanat alanında da önemli bir rol oynayanlardan söz etmek istememizdir. Bu çalışmanın konusu bankerler (*negociatores*) ve tüccarlardır (*mercatores*). İş adamı teriminin bu insanlara çok yakıştığını düşündük zira ticaret, mali işlemler, spekülasyon, gayrimenkul ve arazi yatırımları gibi terimler çıkarlarının boyutları ve karmaşıklığını yeterince ifade edebiliyor. Meslekî açıdan onları ticaret ve banka gibi iki kutba böldük. Ortaçağ insanları bunların en güçlü, en tipik olanlarına zaten “tüccar-banker” demiş miydi? Bu tip 11. yüzyılda Hristiyan Avrupa’da başlayan ekonomik atılım evresinde ortaya çıkmıştır. Bu yüzden biz de geç Ortaçağ tüccarlarından söz etmek durumunda kaldık. Kolay yolu seçtiğimiz söylenebilir. Ancak bu seçim sayesinde onlar hakkında ileri sürülen çok sayıda savı göz ardı edebildik. Böylelikle Ortaçağ tüccarlarının –kimileri için bir şey ifade etmeyen, kimilerinin ısrarla üstünde durduğu– sayı ve öneminden, ne tür tüccar olduklarından –uzman tüccarlar mı yoksa gelip geçici bir heves mi, bağımsız tüccarlar mı ya da prensler, dinî oluşumlar için çalışan tüccarlar mı, seyyar satıcı mı ya da daha o tarihte geniş ufuklara sahip kapitalist tüccarlar mı– milliyetlerinden –Yahudi ya da yerli– ya da hayati bir öneme sahip görünen belirsiz ve kuramlar tarafından belirsizleştirilen köken sorunundan –geçmiş, Greko-Roma dünyasını yaşatma arzusu, gezgin maceraperestler, ticarete para yatırmaya başlayan toprak sahiplerinden– söz etmemize gerek kalmadı.

Böylelikle son seçenek, yani kronolojik bir plan mı yoksa mantıksal bir plan mı yapılacağı konusunda karar vermek de kolaylaştı. Ortaçağ’ın başlangıcından yola çıkıldığında, gerçekleştirilmesi olanaksız bir çalışma zamansal sınırlar belirlenince, yani “ticari devrim” dönemi seçilince kabul edilebilir bir hale geldi. Çünkü bu dönemde büyük Hristiyan tüccarın sürdürdüğü yaşamın temel koşulları görece yerleşik bir görünüme sa-

hip oldu. Dolayısıyla –aynı adamın sergilediği farklı tavırlar arasındaki ilişkileri araştırmakla birlikte– sistematik bir çalışma yapmayı seçtik. İş yerinde ya da pazarda çalışan tüccar-bankerden, yani bu insanın meslekî yaşantısından söz ettik. Sonra soylular, işçiler, kent halkı ve devletle olan ilişkilerini betimledik, yani oynadığı toplumsal ve politik rolden söz ettik. Ardından Kilise ve kendi vicdaniyla kurduğu ilişkileri, yani dinî ve ahlâki tavrını çözümledik. Son olarak da eğitim, sanat ve uygarlık konuları, yani oynadığı kültürel rolle ilgilendik.

Bu seçimlerden dolayı yalnızca üzûlmekle kalmadık. Görüleceği üzere ileride bunlara eşlik eden makul ama pişmanlığımızı açığa vuran yerler de oldu.

Yalnızca Hristiyan tüccara bağlı kalmakla birlikte yaptığı işin coğrafi boyutlarını ya da dini kendince yorumlaması, sapkın veya putperest dünyayla kurduğu bağlantıların yol açtığı meslekî ya da ahlâki sorunları göz ardı etmedik. Ortaçağ'da yaşayan Hristiyan tüccarın onlar hakkında araştırma yapan modern aydınlardan daha geniş bir ufka sahip olduklarını unutmadık. Marco Polo istisnai daha doğrusu uç bir örneğe benzerse de, onun gidip geldiği yolları zihinlerinde canlandıran meslektaşlarının sayısı oldukça fazladır.

Meslekî yaşantısını açıklamadan tüccar ya da bankerden söz etmeyi doğru bulmadık. Dolayısıyla ticari yöntemler, örgütlenme biçimi, tüccarın kendini geliştirmesini sağlayan ortamı açıklamaya çalıştık.

İlgilendiğimiz güçlü kişiliklerin gölgesinde kalan mütevazı insanlar, küçük insanların o birleştirici, dünyayı birarada tutan dokuyu oluşturduklarını da unutmadık. Okuyucu bu hepsi birbirlerine benzeyen insanlarla ilgili dolaylı bir şekilde sunulan bilgilere ulaşmadan o dünyanın anlaşılamayacağını, ortaya konulamayacağını görmüştür. Zaten tanınmış tarihçilerin peşi sıra biz de kendi kendimize Ortaçağ'da büyük ve küçük tüccar arasında nasıl bir fark bulunduğunu, bu farkın toptan ve pera-

kende ticaret arasındaki karşılığa indirgenip indirgenemeyeceğini sorduk.

Gene Geç Ortaçağ'da yaşayan Hristiyan tüccarın köken sorunuyla tarihsel anlamda pek fazla ilgilenmediğimiz gibi bununla bağlantılı tüccar kuşakları –yeni zenginler ya da zengin çocukları– sorununa da el atmadık. Ortaçağ iş adamlarının toprak sahipliğiyle ilgili sorunlarını da incelemedik.

Son olarak, belli coğrafi ve kronolojik sınırların bile derinlemesine bir değişime uğramadığı bir evrende hem mekânsal çeşitliliği, yani İtalyan tüccarın Hansa birliğine mensup tüccara benzemediğini; hem de zaman içindeki gelişmeyi, yani 12. yüzyıldaki öncü tüccarın 13. yüzyıldaki sonradan görmeye benzemediğini göz önünde bulundurduk. Bunun yanı sıra 14. yüzyılda yaşanan bunalımların 13. yüzyılda görülen refah çocuklarından farklı iş adamı tipleri doğurduğunu, prenslerin politika anlayışları ya da ulusal monarşinin önceki yüzyıllardaki cemaat anlayışının oluşturduğundan başka bir tüccar kişiliği oluşturduğunu da unutmadık. İtalyan tüccara daha çok yer verilmesinin nedeninin onunla ilgili belgelerin istisnai bolluğundan, onun hakkında yayımlanan kitap sayısı ve niteliğinden, İtalyan tüccarı örnek bir kişiliğe dönüştüren yararlandığı öncü “yöntemlerin” özelliğinden, bakış açılarının genişliğinden kaynaklandığı da umarız unutulmaz. Doğal olarak anımsanması gereken diğer bir nokta, başka coğrafyalarda onun kadar gelişmiş tüccarlar bulabilmenin genellikle çok zor olmasıdır.

Anlayışlı okuyucunun, Ortaçağ Hristiyanlık dünyasını anlamaya yarayan önemli kişilikler, sona ermekte olan Ortaçağ karamsarlığının yol açtığı “dünyanın içinde bulunduğu şu hal-ler”, Ölüm (Macabre) dansı, şövalye, rahip, üniversite öğrencisi, köylüler arasında tüccarlara öncelik tanıyacağını, zira bunların da tarihe katkıda bulunduklarını ve aynı tarihe kendileriyle birlikte katkıda bulunan başka insanların Lucien Febvre'in o güzel deyişiyle günün birinde “tarihte yer alma hakkına” sahip olacaklarını umuyoruz.

I. Bölüm

MESLEKÎ YAŞAM

I. Ticari Devrim

11. ve 14. yüzyıllar arasında Ortaçağ Hıristiyanlık dünyasında görülen ticari devrime yol açan önemli olayları bu devrimin nedenleri arasında mı yoksa sonuçları arasında mı saymak gerektiği konusunda zorlanıyoruz.

Önce Germen istilalarının sona ermesinden söz edelim. Germenler, İskandinavlılar, Avrasya steplerinde yaşayan göçebeler, Müslümanlar belli bir süre sonra Hıristiyanlık dünyasının merkezine saldırmaktan, sahillerinde yelken açmaktan vazgeçiyorlar. Savaşların yerini barışçıl bir ortamda gerçekleşen ticari değiş tokuşlar –çok küçük çaptaki bu değiş tokuş olayıyla ilk olarak savaşlar sırasında karşılaşılıyor– alıyor. Bu düşman dünyalar büyük üretim ya da tüketim merkezlerinden oluşuyor. Örneğin tahıl, kürk, Kuzey ve Doğu dünyasının pazara sürdüğü köleler, Afrika ve Asya'dan gelen değerli maden değiş tokuşunun giderek arttığı büyük İslâm kentlerini cazibe merkezi haline getiriyor.

Baskınlarla yağmalar yerini görece bir barış dönemine bırakarak ekonominin canlanmasını, özellikle de kara ve deniz yol-

culuklarının daha güvenli hale gelmesini sağlayınca ticari ilişkiler hızla gelişiyor ya da yeniden başlıyor. Daha da iyisi rastlantısal bir şekilde ölme oranı gerilerken beslenme ve yaşam koşullarında görülen gelişmenin yanısıra inanılmaz bir nüfus artışı Hristiyanlık dünyasına yeni tüketiciler, üreticiler, emek gücü ve tüccarların seçip beğeneceği bir insan rezervi sağlıyor. Saldırma süreci tersine dönüp hücum sırası Hristiyanlık dünyasına geçtiğinde destansı özelliklere sahip askerî nitelikteki Haçlı seferlerinin barışçıl ticaret sürecinin gelişmesine hizmet ettiği görülüyor.

Bu radikal değişiklikler yeni kentlerin doğması ya da eski-lerin yeniden doğması gibi hayati bir sonuca yol açıyor. İster yeni yerleşim isterse eski yerleşim merkezlerinde ilk sırayı ekonomik işlevin alması gibi yepyeni ve çok önemli bir özelliklerle karşılaşılıyor. Bunlar ticari yollar üstünde oluşturulan duraklar, ulaşım yolları arasında kurulan bağlantılar, deniz ya da nehir kenarlarında kurulan limanlar ve bütün bunlar için yaşamsal öneme sahip bir merkezin oluşturulması gibi şeylerdir. Bu merkez, eski feodal kaleyle (Roma ordugâhı), önemli askerî ya da dinî yapıların yakınına inşa edilen dükkânlarla pazar yerinden oluşan ve gelen malların bekletilmeden ulaşması gereken yerlere gönderilmek üzere yüklendiği yeni mahalledir. Ortaçağ ticaretinde görülen ilerlemenin nedeni kentlerde görülen gelişmedir. Ortaçağ tüccarının zenginleşmesi de bu çerçevede açıklanabilir.

Ticari devrimle ilgili bütün bu önemli değişiklikler Hristiyanlık dünyasının farklı bölgelerinde aynı yoğunluğa sahip değildir. Avrupa ticareti üç ayrı büyük merkezde yoğunlaşmaya çalışmıştır. Uluslararası ticaret Akdeniz ve Kuzey'de (Müslümanlara ait bölge, Slav-İskandinavlara ait bölge) örgütlendi. Hristiyanlığın bu iki çekim merkezinde gösterdiği gelişmeler sonunda İtalya'da iki güçlü ticaret kenti oluştu. Aynı düzeyde olmasa bile Güney Fransa (Provence) ve İspanya'nın yanısıra Kuzey Almanya'da da benzeri kentler oluştu. Dolayısıyla Orta-

çağ Avrupası'nda yaşadıkları coğrafya, uyguladıkları yöntemler, sahip oldukları özgün kişilikler doğrultusunda ticaret evrenini belirleyen iki tüccardan biri İtalyan diğeri Hansa birliğine mensuptur. Ancak bu iki coğrafya ve bu iki ticari alan arasındaki değiş tokuş işlevinin yanısıra çok erken bir tarihten başlayarak üretim ve sanayi işlevini de yerine getirmek gibi bir özgülüğe sahip olan bir ara bölge vardır. Kuzey Avrupa olarak adlandırılan bu bölge İngiltere'nin güneyi ve doğusu, Normandiya, Felemenk, Fransa'nın Champagne bölgesi, Meuse bölgesi ve Aşağı Renan'dan oluşmaktadır. Bu Kuzeybatı Avrupa bölgesi en büyük yün kumaş üretim merkezidir. Kuzey ve Orta İtalya ile birlikte Avrupa'da "sanayinin" varlığından söz edilebilecek tek bölge burasıdır. Kuzey ve doğudan sağlanan ürünlerle bağlantılı olan bu Avrupa tekstil sanayi ürünleri Baltık kökenli ve İtalyan tüccarın Champagne ve Felemenk pazarlarından ve fuarlarından gelip satın aldıkları mallardır. Bu ilk ortaya çıkış ve atılım evresinde Ortaçağ tüccarı daha çok gezgin bir tüccardır.

II. Gezgin Tüccar

1. Yollar

Gezgin tüccar mallarını kara ve su yollarında taşıırken pek çok engelle karşılaşır.

Önce doğal engellerden söz edelim. Karada aşması gereken dağ yolları kimi zaman söylendiği kadar kötü değildir. Bunlar Antikçağ'ın mermer döşeme ve sertleştirilmiş yollarına oranla daha elverişli olmakla birlikte gene de oldukça ilkel sayılabilir. Kuzey-Güney ticaretinin gerçekleşmesini sağlayan büyük yolların Pireneler ve özellikle Alpleri –bu yollar daha uygun görünmekle birlikte çok daha büyük çapta mal taşınması güçlükleri de artırmaktadır– aşmak zorunda olduklarını düşündüğümüzde, örneğin Felemenk'ten İtalya'ya taşınan malın ne gibi bir çaba ve ne türden riskler alınması gerektirdiğini anlarız.

Kimi hatlarda Romalılardan kalma yollar kullanılsa da başka güzergâhlar üzerinde gerçek yollar bulunduğu söylenebilir.

Gene de Ortaçağ'da kullanılan yolun kırsal kesim ve tepelerde "gelip geçilen yerden" ibaret bir şey olduğu unutulmamalıdır. Buna bir de taşımayla ilgili yetersizliklerin eklenmesi gerekir. Hiç kuşkusuz 10. yüzyıldan başlayarak koşum takımlarında görülen gelişmeler taş döşenmemiş yollarda ticari atılımın gerçekleştirilmesine uygun zorunlu bir teknik koşul olmakla birlikte yeterli değildir. Keza dört tekerlekli ağır arabaların yanı sıra iki tekerlekli hafif arabalar, semerleri ve yem torbalarıyla birlikte katırlar ve atlar gibi yük hayvanları sıradan taşımacılığın gerçekleştirilmesini sağlayan unsurlardır. Buna bir de güvenlik sorunu, hırsızlar, hırsızlık ya da tüccarların mallarına az çok yasallaştırılmış el koyma yöntemiyle kaynak yaratmaya çalışan senyörler ya da kentleri ekleyebiliriz. Toprakların ve politik bölünmenin sınır tanımadığı bu dönemde özellikle en sık karşılaşılan engeller arasına vergiler, haklar, yol üstünde bulunan pek çok senyör, kent, cemaat tarafından uygulanan –bir köprüden, sığ bir ırmak geçidinden, toprakları üstünden gelip geçme bedeli gibi– her türlü ödetme yöntemini eklemek gerekir. Bu imtiyaz ücretleri yalnızca yol bakım amacıyla ödetilen bir bedele indirgendiğinde tüccarlar da bunu yasal bir kesinti olarak kabul ettiler. 13. yüzyıldan başlayarak senyörler, manastırlar, özellikle de burjuvalar köprüler inşa ettiler. Zira ticari taşımacılığın kolaylaşıp gelişmesini sağlayan bu köprüler sayesinde doğrudan ya da dolaylı dişe dokunur maddi kaynaklar yarattılar. Ancak kimi zaman bu harcamaları bizzat "bu kolaylıklardan yararlananlara", yani tüccarlara ödettiler. Örneğin, Almanya ve İtalya arasındaki en kısa yol olarak bilinen asma köprü ilk kez 1237 yılında Gothard tarafından inşa ettirilmiştir. Merkezî bir devlet örgütlenmesi çerçevesinde prensler ya da krallara özgü bir karayolları inşa politikasıyla karşılaşabilmek için Ortaçağ'ın son yıllarını beklemek gerekir. Sistemli bir şekilde gerçekleştirilen ödeme yükümlülüğünden kurtulma sayesinde yol, köprü

vb konusunda yapılan harcamalarda bir düşüş olur. Buna tüccarın katlandığı acılar, göze aldığı tehlikelere kara ulaşımı için yaptığı bu büyük harcamaları da eklemek gerekir.

Köleler, lüks yün kumaşlar ve özellikle “baharat menues” – temizlik, ecza, boyama, mutfak işlerinde kullanılan yükte hafif pahada ağır bir dizi malı kapsayan deyim– gibi nadir bulunan pahalı ürünlerde taşıma maliyeti başlangıç fiyatının yüzde 20-25’ini geçmiyordu. A. Saporì’nin sözünü ettiği ağır çeken ve yer kaplayan –buğday, şarap, tuz– “az kazandıran mallarda” taşımanın maliyeti bu malların başlangıç fiyatının yüzde 100-150 hattâ daha fazlasına bile ulaşabiliyordu.

2. Nehir ve Kanallar

Ortaçağ tüccarı nehir ve kanallardan da yararlanırdı. Suda yüzen kereste, duba şeklinde taşınan diğer mallar konusunda nehirlerden izin verdikleri ölçüde yararlanılırdı. Bu açıdan sıradışı bir ulaşım yoğunluğuna sahip üç ağdan söz etmek gerekir. Kuzey İtalya’daki Po nehri ve kollarının oluşturduğu Akdeniz’in en büyük iç ulaşım ağı orantılar göz önünde bulundurularak günümüz Büyük Amerikan gölleriyle karşılaştırılabilir. İkincisi, Moselle ve Meuse nehirlerine doğru uzanan Rhône nehri-nin geçtiği coğrafya 14. yüzyıla kadar Kuzey-Güney ticaretinde rol oynayan en önemli hattır. Son olarak, 12. yüzyıldan başlayarak yapay bir kanallar ya da *vaarten* ve havuzlu kanallar ya da *overdraghes* ağıyla tamamlanan pek çok küçük kolla beslenen Felemenk nehirleri 13. yüzyıldaki ticari devrim için ne ifade ediyorsa 18. yüzyıl İngilteresi’ndeki kanallar da sanayi devrimi için aynı anlama sahip olacaktır. Bunlara bir de Ortaçağ sonunda önemi giderek artan Orta ve Güney Almanya’nın ekonomik gelişmesiyle ortaya çıkan Ren-Tuna yolunu da eklemek gerekir. Taşımacılıkla ilgili bütün bu gelişmelerde tüccarlar çok uzun bir süre boyunca prenslerden çok daha önemli bir rol üstlenmişlerdir.

3. Deniz Yolları

Uluslararası Ortaçağ ticaretinde şu bizim özel olarak ilgilendiğimiz büyük *mercato*reların zenginleşmesinde en büyük pay deniz taşımacılığına aittir. Ancak burada da aşılması gereken çok büyük güçlükler vardır.

Akla ilk gelenler batan gemiler ve korsanlık olaylarıdır. Korsanlık her zaman çok yaygın bir görünüme sahip olmuştur. Başlangıçta kendi başlarına buyruk denizcilerden oluşan korsanlar bu alanda gerçek anlamda bir girişimci olup bu işi ticaretle birlikte yürütmüş ve bu yağmalama işini finanse eden saygın tüccarlarla gerçek sözleşmeler imzalayarak elde edilen kâr-dan belli bir pay koparmışlardır. Savaş hakkı ya da kılıfına yutturulmuş bir batığı yağmalama hakkı adı altında kentler ve Devletler de bu sürece katılmış ancak bu *jus naufragii* uygulaması Akdeniz'de çok erken bir tarihte sona erdirilmiştir (İtalyanların çok büyük bir skandal olarak nitelendirmelerine karşın Napoli'nin Anjoulu kralları 13. yüzyılda bu uygulamayı yeniden hayata geçirmişlerdir). Kuzeyde özellikle İngilizler ve Brötonlar sayesinde uzun bir süre geleneksel bir görünüm kazanıp varlığını sürdüren bu uygulama modernleşme döneminde korsanlar arası savaşlara yol açacaktır. Yalnızca büyük limanlara sahip kentler, özellikle de Venedik, savaş gemilerinin eşlik ettiği düzenli ticari seferler örgütleyebilmiştir.

Bu arada gemilerin yetersiz kapasitelerinden de söz etmek gerekir. Hiç kuşkusuz ticari devrim ve mal taşıyan gemilerin sayısının artması ticari gemilerin tonajlarının da artmasına yol açmıştır. Yer kaplayan ağır ve metreküpe bir tonu geçen çok ağır malların taşınmasında kullanılan Hansa birliğine ait *koggenler*, İtalyan tüccarların, özellikle de Venediklilerin yararlandıkları büyük kadırgalar Ortaçağ sonlarında toplamda bin tona ulaşsalar bile yetersiz bir hacme sahiptiler.

Sayısal çokluk düşük kapasite anlamına geliyordu örneğin, Hansa birliklerine ait Kuzey denizinde İngiliz yünü ve Fransız

ya da Alman şarabı taşıyan *koggenleri*, Cenova ve İspanyolların baharat taşıyan küçük tonajlı karavela benzeri tekneleri (caraque), Venediklilerin Suriye ve Kıbrıs limanlarından pamuk taşıyan gemileri nadiren 500 ton üzerine çıkardı.

Bu deniz taşımacılığıyla ilgili son sorun hız konusudur. 13. yüzyıldan başlayarak geminin kış tarafına takılan dümen, üçgen Latin yelkeni, pusula gibi buluşlar haritacılıkta görülen ilerlemelerin –yani Doğu ve Uzak Doğu katkılarının yanısıra Bask, Katalan ve Cenova kökenli denizci ve bilginlerin yaptıkları önemli katkıları da unutmamak gerekir– büyük bir hızla yaygınlaşması Ortaçağ'da limanlar arasında gidip gelirken geceleri demir atma, olumsuz hava koşullarında yola çıkmamak, ülke sahillerinde gerçekleştirilen kabotaj gibi önemli engellerin sayısını azaltmış ya da ortadan kaldırmıştır. Örneğin, 15. yüzyılda Venedikli bir tüccarın İskenderiye'den Venedik'e baharat getirtip bu baharatları Londra'ya göndermesi, aynı geminin dönüşte Londra'dan kalay yükleyip getirmesi, bu kalayın İskenderiye'ye taşınması ve gene oradan buğdayla dönmesi tam iki yıl alıyordu. Dolayısıyla tüccarın sabırlı ve zengin olması gerekiyordu. Bununla birlikte deniz yoluyla yapılan taşımanın maliyeti kara yoluyla yapılan orana çok daha düşüktü. Örneğin bu maliyet yün ve ipeğin değerinin yüzde ikisi, buğdayın yüzde on beşi, şapın yüzde otuz üçünü geçmiyordu.

Roberto Lopez ve Armando Saporì'nin verdikleri örneklerden yola çıkarak Cenova'dan Doğu'ya mal taşıyan bir grup tüccarın rotasını izleyelim. Bu tüccarlar özellikle kumaş, silâh, metal türü mallarla ilgilenirdi. Sahil şeridi ya da Korsika, Sardunya ve Sicilya rotası izlendiğinde ilk mola Tunus, ikinci mola Trablus'ta verilirdi. Her türlü malın alınıp satıldığı –yerel esnaf tarafından üretilen mallar ve özellikle Doğudan ithal edilenler– İskenderiye'de ise taşınacak yük miktarı artardı. Suriye'nin Akka, Sur, Antakya gibi limanlarına ancak yolcu, hacı almak ya da Doğu'dan kervanlarla getirilen malları yüklemek amacıyla uğranırdı. En büyük baharat deposu Kıbrıs'taki

Magosa kentindeydi. Söylentiye göre, “Oradaki baharat miktarı Almanya’daki ekmek sayısından çoktu”. İran ve Ermenistan’dan gelen yolların kesişme noktası olan Lazkiye’de (Latakia) Marco Polo’ya göre, “dünyada yetişen her türlü baharatla ipek ve altın yaldızlı kumaş” bulabilmek mümkündü. Foça’dan değerli şap, Sakız adasından ise şarap ve hem likör hem de çok talep gören bir dişmacununun yapımında kullanılan sakız yüklenirdi. Doğu’dan gelen yolların kavşak noktasını oluşturan Bizans’ta mola vermek bir zorunluluktan. Daha sonra Karadeniz’de yol alırken Kırım’ın Kefe limanından, Rusya’dan ve Moğolistan yolu boyunca Asya’dan alınıp getirilen buğday, balmumu, tuzlu balık, ipek ve özellikle de köleler yüklenirdi. Tüccarlarımız bu ürünlerin çoğunu Batı’ya taşımaz Sinop ve Trabzon’a götürerek satardı. Benedetto Vivaldi gibi en gözükpek tüccarlar buradan Sivas’a kadar Tatar korumalar eşliğinde gidip oradan Tebriz ve Hindistan’a geçebilir ya da Marco Polo gibi karayolu ile Orta Asya’yı kat edip Çin’e ya da Basra yoluyla Seylan’a ulaşabilirdi.

4. Fuarlar

13. yüzyıldaki gezgin tüccarın en büyük amacı Champagne fuarlarına katılabilmektir. Bu fuarlar yılın belli aylarında Lagny, Bar-sur-Aube, Provins ve Troyes kentlerinde birbiri peşi sıra düzenlenirdi. Ocak-Şubat aylarında Lagny, mart-nisan aylarında Bar, Mayıs’ta Provins, Mayıs-Haziran aylarında Troyes, Saint-Jean, Temmuz-Ağustos’ta gene Provins, Saint-Ayoul, Eylül-Kasım ayları arasında ikinci kez açılan Troyes ve son olarak Kasım-Aralık ayları arasında ikinci kez açılan Saint-Remi fuarı. Görüldüğü gibi Champagne bölgesinde Batı dünyası açısından hayati öneme sahip düzenli bir pazar vardı. Böylelikle bu kentlerde yılın iki ilâ dört ayı boyunca Bar-sur-Aube’da yaşayan Bertrand olağanüstü olarak nitelendirdiği bahar aylarındaki hareketli yaşamı şöyle betimlemiştir:

*Hava ısınıp, yumuşadığında,
 Çayırılar yeşillenip, çiçekler açtığında,
 Tüccarlar ortalıkta görülmeye başladığında,
 Satacak bir şeyler getirdiklerinde,
 Sabah gündoğumundan,
 Akşam günbatımına,
 Hiç durmadan ortalıkta dolaştıklarında,
 Bütün şehir tüccarlarla dolduğunda,
 Şehir halkı mecburen yanlarına,
 Ötedeki üstleri kapalı çadırlarına taşınır.*

Tüccarlar oraya ancak uzun ve zahmetli bir yolculuktan sonra ulaşabilirlerdi. Alp dağlarındaki geçitleri kullanan İtalyanların yolculuğu beş hafta sürerdi. Geldiklerinde önce kalacak bir yer bulmaları gerekirdi. Başlangıçta fuarın kurulduğu yerin yanıbaşına ya da kent dışına geçici barakalar inşa edildi. Daha sonra şehir halkı tüccarlara oda ya da ev kiralamaya başladı. Son olarak da onlar için yangına dayanıklı, malların depolanabileceği büyük kemerli bodrum katları içeren taştan özel binalar inşa edildi.

Tüccarlar ve kent halkı önemli ayrıcalıklara sahipti. Fuarların yerleşik bir görünüm kazanması ve bu konuda yapılan atılım Champagne bölgesindeki kontların yetkilerinin genişletilmesi ve göttükleri liberal politikayla çok yakından ilgilidir.

İlk sırada kontluk topraklarının tamamı üstünde geçerli olan seyahat özgürlüğü var. İkinci sırada tüccarlara yönelik konut ve mekânların inşa edildiği arazileri kapsayan tüm zorunlu vergilerden muafiyet var. Burjuvalar yenilenebilen sabit vergiler karşılığında vergi ve haraçtan muaf tutuldular. Tüccarlara yönelik kente giriş çıkış, köprü vb. kesintilerine ve dayatmalara ya son verildi ya da olabilecek en alt düzeye indirildi. Bu tüccarlar ne gümrük ve damga ne de kazanç ve kayıp mal vergisi ödemek zorunda değildi. Kontlar fuarların güvenliğini sağlıyor, ticari işlemlerin yasal ve dürüstçe gerçekleştirilip gerçek-

leştirilmediğini denetliyor, ticari ve mali işlemlerin geçerliğine kefil oluyordu. Zaten bu amaçla özel memurlar yetiştirildi, fuar bekçileri, kamusal görevler oluşturulup en az 1284 yılına kadar burjuvalara emanet edildi. Zira bu tarihte Champagne bölgesine egemen olan Fransa kralları genellikle krallık emrinde çalışan memurları atadılar. Tamamıyla ekonomik olarak nitelendirilebilecek nedenlerin dışında kalan mali işlemlerin denetimi, para bozan bankerlerin yarı-kamusal nitelikteki görevleri bu fuarlara çok önemli bir özellik kazandırdı. "Tohum aşamasında *clearing-house* görevi" olarak adlandırılabilir bu özelliğin yaygınlaşmasıyla birlikte borçlar telafi yöntemiyle tamamen ödendi.

Ancak 14. yüzyıl başında bu fuarlar kapandı. Bu kapanışın nedenleri hakkında çok şey söylendi. Örneğin, Fransa'da 14. yüzyıldaki Yüzyıl Savaşlarının neden olduğu güvensizlik, İtalyan tekstil sektöründe görülen gelişmenin Felemenk tekstil sanayinde bir çöküşe yol açması ve ardından fuarlara en çok yüklü kumaş sağlayan bu sanayi dalının yeniden örgütlenmesinin Fransa'dan geçen ve Kuzey olarak adlandırılan ekonomi dünyasını Akdeniz bölgesiyle birleştiren *Strata francigena* yolundan vazgeçilerek daha kısa sürede kat edilen ve daha ucuza gelen iki yeni yolun kullanılması gibi. Bunların ilki Cenova ve Venedik'ten başlayıp Atlantik, Manş ve Kuzey denizi üzerinden Bruges ve Londra'ya ulaşan deniz yoludur. Diğer 14. yüzyılda Renanya bölgesi boyunca gelişerek Frankfurt ve Cenova fuarlarına ulaşan kara yoludur. Champagne bölgesi fuarlarının kapanması gezgin tüccarın yerini yerleşik tüccar gibi yeni bir figüre bırakmasına neden olurken bu yenilik ticari yapılarda derinlemesine bir dönüşüme neden olmuştur.

Yolları arşınlarken "ayaklarını pudralayan" gezgin tüccar her geçen gün gelişen teknikler, daha karmaşık bir örgütlenme, gezip dolaşmasını gereksiz kılan bir ortaklar ve çalışanlar ağı sayesinde yerini artık işlerini belli bir merkezden yürüten tüccara bırakır.

III. Yerleşik Tüccar

Bu örgütlenme biçimi, bu yöntemler hiç kuşkusuz ticari devrimle birlikte gelişmeye başladı, ancak 14. ve 15. yüzyıllarda ulaşabilecekleri en üst düzeye ulaşarak yaygınlaşmaya başladığından biz de bu yeni yerleşik tüccar tiplerini ait oldukları ortama yerleştirip inceleyebiliriz.

Çok erken bir tarihten başlayarak işler gelişip çeşitlendikçe tüccar da mecburen kendi sahip olduğu kaynaklar dışında başka kaynaklardan para sağlamaya yöneldi.

Daha ileride Ortaçağ Hristiyanlık dünyasında dinî ve ahlâki nedenler dolayısıyla karmaşık bir görünüme sahip olduğunu göreceğimiz kredi sorunuyla ilgili çözümlerin şimdilik yalnızca en önemlilerinden söz edeceğiz.

Çok çeşitli borç verme biçimleri vardı. Aralarından özellikle biri, yani senet en önemlisiydi. Daha ileride onun da nasıl bir borç alma işlemine benzediğini göreceğiz. Deniz ticaretinde uygulanan sıradışı bir işleme benzeyen bu borçlanmaya özel bir yer ayırmak gerekir. Özgünlüğü verilen borcun geminin yola çıktığı limana yüküyle birlikte sağ salım bir şekilde döndükten sonra tahsil edilmesinden kaynaklanmaktadır: *savla eunte navi*. Keza bu borçlar bir yolculuk daha doğrusu bir gidiş-dönüşle sınırlı olduğundan Ortaçağ'da denizde geçerli tek ticari işlem olarak nitelendirilebilir.

1. Sözleşmeler ve Ortaklıklar

Değişik tipteki ortaklıklarla yalnızlığına bir son veren tüccar iş ağını genişletme olanağına kavuştu.

En önemli ortaklık biçimi, *commenda* sözleşmesi olarak anılan ve Cenova'da *societas marinas*, Venedik'te ise *collegantia* olarak bilinendir. Sözleşmeyi imzalayanlar risk ve kazancı paylaştıklarından birer ortak olarak kabul edilirdi. Diğer konularda aralarındaki ilişki borçlu ve alacaklı arasındakine benzerdi.

Commenda sözleşmesinde pasif ortak gezgin tüccara bir iş yolculuğu için gerekli sermayeyi verirdi. Zarara uğrandığında alacaklı verdiği paranın tamamını kaybederken borçlu harcadığı emek gücünün değeri kadarını yitirirdi. Para kazanılması durumunda evinde oturan sermaye sahibi koyduğu parayı geri aldığı gibi genellikle kârın dörtte üçüne de sahip olurdu.

Özellikle *societas* ya da *collegantia* olarak adlandırılan *commenda* tipi ortaklıkta seyahat etmeyen ortak sermayenin üçte ikisini sağlarken borçlanan ortak sermayenin üçte biriyle emeğini koyardı. Zarara uğrandığında yatırılan sermaye oranında paylaşılır, kazanç durumunda kâr eşit bir şekilde bölüşülürdü.

Bu sözleşme genellikle bir yolculuk için geçerli olurdu. Duruma göre sözleşmede işin doğası ve gidilecek yerin yanısıra örneğin, kârın hangi para cinsinden bölüşüleceği gibi kimi koşullar da yer alabilir ya da zaman içinde giderek bağımsız hale gelen borçlu tamamen özgür bırakılırdı.

29 Eylül 1163 tarihinde Cenova'da imzalanmış sözleşme metinlerinden biri şöyle:

Tanıklar: Simone Bucuccio, Ogerio, Peloso, Ribaldo di Sauro ve Genoardo Tosca. Stabile ve Ansaldo Garraton kendi iradeleriyle yaptıkları açıklama uyarınca bir "societas" oluşturmuş Stabile 88 liralık Ansaldo ise 44 liralık bir katkı koymuştur. Ansaldo aldığı bu sermayeyi kâr sağlamak amacıyla kullanacaktır. Bindiği gemi –yani Baldizzone Grasso ve Girardo'ya ait olan tekne– Tunus ya da her nereye giderse para kazanmaya çalışacaktır. Dönüşte yapılan kârı bölüşmek amacıyla Stabile ya da onu temsil eden kişiye teslim edecektir. Konulan sermaye çıkartıldıktan sonra kâr ikiye bölünecektir. Bu sözleşme 29 Eylül 1163 tarihinde Toplantı salonunda imzalanmıştır.

Stabile ayrıca Ansaldo'ya, bu parayı istediği gemiyle Cenova'ya gönderme izni de vermektedir.

Karada yapılan ticaretle ilgili ortaklık sözleşmelerinin sayısı çok daha fazla olmakla birlikte: *compagnia* ve *societas terrae* gibi iki temel tipe indirgenebilirler. Arşivlere göre bu türden ilk sözleşmeleri Venedikli tüccarlar yapmış ve bunlara *fraterna compagnia* gibi özel bir isim vermişler. Bunlar özellikle iç bölgelerde yaşayan tüccarlar arasında imzalanmıştır.

Compagnia tipi sözleşmede imza atanlar birbirlerine çok yakın insanlar olduklarından riskleri, umutları, kayıp ve kazançları eşit oranda paylaşırlardı. *Societas terrae* daha çok *commenda*ya benzer. Sermayeyi koyan kişi kaybetme riskini tek başına üstlenirken, kazanç genellikle paylaşılır. Ancak koşulların pek çoğu daha esnektir, örneğin sermaye payları çok değişebilir; örgütlenme süresi tek bir işle, bir seyahatle sınırlı değildir. Bu süre çoğunlukla bir, iki, üç ya da dört yıla kadar uzayabilir. Bu tip temel *compagnia* ve *societas* ortaklıkları arasında bu ikisine ait birtakım özellikleri biraraya getiren pek çok ara tip vardır. Bu karmaşık sözleşmeler ne yazık ki çok uzun metinlerden oluştuğundan bu belgelere ait örnekler sunamıyoruz.

Kimi tüccarlar, aileler, grupların çevresinde öylesine karmaşık ve güçlü yapılar oluştu ki, bunlara sözcüğün modern¹ anlamında “kumpanya” denilmesi bir gelenek halini almıştır. Bunların en ünlü ve en tanınmışları Peruzzi, Bardi, Medici gibi meşhur Floransalı aileler tarafından yönetilmiştir. Kumpanyalar hakkında araştırma yapan tarihçileri –en önemlisi Armando Saporì’dir– izleyerek 12.-14. yüzyıllar ve 15. yüzyıl arasında kurulanları karşılaştırdığımızda bunların, en azından İtalya’da, köklü yapısal değişikliklere uğradığını keşfettik.

Bu şirketlerin üstüne oturduğu sözleşmeler ortakları yalnızca belli bir ticari işlem ya da belli bir süreliğine biraraya getirmektedir. Oysa çok geniş bir ekonomik alanda belirli aralıklarla yenilenen bu sözleşmelerde yer alan aynı isimlerin en

¹ Ancak bunlar üyelerinden bağımsız bir kişiliğe sahip modern şirketlere hiç benzemezler.

önemli girişimlere düzenli bir şekilde muazzam sermayeler yatırdıkları görülmektedir. Birkaç isim etrafında yoğunlaşan bütün bu iş ilişkilerinin o kişileri kısa süreli özel işlemler ve sözleşmelerin ötesine geçen kalıcı nitelikteki örgüt başlarına dönüştürdüğü söylenebilir.

Oysa 13. ve 14. yüzyıllarda sözcüğün gerçek anlamındaki bu ticari şirketlerin büyük ölçüde belli bir merkeze bağlandıkları ve başlarında çok sayıda şubeden oluşan bir ağa sahip bir ya da birden çok tüccar bulunduğu görülmektedir. Bu şubeler merkezî yönetimden uzakta onu temsil eden ve orada yaşayan maaşlı memurlar tarafından yönetilmektedir.

15. yüzyılda Medici ailesine ait şirket artık merkezî bir yönetime bağlı değildir. Bu şirket artık her biri kendine ait sermaye ile merkezdekinden başka bir şekilde oluşturulmuş ve kendine özgü coğrafi bir merkeze yerleşmiş bir ortaklıklar bileşimidir. Örneğin, Floransa'daki ana merkezin yanı sıra Londra, Bruges, Cenevre, Lyon, Avignon, Milano, Venedik ve Roma'daki şubelerin her birini yöneten müdürlerin kısmen ve ikincil anlamda maaşlı memurlar oldukları söylenebilir. Bunlar öncelikle belli bir sermaye sahibi hissedar yatırımcılardır. Örneğin Angelo Tani, Tommaso Neri, Amerigo Benci aileleri gibi. Floransalı Medici ailesi bütün bu ticarethanelerin her birine ortak büyük sermaye sahibi olarak onları birarada tutan bağıdır, çünkü hesaplar, bilgiler, işlerin yönetimi merkezîdir. İşleri büyükbabası Cosmo kadar yakından izlemeyen Lorenzo'nun şeylerin akışını kendi haline bırakınca şubelerin işleri kendi bildikleri gibi yürüttükleri, dolayısıyla şirket içi çatışmaların büyüdüğü, yapının parçalanıp bölündüğü, o tarihten sonra işlerle ilgilenen insan sayısında görülen büyük artışla birlikte çöküşün hızlandığı, zira katılım sürecinden depolama sürecine geçildiği görülmektedir. Bu tarihten sonra depolanan mallar sermayenin önemli bir bölümüyle şirketin hareket kabiliyetini temsil etmeye başlayınca bu işlere para yatıran insanların paralarını geriye isteyememelerinin yol açtığı gereksinimler, sergi-

ledikleri tereddütler, karşı karşıya kaldıkları zorunluluklar, kaygılar şirketin güç kaybetmesine yol açmıştır. Çünkü bu insanlar arasında o eski katılımcıları birbirlerine bağlayan akrabalık ve ticari işbirliğinin zorunlu kıldığı ilişkilerden kaynaklanan bir dayanışma ruhu yoktur.

İşte bu büyük şirketler ve güçlü kişilikler sayesinde daha o tarihlerde “kartel” olarak nitelendirilebilecek gerçek anlamda tekeller oluşmuştur. Gerçekten de tüm Ortaçağ loncalarının kentlerin oluşturduğu pazarlarda karşılıklı rekabete bir son vermek ve bir tekel oluşturmayı arzulayan tüccar ya da zanaatkarları biraraya getiren karteller olduğu ileri sürülmüştür. Kentlerdeki loncalaşmaya dayalı ekonomiyle ilgili bu görüşler kanıtlanmadığı gibi bunlara uygun olmayan ve yalnızca uluslararası ticarete uygulanabilecek türden verilere dayanan bir değerlendirme yapılmıştır. Bu tekelleşme eğilimindeki şirketler özellikle Cenova ve Venedik gibi Ortaçağ kentleri ya da Devletlerinin uyguladıkları koloni politikasından sık sık yararlanmışlardır.

Bu kartellerin en tanınmışları hiç kuşkusuz şap ticareti sayesinde oluşturulmuştur. Ortaçağ tüccarının en çok aradığı ürünlerden biri olan şap, renk sabitleyici olarak kullanıldığı tekstil sanayinin vazgeçemeyeceği hammaddelerden biriydi. Şapın büyük bir bölümü Ege Denizi çevresinde ya da adalar, özellikle de Küçük Asya’daki Foça’da üretiliyordu. Cenova 13. yüzyılda şap ticaretini tekeli altına aldı. Benedetto Zaccaria adlı Cenovalı bir tüccarın bu konuda öncülük yapmasıyla birlikte Sakız adasında kurulan “Maona” adlı güçlü Cenova şirketinin ortakları arasında Cenova ticaretinin tüm ünlü isimleri vardır. Bu şirket 14. yüzyıl boyunca hattâ 15. yüzyılın başlarına kadar şap pazarına egemen olmuştur.

Türklerin Anadolu’yu fethetmesinden sonra Doğu’dan getirilen şapı pazarlama işi tamamen sona erdi. 1461 yılında Tolfa, Civita Vecchia’daki Papalık toprakları üstünde önemli şap

katmanları keşfedildi ve kısa bir süre sonra Papalık yönetimi bu maddeyi işleme ve satış işini Medici ailesinin şirketine verdi.

Böylelikle Roma Kilisesi Ortaçağ'ın en sıradışı uluslararası tekel girişimlerinden birinin de ortaya çıkmasına yol açtı. Papalık bu işten elde ettiği kârı gerçekleştiremeyen Haçlı Seferi için kullanmak istedi. Aynı tarihlerde Papa, Tolfa'da üretilen şaptan başkasını satın alan tüm prens, kent ve kişileri aforoz etti. Öte yandan Medicilerin şap ticaretinde kullandığı tüm gemilere Papalık bayrağını taşıma hakkı tanımakla kalmayıp bu ailenin Hristiyanlık dünyasındaki diğer şap madenlerini kapattırmasını ya da sahiplerinin –örneğin Ischia adasındaki şap taşı madeni sahibi Napoli krallarının– kartel ortağı olmalarını askerî seferler düzenlemeye kadar giden bir baskı uygulayarak engellemesini destekledi. Bu Medicilerin gerçekleştirdiği en büyük girişimlerden biri oldu.

2. Tüccarlar ve Siyasi İktidar

Özellikle prenslerin ihtiyaç duyduğu şeylerde bir artışın görüldüğü Ortaçağ sonunda hükümetler ve büyük tüccarlar arasında bu türden ilişkiler kurulduğu görülmektedir ki, tüccarların politik gücü konusuna yeniden döneceğiz. Şimdilik hükümdarlara, kentlere verilen borçlar, iltizam usulüyle toplanan vergiler, büyük tüccarların Venedik ve Cenova gibi devletlerin borçlanma sürecine katılmalarından söz edeceğiz. Bu iki kentin 14. ve 15. yüzyıllarda kamusal borçlanma fonu oluşturmalarında söz sahibi olan büyük tüccarlar gerçekleştirdikleri iş hacminin önemli bir bölümünü bu hakiki “değerler” üstünde yaptıkları spekülasyona borçludurlar. Kimi büyük İtalyan tüccarların zenginleşmelerinin kökeninde Ortaçağ'ın en büyük maddi güçlerinden birini oluşturan Papalık adına gerçekleştirdikleri mali işlemler vardır. Özellikle 14. yüzyılda Avignon Papalığı, harcamaları şişirerek banka işlemleri konusunda yararlandığı Curie ve –özellikle de Floransalı– İtalyan kumpanyalarının kasalarına Hristiyanlık dünyasının kaynaklarının bir kısmını

oluşturan bir para akışı sağlamıştır. Büyük tüccarlar bu işlemler sayesinde elde ettikleri mali ve ticari kârlar dışında ekonomik konumlarını büyük ölçüde etkileyen –vergi muafiyeti, yöneti-me katılma– ayrıcalıklara sahiptiler. Öte yandan bu dönemde işlerin düzenli, dengeli ve güvenli bir ortamda olup bitmesini sağlayan ticari bir yasa oluşturuldu. Ticari devrimin ilk yıllarından başlayarak senyörler ve hükümdarların, özellikle de Papaların yayınladıkları meclis kararlarıyla gezgin tüccarları korudukları, güvenliklerini sağladıkları (Ortaçağ'ın ilk başlarında karşılaşılan din adamlarına tanınmış dokunulmazlık uygulaması onları “ayrıcalıklı tüccarlara” dönüştürmüştü) tüccarlar ve malları için kalacak yer yaptırdıkları görülmektedir ki, bunların en ünlüsü Venedik'teki Alman tüccarlar için inşa ettirilen *fondacodur*. Daha önce fuarların elde ettikleri başarının katılımcıların o bölgedeki yetkili güçler tarafından korunmalarını kolaylaştırdığını görmüştük. Ortaya önce bizzat tüccarlar tarafından geliştirilen bir yönetmelik çıktı. Bu yönetmelik örneğin, Floransalı büyük tüccarların ünlü Mercanzia mahkemesi üstünde ne kadar etkili olduğunu göstermektedir. Daha sonra uluslararası boyutta gelişen bu yönetmelik kamusal yönetmeliğin bir parçası haline getirilmiştir. En azından Akdeniz bölgesinde ilk sırayı alan ticari sözleşmeler ve anlaşmazlıklar çok sayıda noterin bu işten para kazanıp zenginleşmesini sağlamıştır. Noterler servetlerinin bir bölümünü borçlu oldukları tüccarlara yardımcı olmuşlardır. Onların oynadıkları tarihî rol günümüze kadar sürüp gelmiştir, çünkü oluşturdukları arşivler bizim Ortaçağ tüccar ve ticareti hakkında sahip olduğumuz en zengin kaynaklardır. Tüccar nereye gittiyse noter onu izlemiştir. Örneğin, tüccar Ermenistan'a, Kırım'a gitmişse noter de oradadır. Noterler de tüccarların bindiği gemilere binmiştir. Örneğin, 16 Kasım 1283'te mallarını yüklediği gemiyle birlikte Kıbrıs ve Ermenistan'a doğru yol alan, ancak yolda yapılan anlaşmaya uymayıp Bizans'a yönelen gemi kaptanına çok kı-

zan Cenovalı tüccarın talebi üzerine gemideki noterin bir tutanak tuttuğu görülmektedir.

Hansa birliği bölgesindeyse belediyeler ya da lonca tipi yapılanmalara benzeyen kamusal yönetimler noter görevi yapmışlardır. Bugün Kuzey’de Ortaçağ tüccarının gerçekleştirdiği işlemlere ulaşabilmek için çoğu kez bunların oluşturduğu resmi belgelere başvuruyoruz.

Bu bölgelerin dışında kalan her yerde 19. yüzyıl liberal tarihçilerinin Ortaçağ’da kamu yönetiminin ticareti engellemesi şeklinde değerlendirdikleri ve bir Ortaçağ barbarlık örneği olarak gördükleri şey genel anlamda tüccarların işine yaradığı gibi Ortaçağ sonunda XI. Louis gibi “tüccarların kralı” olarak anılan kimi prenslerin güttüğü gerçek ekonomik politikalarından da yararlanmışlardır. 15. yüzyıl sonunda yeraltının mülkiyetiyle ilgili yönetmelik oluşturulmuş ve bölgesel sular sınırlandırılmıştır.

Ortaçağ sonunda prensler ve tüccarlar arasında giderek sıkılaştan ilişkiler bu sonuncuların zaman içinde aldıkları riskin büyümesine neden olmuştur. 14. ve 15. yüzyıllarda İtalyan bankerlerin her yerden duyulan iflas olaylarında prenslerin âcizliği büyük bir rol oynamıştır. Bu iflas olaylarında, verilen kredi miktarı ve işlerin dikkatsiz bir şekilde büyütülmesi, ekonomik ve özellikle de parasal konjonktür gibi nedenler de rol oynamakla birlikte oluşturulan iflas yönetmeliği sayesinde oldukça erken sayılabilecek bir tarihten itibaren çok büyük darbeler alınması engellenmiştir. Bu yönetmelik sayesinde ölüme ya da yalnızca hapse mahkûmiyet gibi çok ağır cezalar kesinlikle istisnai olmakla kalmamış, iflas eden kişinin borçlarını ödemesi için mallarının açık arttırma yöntemiyle satılması da çoğu kez engellenmiştir. Gene kaçak bir borçlunun alacaklılarıyla dostane bir çözüm üretmesi için belli bir süre boyunca kendisine dokunulmamasını sağlayan bir belge verme uygulaması yaygınlaşmıştır.

IV. 14. ve 15. Yüzyıllarda Geliştirilen Yöntemler

13. yüzyıl sonrasında işlerin büyümesi kimi tüccarları ihtiyatsız davranmaya ve kimi riskler almaya itse bile genelde görülen değişim güçlük ve tehlikeleri aşma ya da azaltmaya yönelik yöntemler ve teknikler geliştirilmesini sağlamıştır.

Deniz ticaretindeki atılım özellikle Cenova'da gemileri eşit hacimde bölmelere ayırma uygulamasının desteklenmesiyle gerçekleştirilmiştir. Bunlar aynı insanın birden çok bölmeye sahip olmasını sağlayan sözcüğün gerçek anlamındaki hisselerdir. Çünkü böylelikle alınan riskler de bölüşülüp, paylaşılmıştır... *Partes, sortes ya da loca* olarak adlandırılan bu paylar satılabilen, ipotek edilebilen, *commenda* olarak verilebilen, bir ortaklığın sermayesine eklenebilen bir maldır.

1. Sigorta

Sigorta yöntemlerinde görülen gelişme daha da önemlidir. Nasıl geliştikleri henüz tam olarak bilinmemektedir. Başlangıçta geçiş belgesi anlamına gelen *securitas*ın bir tür bildiğimiz sigorta sözleşmesine benzetilebilmesi için en azından 12. yüzyıl sonunu beklemek gerekir. Bu sözleşmeye göre tüccarlar (*locant*) bir kişiye *securitas* adı altında belli bir para öder, o kişi de karşılığında tüccarların mallarını belli bir yere teslim etmeyi üstlenir. Ancak sözcüğün gerçek anlamındaki sigorta sözleşmelerinin yaygınlaşması 14. ve 15. yüzyıllarda olup hiç kuşkusuz sigortacılar gemi sahiplerinden farklı kişilerdir. Pisalı ünlü büyük tüccar Francesco di Marco da Prato'nunki gibi kimi "kumpanyalar" 14. yüzyıl sonunda bu işlemler konusunda uzmanlaşmıştır. İşte size, 3 Ağustos 1384 tarihli: "Pisa'da oturan Francesco di Prato ve kumpanyasına ait bu kayıta yaptığımız tüm sigorta türlerini yazacağız. Tanrı kâr etmemizi sağlasın ve bizi tehlikelerden korusun" başlığını taşıyan not şöyle devam ediyor:

Penisola'dan gelip Porto Pisano yönünde devam edecek olan Bartolomeo Vitale'nin gemisine yüklenen Baldo Roldolfi ve kumpanyasına ait 100 altın florin değerindeki yünü sigorta ediyoruz. Gherardo d'Ormauno'nun kaleme aldığı ve bizim de ayrıca imzaladığımız senetten de anlaşılacağı gibi, bu her türlü riske karşı yaptığımız 100 florinlik sigorta için peşin olarak 4 altın florin alıyoruz.

Biraz aşağıda ise:

“Adı geçen gemi 4 Ağustos 1384 tarihinde Porto Pisano'ya sağ salim vardı biz de aldığımız riskten kurtulduk” yazıyor.

2. Senet

Deniz ticareti dışındaki alanlara da büyük ölçüde yayılan başka teknik ilerlemeler tüccara yeni olanaklar sunmanın yanısıra işlerin büyüyüp, karmaşıklaşmasına da yol açmıştır.

Görülen ilk ve en önemli gelişme senet kullanımıdır. Ortaya çıkışı süreci çok tartışılrsa da R. de Roover'ın güzel çalışmaları sayesinde senedin özellikleri ve oynadığı rol hakkında yeterince aydınlandık. Senedin yaptığı atılım öncelikle paranın gelişim süreci çerçevesinde değerlendirilmelidir.

Erken Ortaçağ boyunca tanık olunan kapalı ekonomi eğilimi, uluslararası değiş tokuşların azlığı paranın önemli bir rol oynamasını engellemiştir. Uluslararası ticarete Avrupa'da kullanılmayan paralar örneğin sonradan Batı'da *hyperperion* ve *besant* olarak adlandırılan Bizans sikkesi *nomisma*, Arap dinarları belirleyici bir rol oynadılar. Karolenj İmparatorluğu döneminden başlayarak Hristiyan Avrupa'da altın para basımına bir dönüş girişimi olsa da standart para birimi *denier* (gümüş, bakır, altın, kurşundan basılan *kurş*) olarak adlandırılan şey gümüş paradır. Buna rağmen Müslüman *dirhemi* en önemli para birimi olmayı sürdürmüştür.

Ancak 13. yüzyıldaki ticari devrimin yol açtığı atılımla birlikte her şey değişir. Batı'da altın para basımı yeniden başlar.

1252 yılından başlayarak Cenova düzenli bir şekilde altın kuruş basarken Floransa da o ünlü florinlerini basmaya başlar. 1266 yılında Fransa ilk altın ekülerini basar. Venedik ise ilk dukalarını 1284 yılında basar. 14. yüzyılın ilk yarısında Felemenk, Kastilya, Bohemya, İngiltere de benzer şeyler yapar.

O tarihten sonra ticari ödemelerde en önemli şey para kuru olur. Bu açıdan –değişik para birimlerini göz önünde bulundurmanın dışında:

a) İki paralel ve standart para birimi, yani altın ve gümüşle;

b) Değerli madenlerin fiyatını da göz önünde bulundurmak gerekir, zira 14. ve 15. yüzyıllarda bu değer dönem dönem altın ve gümüşün fiyatını dengesiz bir şekilde etkilemekle birlikte ticaretin giderek artan gereksinimlerine karşın maden üretiminde görülen duraklama ya da ocakların kapanması karşısında dolanım-daki madeni para miktarının aynı hızda artmaması ve Afrika'dan gelen değerli maden akışındaki yavaşlama nedeniyle Ortaçağ sonunda iş yapan tüccarların içine düştükleri “parasal kıtlık” olayını, özellikle de altın para kıtlığını göz önünde bulundurmak gerekir. Zira Orta ve Güney Almanya'da 15. yüzyılın ortasına doğru yeni maden kaynaklarının keşfedilip işletmeye açılması bilindiği gibi büyük keşiflerin gerçekleşmesindeki en önemli unsurlardan biri olacaktır;

c) Politik yetkililerin rolünü de unutmamak gerekir. Gerçekten de hükümetler piyasaya sürülen paraların gerçek değerini yani ağırlığını, alışımlı ve nominal değerini belirliyor ve bu değerle istedikleri gibi oynayabiliyorlardı. Paraların üstüne bir değer yazılmıyor ve bu değer kamu yetkilileri tarafından belirleniyordu. Bu iş paranın gerçek değeri hesaplandıktan sonra genellikle gümüş para, akçe ve kuruşlarla ifade edilen keyfi bir değer konularak yapılmıyordu. Bu sistem örneğin, Fransa'da Paris ya da Tour kuruşundan, Felemenk'teyse değeri yüksek (Gros) kuruştan yola çıkılarak oluşturuluyordu. Prensler ve kentler bu yöntemle paranın değerini değiştirebiliyor, düşürebiliyor, yükseltebiliyor ya da

yeniden belirleyebiliyordu. Tüccar² kendi açısından risk anlamına gelen bütün bu değişiklikleri çoğu kez öngöremiyordu;

d) Para piyasasında mevsimsel değişiklikler olabiliyordu. Modernleşme döneminde görüldüğü gibi Ortaçağ'da da belli aralıklarla yeniden ortaya çıkan uzun ve kısa süreli ekonomik döngülerle dalgalanmaların tespiti elde istatistik veriler olmaması nedeniyle oldukça güçtür. Ancak Carlo M. Cipolla gibi tarihçiler bunları belirleyebildiklerine inanıyorlar. Her durumda Ortaçağ tüccarının bunun bilincinde olmadığı gibi konuyla ilgilenmediğini de söyleyebiliriz. Buna karşın Ortaçağ tüccarları Avrupa'nın belli başlı para piyasalarında görülen –diğerleri arasında fuarlar, hasat dönemleri, kafilelerin gidiş ve geliş tarihleri, yönetimlerin mali ve hazineyle ilgili alışkanlıklarının yol açtığı– mevsimsel değişimlerle çok yakından ilgileniyor ve izliyorlardı. 15. yüzyıl ortasında Venedikli bir tüccar tarafından yazılmış şöyle bir belge var:

Eylül, Ocak ve Nisan aylarında yola çıkacak gemiler nedeniyle Cenova'da para bulmak pahalıya mâl olur... Papa'nın yaşadığı Roma'da görevli kilise mensuplarına dağıtılacak gelirlerin miktarına göre paranın fiyatı değişir ve Papanın yapacağı ziyaretler gittiği her yerde para fiyatının yükselmesine neden olur... Valence kentinde Temmuz ve Ağustos aylarında buğday ve pirinç nedeniyle paranın fiyatı artar... Montpellier kentinde açılan üç fuar paranın fiyatının aşırı bir şekilde artmasına yol açar.

Bunlar bir tüccarın sahip olduğu imkânlar çerçevesinde risk ve kâr hesabı yaparken göz önünde bulunduracağı verilerdir. Tüccar bunlardan hareketle senet uygulamasına yönelik zekice bir oyun oynayabilir.

R. de Roover bir örnekle bu oyunun temel ilkesini şöyle açıklıyor:

² Ayrıntılı bir açıklama için bkz. M. Bloch, *Esquisse d'une histoire monétaire de l'Europe*, 1954.

Senet, ‘veren kişinin’ ... ‘alan kişiye’ belli bir miktar para vermesini ve belli bir süre sonra (borçlanma işlemi) borçlunun borcunu başka bir yerde ve başka bir para birimiyle geri ödemesini sağlayan bir sözleşmedir. Dolayısıyla başka bir para birimi üzerinden ödeme konusunda yapılan her sözleşme bir borçlanma ve para bozmadan kaynaklanan bir kur farkı içeriyordu ki, bu ikisini birbirinden ayırabilmek zordur.

İşte size Francesco di Marco Datini da Prato’nun arşivinden alınmış bir senet örneği:

18 Aralık 1399 tarihinde imzaladığınız bu ilk senetle Tanrı adına Brunacio di Guido ve Kumpanyasına 900 eküye denk CCCCLXXII liralık Barcelona kuruşu ödeyeceksiniz. Bir ekünün 6 kuruş olarak hesaplandığı 472 lira 10 akçelik miktar bana Ricardo degl’Alberti ve Kumpanyası tarafından kurallara uygun bir şekilde teslim edilmiştir. Onları benim hesabıma geçiriniz. Tanrı sizi korusun.

Ghuiglielmo Barberi,
Bruges’den selamlar.

Bu ilk senedin ön tarafına başka bir el yazısıyla:

12 Ocak 1399 (1400) tarihinde kabul edilmiştir

Arka yüzüne ise:

“Francesco di Marco ve Kumpanyası, Barcelona” yazılmıştır.

Sözü edilen şey Bruges’de bulunan Ricardo delgi Alberti şirketinden 900 ekü 10 akçelik bir senet karşılığında borç alan, Bruges’de yaşayan İtalyan tüccar Guglielmo Barberi’nin bu borcun geri ödenmesiyle ilgili Barcelona’daki aracı, daha doğrusu Datini firmasının Barcelona’daki şubesine verdiği talimatla gene Barcelona’daki Brunaccio di Guido firmasına yapılan ödemedir.

Felemenk bölgesinde üretilen yün kumaşları düzenli bir şekilde Katalonya’ya ihraç eden Guglielmo Barberi çok zengin

Floransalı tüccar-bankerler Albertilerin Bruges'deki şubesinden belli miktarda Felemenk eküsü borç alır. Barcelona'daki temsilcisi Datini şirketine gönderdiği malların satılacağını varsayan Barberi bu şirket adına Albertilerin Barcelona'daki temsilcisi Brunaccio di Guido ve kumpanyasına ödenmek üzere bir senet imzalar... Burada hem bir borçlanma hem de para bozmadan kaynaklanan bir kur farkı işlemi vardır. Bu ödeme, senedin 12 Ocak 1400 tarihinde kabul edilmesinden otuz gün sonra 11 Şubat 1400 tarihinde Barcelona'da yapılmıştır, bu süre içinde senedin gerçek olup olmadığı araştırılmakta ve gerek görülürse para bulunmaktadır.

Dolayısıyla senet tüccarın dört olası dileğine uygun düşen dört ihtimal sunmaktadır:

- a) Ticari bir işlemde kullanılabileceği bir ödeme aracı;
- b) Farklı paraların kullanıldığı yerlerde ticari girişimde bulunma aracı;
- c) Bir borçlanma kaynağı;
- d) Yukarıda tanımlanan çerçeve içinde değişik yerlerdeki döviz kuru farklılıkları ve değişiklikleri üstünde oynayarak para kazanma olanağı. Gerçekten de ticari işlemler dışında iki ya da çoğunlukla üç yer arasında senet alım satımı yapılabilirdi. 14. ve 15. yüzyıllarda çok değişkenlik gösteren bu para kuru farklılığı çok büyük spekülasyonlara yol açmıştır.

Bununla birlikte Ortaçağ tüccarının modern dönemde ortaya çıkacak kefalet ve iskonto gibi iki uygulamadan habersiz olduğu söylenebilir. Federigo Melis'in yaptığı yeni araştırmalar, 16. yüzyıl başından itibaren Akdeniz'de kefalet örneklerine rastlandığını gösterirken başka araştırmalar 15. yüzyılda belki de Hansa birliğinde benzer bir şekilde isme yazılmış sıradan senetler bulunmasını sağlayabilir.

3. Muhasebe

Bu tür işlemlerin gerçekleştirildiği bir yerde doğal olarak genel anlamda gelişmiş bir muhasebe anlayışı bulunması gerekir. Ticari defterlerin daha titiz bir şekilde tutulduğu, daha basit yöntemler kullanıldığı, daha kolay anlaşıldığı görülür. Hiç kuşkusuz bu hesaplar hâlâ karmakarışıktır. Çünkü muhasebe pek çok farklı deftere bölünerek tutulmaktadır, örneğin: işyerinin defterleri, satın almalarla ilgili defterler, satışlarla ilgili defterler, hammaddelerle ilgili defterler, üçüncü şahıslara ait emaneten alınmış paralar, yaşadıkları yerde çalışan işçilerle ilgili defterler ve A. Saporì'nin altını çizdiği ortaklığa ait metnin bulunduğu, sermayeye katkıda bulunan hissedarların hisselerinin yazılı olduğu ve istenildiği an bir şirket ortağının konumuyla ilgili hesaplama yapılmasını sağlayan verilerle kâr ve zarar dağılımlarının yer aldığı “gizli defter” gibi. Tüccarın en büyük sorunlarından biri bu “gizli defter”in tutulması olduğundan bugüne kadar en iyi korunmuş belge odur.

Ancak bu arada bir bütçe oluşturma uygulaması giderek yaygınlaştı. Bütün büyük firmalar kısa sürede yabancı ülkelerde bulunan şubeleriyle ilgili olarak açtıkları hesaplar konusunda biri *bizim hesabımız* diğeri *sizin hesabınız* adı altında ikili defter tutma uygulamasına geçtiler. Bunlar bizim bugün açtığımız sıradan hesaplara benzeyen ve ödemelerin telafi yöntemiyle yani gerçek para transferiyle değil basit bir kalem oyunuyla yapılmasını sağlayan türden hesaplardır. Bu dönemde özellikle “muhasebe devrimi” olarak nitelendirilebilecek defteri ikiye bölmeye dayalı bir muhasebe anlayışı geliştirildi.

Hiç kuşkusuz bu gelişmeler her bölgede aynı hıza sahip olmadığından Ortaçağ İtalyan tüccar ve bankerlerinin oluşturduğu çok geniş bir coğrafyayı kapsayan tekel geliştirdikleri bu ticari tekniklere bağlanmaya çalışıldı. Oysa Hansa birliğinde kullanılan yöntemler genel anlamda bütünsel bir gelişmeden söz etme konusunda farklı ve belki biraz geri kalmış olsa

da Fritz Rörig'in "entelektüel bir üstünlük" olarak ifade ettiği şeyin ne kadar işe yaradığını göstermiştir. Zaten kuzeyde Almanların yazma ve muhasebe konusundaki üstünlüklerini abartmamak gerekir. Kısa bir süre önce Novgorod'da bulunan huş ağacının kabuğu (*beresta*) üstüne yazılmış ünlü el yazmaları yazma ve hesap tutma alışkanlığının yerli halk³ arasında sanıldığından çok daha yaygın olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde Atlantik bölgesinde – Bretagne, Rochelle, Bordeaux çevresinde– bulunan ve en önemli özellikleri "hiçbir şekilde borçlanmamak olan" kentler de İtalyanlara özgü teknikleri 16. yüzyıldan önce özümseyememişlerdir. Ph. Wolff, Toulouselu tüccarlar arasında borçlanmanın çok yaygın olduğunu ortaya çıkarmakla birlikte başvurulan "yöntemlerin ilköllüğü" üstünde ısrarla durmuştur.

Dolayısıyla nerede yerleşik büyük bir tüccar-banker varsa o bölgede onun borusunun öttöğü söylenebilir. Bu tüccar-banker herkesi iş yerinden, sarayından, evinden yönetir. Yabancı bir ülkedeki muhasebeciler, komisyoncular, temsilciler ve memurlar ona boyun eğer.

Bu insanların aktaracakları görüşlerden haberdar olması, onlara muhasebe dışında kalan konularda talimatlar vermesi için muazzam bir bilgi alışveriş ağının merkezinde yer alması gerekir. Zamanın değerini, bir işte başarılı olabilmek için gemilerin varışları ya da batışları, hasat durumu –bu dönemde doğal faktörler çok büyük bir öneme sahipti örneğin afetler çok yıkıcı olabiliyordu– konusunda rakiplerinden daha önce bilgilenmenin önemini bilen, para ve malların değerini etkileyebilecek politik ve askerî olaylardan haberdar olan tüccar-banker gece gündüz haber peşinde koşardı. Pietro Sardella "Venedik'te haberler ve spekülasyonlar" teması konusunda kısa ancak çok

³ Hansa birliğinde kullanılan yöntemler aslında 14. ve 15. yüzyıllarda Batı'da en çok yararlanılan sıradan yöntemlerdir. Büyük İtalyan kumpanyaları tarafından geliştirilen yöntemlerin yanında bunlarda bir gelişme olmamıştır.

ilginç bir deneme yazmıştır. Bugüne kadar Ortaçağ'dan bize kalan yoğun haberleşme göstergesi mektupların yalnızca çok küçük bir bölümü yayınlanabilmiştir. Bizde bu mektuplar sayesinde Ortaçağ tüccarının neler yaptığını, nasıl bir mesleki yaşamı olduğunu anlayabiliyoruz.

4. Tüccar Kategorileri

İş hacminde görülen bu büyümeyle birlikte tüccarların dünyasında birtakım dönüşmeler olur. Örneğin Champagne bölgesindeki fuarlara yün kumaş götürüp baharat getiren gezgin tüccar Cenova ve Venedik'ten gönderilen kadırgaların Bruges limanına mal indirip mal yüklemeye başlamalarıyla birlikte bu gezilere bir son verir. Artık İtalyan tüccarlar, Floransa, Cenova, Lucca, Pisa kökenli büyük şirketler Felemenk'te açtıkları temsilcilikler ya da şubelerle satıcı ve alıcılar arasında doğrudan bağlantılar kurulmasını sağlarlar. Floransa'da uzun bir süre önce bu türden bağlantılar kuran Giovanni Villani küçümser bir tavırla fuarların yararsızlığından söz ederken "Floransa'da pazar hiç kapanmaz" derdi. Böylelikle Felemenk tüccar yaşadığı kentte yerleşik ve pasif bir aracı, bir komisyoncu konumuna sahip oluyordu. Bu kişi yabancı tüccarlar arasında bağlantılar kuruyor, birbirleriyle ticari ve finansal işlemler gerçekleştirmelerini sağlıyor, ev ve depo bulmalarına yardımcı oluyor ve gerçekleştirdiği bütün bu hizmetler karşılığında kendisine bir komisyon ödeniyordu.

Gene iş adamları arasında belli bir uzmanlaşma oldu. Ortaya çıkan yeni iş adamı kategorileri bölgeden bölgeye, ülkeden ülkeye, kentten kente değişiyor. R. de Roover'un Bruges'deki para alım satımı konusunda yaptığına benzer bir şekilde Lombardiyalılar, sarraflar ve para komisyoncularının kesinlikle tüccar-bankerler olduğunu söyleyebiliriz.

Lombardiyalılar ya da Cahors'da⁴ yaşayanlar rehin karşılığı borç para veren, kısa sürede geri ödenmek üzere borç veren tefecilerdi. Bu yüzden müşterileri üst düzey insanlar değil din görevlileri, ticaretle uğraşmayan burjuvalar, ikinci sınıf soylular ve köylüler gibi düşük ve orta sınıfa mensup insanlardı. Genellikle bir hafta, bir ya da iki ay kimi zaman üç ya da altı ay içinde ödenmek üzere verilen bu borçlar iktisadi bir amaçla değil kişisel harcamalarda kullanılmak üzere verilirdi. Zor bir dönemden geçen borçlu rehin olarak verdiği çanak çömlek, giysiler, araç gereç, silahlar vb. gibi kişisel eşyalar karşılığında borçlanırdı. Bu örnekten yola çıkarak Lombardiyalıların ciddiye alınmayacak bir ekonomik güce sahip olduklarını düşünmek yanıltıcı olur. Çok sayıdaki müşterinin çok çeşitli gereksinimlerini karşılamak amacıyla yaptıkları işin gerektirdiği önemli miktarlara ulaşan bir sermayeye sahiplerdi. Bu sermayeyi aileler arası ortaklıklar kurarak ya da emaneten aldıkları paralarla oluşturuyorlardı. 15. yüzyıl başında Bruges'deki Cahorslular Saint-Gilles manastırının bulunduğu uzun rıhtımdaki büyük bir binada yaşıyorlardı. Ancak işle ilgili konularda geniş bir bakış açısına sahip değildiler. 1457 yılında büyük çaplı işlemler gerçekleştirmeye kalkışan Bruges'e yerleşmiş Lombardiyalılar ve Cahorslular her yerde duyulan büyük bir iflas olayı yaşadılar. Zaten bunlar yaptıkları iş nedeniyle halkın ve kişilerin düşmanlığını çeken –istisnalar hariç– toplumsal yükselme şansı olmayan insanlardı.

Lombardiyalılarından sonra sırada sarraflar var. Tüm diğer esnaflar gibi sarraflar da sokağa bakan bir dükkânın önüne koydukları bir sıra ya da masayla (*bancho*, *tavola*) açık havada çalışıyorlardı. Çoğu kez ortaklaşa sahip oldukları müşterilerinin işlerini kolaylaştırmak amacıyla aynı yerde gruplaşıyorlardı. Bruges'de Büyük Meydan ve Büyük Kumaş Hali'nin yakınlarına

---

⁴ Bunlar muhtemelen genel geçer isimler olup belli bir coğrafi kökenle ilişkileri yoktu.

birer masa koyup orada çalışırlardı. Floransa'da Eski Pazaryeri ve Yeni Pazaryeri (*banchi in mercato*), Venedik'te Rialto köprüsü üzerine dizdikleri sıralarda (*banchi di scruta*), Cenova'da ise Casa San Giorgio yakınında çalışırlardı.

Bretagneli Galerani'nin yazdığı insanların fiziksel ve ahlâki tavırlarının sergilendiği romanda 1220 yılında yaşamış Metzli sarraflara yönelik çok ilginç bir betimleme var:

*Önlerinde para keseleri
Sıra sıra dizilmiş sarraflar
Biri değiştirir, biri para sayar, biri temizlerken
Bir başkası "bu gerçek" dediğinde aslında "bu sahtedir" der.
Her zaman hülyalara dalsalar da asla sarhoş olmazlar,
Burada hayal kurulur.
Değerli taşlar, gümüş ve altın eşyalar satandan
kuşkulanılmaz.
Onların başkalarından gelen bir servet değerinde
hazineleri vardır.*

Bu sarraflar öncelikle biri para değiştirmek diğeri ise değerli maden ticareti olmak üzere iki geleneksel işlevi yerine getiriyorlar. Onların müşterilerinden külçe ya da çoğu kez kap kacak şeklinde aldıkları değerli madenler sayesinde para basılıyor. Kuramsal açıdan para basanların tekelinde olmasına karşın duruma göre bu değerli madenleri dış ülkelere ihraç ediyorlar. Bu işlemler sayesinde değerli madenlerin fiyatını belirledikleri gibi paranın değerinin dalgalanması konusunda çok etkili bir rol oynayarak pazara egemen olmaya çalışıyorlar.

Bu arada eski işlevlerinin yanına emaneten para kabul etme, borç verme yöntemiyle yeniden yatırım yapma gibi yeni işlevler ekleyerek bankere dönüşüyorlar. Emaneten kabul ettikleri paralar, büyük müşterileri adına kabul ettikleri yetersiz bakiye hesapları, borçlar, avans vermeler, yatırımlar, kalem oynatarak gerçekleştirilen hesaptan hesaba aktarmalarla tüccarlar ve bir sarrafta hesap açtıran tüm varlıklı insanlar için vazgeçilmez bir

yardımcıya dönüşüyorlar. 14. yüzyıl sonunda Bruges’de yaşayan her 35 ya da 40 kişiden biri bu durumda olup, kentteki sarrafların müşterilerinin yüzde sekseni 50 Felemenk lirasından daha düşük bir hesap sahibiydi. Toplumsal hiyerarşinin üst katmanlarına mensup sarraflar vardı.

Bruges’de bu tepedekilere “para alıp satanlar” (cambiste) denirken, Floransa’da *banchi grossi* yani kısaca tüccar-bankerler deniliyordu. Bunlar yalnızca belirli konularla ilgilenmiyorlardı. Örneğin, ihracat ve ithalat yoluyla uluslararası düzeyde gerçekleştirilen her türlü mal ticaretine bir de senet ticareti, emaneten para kabul etme ve borç verme işlemleri, çok sayıda “şirkete” ortak olma, sigortacılık yapma gibi değişik biçimlere sahip yatırımcılığı ekliyorlardı. Çoğu kez Floransa’da biri yün, diğeri ipekli kumaş fabrikasına sahip Mediciler gibi üretim ve “sana-yıcılık” yapıyorlardı. 13. yüzyılda Cenova’da şap pazarını yaptığı gemi taşımacılığı ve oluşturduğu bir boyahaneyle denetleyen Benedotto Zaccaria’nın yaptığı şey “planlanmış bir işti”.

Venedik’teki sarraflar diğerlerine perakende mal ticaretini devredip yalnızca toptancılık yapmaya başladıklarında başka kentlerde dükkân açmayı ve kimi zaman sıradan Lombardlar gibi tefecilik yapmayı, tüketim amaçlı ufak tefek borçlar vermeyi küçümsemezlerdi. Ancak bütün bu işleri açıkta herkesin gözü önünde değil çoğu kez bir sarayı andıran kendi evlerinde geniş bir iş ağının merkezine benzeyen bürolarında yaparlardı.

Jacques Coeur en büyük iş adamı örneklerinden biridir. Onun sahip olduğu tüm örgütlenmeleri araştıran M. Mollat her yeri sarıp sarmalayan işlerin boyutları hakkında bir fikir veren şu satırları yazmıştır: “Sahip olduğu şeylerin haritasını çıkarmak 15. yüzyıl ortası Fransa’nın ekonomik haritasını çıkarmak gibi bir şey olacaktır.” Her yerde arsalar, kiralık yerler, Bourges, Saint-Pourçain, Tours, Lyon, Montpellier’de lüks konaklar türünden gayrimenkullere sahiptir. Bunların dışında her türlü spekülasyona başvurmuştur örneğin, soylulara ait yardım çiftlikleri denilen yerlerden alınan haraçlar, tuz vergileri, İn-

giliz tutsakların fidyeleri gibi. Sahip olduğu ticari gemiler çoğunlukla Akdeniz’de dolaşsa da Atlantik, Manş, Kuzey denizinin yanısıra Loire, Rhône, Seine nehirlerinde de dolaşan gemileri vardır. “Ticareti yapılabilen her şeyle ilgilenmiştir.” Gümüş takımları, mobilya takımları ve depolarının yönetiminden sorumlu olduğu kraliyet ailesi aslında onun en iyi müşterisidir. Hem onlara hem de başkalarına yünlüler, çarşaf, kaba pamuklu tipi kumaşlar, kürk, tuz, baharat, sanat nesneleri satar. Kralın ordularına koşum takımları ve silâh sağlar. Floransa, İspanya ve Bruges’de yatırımları vardır. Gözden düşüp, kaçtıktan sonra Papalığa sığınır. Bu büyük ekonomik güç, bu Cenovalı büyük imparatorluk Chio’da son bulur.

5. Ortaçağ Tüccarı Bir Kapitalist midir?

Büyük kapitalistin Rönesans ve Reform gibi Modern dönemlere ait olduğunu iddia eden Werner Sombart’ın ünlü savı, bugün haklarında daha çok bilgi sahibi olduğumuz Ortaçağ tüccar-bankerleri göz önünde bulundurulduğunda geçerliliğini yitirmektedir.

Ortaçağ’ın büyük tüccarını bir prekapitalist olarak değerlendirmek hiç kuşkusuz daha doğrudur. Marksist doktrinin sunduğu kesin bir kapitalizm tanımına göre Ortaçağ’da kapitalizm diye bir şey yoktur. Bu çağın ekonomik ve toplumsal sistemi feodalizmdir ve *tüccarlar* bu çerçeve içinde var olabilmektedirler. Oysa onlar bu çerçevenin kırılmasına, feodal yapıların yerle bir edilmesine katkıda bulunmuşlardır. Daha ileride göreceğimiz gibi, zirai ve sınai ürünlerin fiyatları üstünde önemli sonuçlara yol açan dünya ekonomisindeki büyüme (*Weltwirtschaft*), kırsal gelişmeyi –en azından İtalya ya da Felemenk bölgesinde– hareketlendiren kentsel sermaye ve büyük tüccarlar kapitalizminin ortaya çıkışına öncülük etmişlerdir. E. A. Kosminsky, özellikle İngiltere’de kırsal sınıfların –tüccarların da katkılarıyla– toprak mülkiyetini yitirmelerinin “ilkel bir ser-

maye birikimine" yol açtığını fark etmiştir. Zaten Ortaçağ'daki büyük tüccarlar üretim araçlarının kişilerin eline geçmesini sağlayarak işçilerin emeklerine yabancılaşmasını hızlandırmış ve köylüleri ücret karşılığı çalışan insanlara dönüştürmüştür. V. I. Ruthenberg gibi 14. yüzyıl Floransa kumpanyalarını araştıran kimi Marksist tarihçiler, sözcüğün kesin anlamında kapitalizmin burada başladığını söylemişlerdir. Ortaçağ'da kapitalistlerden söz etmeyi yadsıyan Franqsek Graus gibi bir tarihçi bile, kapitalist unsurlar olduğunu hattâ İtalya'da bundan fazlası olduğunu kabul etmektedir. Bilim ve tarih karşıtı "sonsuz kapitalizm" düşüncesini sahiplenene karşı çıkan tarihçi, zihniyet değil yapıların araştırılmasına öncelik tanınması gerektiğini söylemektedir. Yaptığı alıntıyla Marx'ın: "Ortaçağ'daki lonca düzeninin ustayı olabilecek en az sayıda insan çalıştırmaya zorlayarak bir kapitaliste dönüşmesini engellediğini ve sermaye ya da mal sahibi olanlar için belirlenen asgari üretim miktarının ancak belirlenmiş azami üretim miktarının çok üstüne çıktığında bunların kapitalistlere dönüştüklerini" söylediğini aktarmaktadır. Oysa yaşadığı dönemin tarihsel açıklamasına katkıda bulunan *Kapital*'in yazarı burada, daha ileride göreceğimiz gibi, ustalarla lonca örgütlerinin kurallarını umursamayan ve onların ekonomik ve toplumsal etkinliklerinin boyutlarını küçümseyen büyük tüccarları birbirine karıştırmaktadır.

Ortaçağ ekonomisinin temelinde kırsal bir niteliğe sahip olduğunu, esnafın kentlere egemen olduğunu kesinlikle unutmamak gerekir. Büyük çaplı işlerin yüzeysel bir katman oluşturmakla birlikte döndürdüğü para miktarının ulaştığı coğrafi ve ekonomik sınırlarla başvurduğu ticari ve finansal yöntemlere bakıldığında Ortaçağ'ın tüccar-bankeri bir kapitalisttir. Zihinsel yapısı, yaşam biçimi, toplumdaki yeri itibarıyla da bir kapitalisttir.

II. Bölüm

TOPLUMSAL VE POLİTİK İŞLEV TÜCCARLAR VE KENTLER

Ortaçağ'ın büyük tüccarları hangi kökene sahip olurlarsa olsunlar, kesin olan bir şey varsa o da sahip oldukları ekonomik gücün işlerini geliştirdikleri kentlerin gelişmesine bağlı olmasıdır. Sahip oldukları ekonomik gücün bir sonucu ve teminatı olan toplumsal ve politik güçlerini de gene bu kentsel çerçeveye borçludurlar. Bu gelişme aynı ritme boyun eğmeyip, eşzamanlı bir görünüme sahip olmamasına ve çeşitli biçimlere bürünmesine karşın 13. yüzyılda kentlerin politik ve toplumsal açıdan büyük tüccarların egemenliği altında oldukları söylenebilir. Esnaf örgütlerinin yaptığı atılımı hiç kuşkusuz bu sınıfın gelişip büyümesiyle birbirine karıştırmamak gerekir. Bununla birlikte, örneğin Cenova'daki iş adamları derneği (*compagna*) 1099 yılında esnaf örgütüne dönüşürken Almanya'daki (*Rat*) danışma kurulu büyük tüccarlarla özdeşleştirilmektedir. Büyük tüccarlar sınıfı bu gelişme sürecinde başrolü oynarken aynı zamanda bu süreçten en çok yararlanan kesim olmuştur. Bu noktaya ulaşabilmek amacıyla soylular, esnaf, işçiler, köylüler gibi diğer toplumsal sınıf ve kategorilerle karmaşık iliş-

kiler kurmak durumunda kalmıştır. Doğal olarak bir sonraki bölümde ele alacağımız Kilise, senyörler ve hükümdarları da unutmamak gerekir.

I. Büyük Tüccarların Toplumsal İşlevi

1. Tüccarlar ve Soylular

Soylularla büyük tüccarlar arasında elenip gitmek ya da özüm-senmek türünden bir mücadele oldu.

Floransa'da yüzyıllardan beri yaşayan soylular (*magnati*) ve büyük tüccarların egemenliği altındaki (*Arti*) loncalarda gruplaşmış esnaf ve zanaatkâr (*popolani*) topluluğu arasındaki mücadele 1293 yılında alınan yasal bir kararla sona erdirilmiş gibidir. *Magnatiye* mensup yüz kırk yedi ailenin üyeleri resmi görevlerden uzaklaştırılmış hattâ istisnai bir ceza düzenine boyun eğmek zorunda bırakılmıştı. Oysa bu aileler arasında Şövalyelik unvanına sahip olan büyük tüccarlar vardı. Bu önlemler tüccar adlı yeni bir kesimin eski bir kesime karşı olan mücadelesini ya da iş burjuvazisinin toprak sahiplerine karşı elde ettiği zaferi temsil ediyordu. Ne var ki bu kesimler arasında bir ayırım yapabilmek oldukça güçtü.

Feodal tipte kırsal bir ekonomi anlayışına boyun eğmeleri nedeniyle güç kaybına uğrayan soylular kimi zaman bilinçli bir şekilde tüccarlar sınıfının gücünü oluşturan ekonomik etkinliklerin dışında yer alıyordu. Tıpkı Fransa ve İspanya'da soyluların hukuki açıdan sahip oldukları ayrıcalıkları yitirmeleri ve ait oldukları "örgütü" terk etmelerine yol açan ticareti yadsıma-ları gibi. Haklar ve ayrıcalıkların yitirilmesiyle ilgili karar XI. Louis'nin çabalarına karşın yayınlanmıştı.

Oysa soylular çoğu kez bu yeni kazanç kaynaklarından yararlanmaya çalışarak ticarete para yatırdılar ya da bizzat kendileri tüccarlık ve bankerlik yaptılar. Kentlerde yaşayan çok sayıda İtalyan soylusunun bu duruma alışması kolay oldu, zira İtalya'da Geç Ortaçağ'da görülen gerilemeye karşın kentleşme

düzeyinde Antik dönemden Ortaçağ'a geçişte bir süreklilik sağlandı. Zaten kırsal kesimde yaşayan soylular gidip gelişen kentlere yerleştiler.

Bu soylular yeni tüccar sınıfı içinde eriyip gittiler ve bunun sonucunda ortaya kimi zaman eski feodal senyörler, eski feodalite ve kraliyete mensup memurlarla yeni zenginlerin birbirlerine karıştığı bir aristokrasi çıktı. André Sayous ve Roberto Lopez'in yaptıkları Cenova'yla ilgili çalışmalardan böyle bir sonuç çıkıyor. Keza Gino Luzzatto'nun Venedik konusunda yaptığı araştırmadan da aynı sonuç çıkıyor. Venedik'te: "Doçların tüccar, tüccarların amiral olduklarını" söyledik.

Burjuva, avam, "halktan biri" olan yeni tüccar sınıfı sahip olduğu toplumsal statü ve politik gücü elde edebilmek amacıyla feodal soylulara karşı mücadele etmek zorunda kalsa bile, eski soylularla yaşadığı zıtlasma, 14. ve 15. yüzyıllarda açık bir şekilde görülen ikili bir gelişmeye bağlı olarak büyük ölçüde yumuşamıştır.

Birinci gelişme sürecinde, zengin burjuva tüccar kentte iktidarı ele geçirmeye çalışırken kendilerinden yararlandığı halk sınıflarından uzaklaştı ve bu sınıfların hem ekonomik ve toplumsal hâkimiyetine hem de politik egemenliğine bir son vereceklerini ya da kısıtlayacaklarını ileri sürmeleri üzerine onlardan çekinmeye başladı. Tüccarlar için tehlikeli olan sınıf artık üsttekiler değil alttakilerdi. Dolayısıyla eski soylulardan geriye kalanlarla çıkar anlaşması yapmaya çalıştılar. Örneğin, 14. yüzyıl sonunda Floransa'da Ciompilerin proleter devrimlerinden sonra büyük tüccarlar eski soyluları yeniden kent yönetimine getirdiler. İkinci gelişme sürecinde, zengin tüccarlar çok erken bir tarihten başlayarak soyluların arasına karıştılar. Bu eğilimin oluşmasında değişik yöntemlere başvuruldu.

Tüccar kimi zaman evlilik yoluyla eski soylular arasına karışmaya çalıştı. 12. yüzyılda Floransalı bir vakanüvis: "Her geçen gün avamdan çok zengin birinin, yoksul ancak soylu bir kadınla evlenmek istediğine tanık oluyoruz" diyor.

Kimi zaman tüccar soylularınkine benzer bir yaşam biçimine sahip olduğundan bir süre sonra onların arasına karışabiliyordu. Daha sonraki yıllarda sarayında düzenlediği turnuvalara da katılmaya başladı. Floransa'nın meşhur tüccar-bankerleri Perruzziler hukuki açıdan halka mensup olmakla birlikte mahmuz takip şövalyeler gibi davranıyorlardı. Brugeslü bir sarraf olan Evrard Goederic "Sir" olarak anılırken eşine "Madame" deniliyordu. Goederic şehir milis kuvvetleri komutanı olup at üstünde savaşıyordu. Villani, Pistoia'da yaşayan Cancelliler konusunda: "Kentin eski ailelerinden biri değildiler, ancak servetlerinin yardımıyla hepsi şövalye oldular, değerli ve iyi insanlara dönüştüler" diyor. Soylulukla ilgili terimler ve burjuva kelime hazinesi bundan daha güzel bir şekilde biraraya getirilemezdi.

Sıklıkla başvurulanan bir başka yöntem de zengin tüccarın – en azından ilk başlarda– iyi bir yatırımdan çok toplumsal açıdan yükselme ve soylular arasına karışmak anlamına gelen feodal senyöre ait bir toprak parçası satın almasıdır.

Toplumsal sistemin temeli olarak kabul edilen prenslik ya da monarşiye özgü bir iktidarın var olduğu ya da geliştiği her yerde tüccarlar feodal senyörlere ait toprakların yanısıra istedikleri kadar soyluluk belgesi de satın alabiliyorlardı. Kısa bir süre önce yapılan bir çalışma Lyon'da yaşayan zengin tüccar ailelerinden biri olan Jossardların bu yönetime başvurdıklarını gösteriyor.

Ortaçağ sonunda çok sayıda tüccar aile ortaya çıkan güçlükler nedeniyle yaptıkları işi bırakarak, ya gayrimenkul ve araziye yatırım yapacak ya da yorucu bir iş olan ticaret yerine rantıye bir yaşam sürdürmenin çekiciliğine kapılan zengin ticaret burjuvazisi oluşan merkezî monarşinin kendilerine sunduğu iş olanaklarını değerlendirerek kolaylıkla rantıye aristokratlar ile soyluların arasına karışacaktır.

Fransız burjuvazisinin iki ayrı kolunda görülen gelişmeyi kısaca şöyle özetleyebiliriz.

Ph. Wolff, Isalguier ailesinin Toulouse'daki yükselişinden şu şekilde söz ediyor: Bu tüccarlar belli bir süre sonra ya arazi satın alarak ya da iyi yönlendirilen bir "evlilik politikasıyla" toprak sahibi soyluların arasına karışıyorlar. Daha sonra asker oluyor ve özellikle de hem kralın maiyetine giriyor, hem de belediyelerde yöneticilik yapıyorlar. "1380 yılında aile gelişimini tamamlamış görünüyor. Bu tarihten sonra Isalguier ailesine mensup hiç kimse tüccarlık ve sarraflık yapmıyor. Ancak feodalitenin bunalıma girdiği dönemlerde bu yeni soylular da en az eskiler kadar zarar görüyor. "Tüccar doğal olarak soyluların arasına karışmak istiyor. Oysa onurlu ve gururlu da olsalar soyluların çoğu sıradan insanlar."

Doktor Feuchère 13. ve 14. yüzyıllar arasında Lille kentinde oluşan burjuvazinin gösterdiği gelişmeyi altı evreye bölüyor:

1. Servet: Toprağa bağlı olan geleceğin burjuvalarının kente yerleşerek dükkân sahibi olmaları. Bunların çocukları ya da torunlarının serveti belli bir düzeye getirerek kendilerine burjuva unvanının ihsan edilmesini sağlamaları;

2. Yönetici seçilmek, yani belediye meclisine girip kentin politik açıdan yönetimine katılmak;

3. Tımar sahibi olmak, yani satın alma ya da evlilik yoluyla bu topraklara sahip olmak;

4. Soyluluk. Prenslere sundukları hizmetlerin karşılığında soylu olmak. Örneğin, VI. Charles 1391 yılında Guillaume de Terremonde'u soylu yapıyor;

5. Belli yükümlülükleri yerine getirme karşılığında elde edilen soyluluk. Bourguignon hanedanı döneminde prenslerin subayları oluyorlar, böylelikle henüz soylular arasına kabul edilmeyenler soylu unvanına sahip oluyorlar;

6. Son olarak asker soyluların arasına girerek şövalye olabiliyorlar.

Başlangıçta sarraflık ya da yün kumaş ticareti yapıyorlar. Dördüncü evreden sonra ticaretle ilgilenmiyorlar. Aralarından

yalnızca bir düzine kadar aile beşinci ya da altıncı evreye geçebiliyor.

Dolayısıyla geç Ortaçağ'da feodal baskılara karşı kısa süren bir şiddet dönemi dışında tüccar ve soylular arasında derin görüş ayrılıkları bulunmadığı söylenebilir. Hemen her yerde ters yönde ilerlediği söylenebilecek bir burjuvalaşma ve soylulaşma hareketinin bir noktada bu iki grubu birbirlerine yaklaştırdığı görülmektedir.

Aslında mücadelenin görüldüğü yerlere bakıldığında bunun eski ve yeni soylular arasında cereyan ettiğine tanık olunmaktadır. Çünkü yeni soylular soylu ve burjuva kökenli tüccar kategorilerinin kaynaşmasıyla oluşmuştur.

2. Tüccarlar ve Kentlerde Yaşayan Halk Sınıfları

Bununla birlikte kentlerin pek çoğunda tüccarlar "halka mensup" insanlardı. Ancak bunların tek bir sınıf oluşturduklarını sanmak bir yanılgıdır. Zengin tüccar ve bankerler, uzun süre işlerin gidişatını belirlediklerinden onlar ayrı bir kategoriye mensupturlar.

Bu tüccarlar ve esnaf dünyası arasındaki ayrımla ilgili olarak Armando Saporì'den "birarada yaşayan iki dünya" üstüne çok şey anlatan zekice yazılmış o bölümü aktarmak gerekir:

Bir yanda mesleklere özgü o tipik örgütlenme biçimine sahip geleneksel ve dolayısıyla özünde Ortaçağ'a ait bir dünya. [...] Başka bir deyişle ustalar ve çıraklar, sayısız atölyeden oluşan ve içlerinde okuma yazma bilmeyen kör cahil, yoksul bir esnaf yığınının çalışarak sınırlı bir pazar oluşturan bir kent ya da bir mahalle için ürettikleri şeyleri "piccoli" denilen para birimiyle değiş tokuş ettikleri bir dünya [...]

Öte yandan bu küçük dünyanın yanında yaşayan öncü olarak nitelendirilebilecek uluslararası ticaret yapan kumpan-

yaları örgütleyen, en değerli malların istiflendiği çok büyük depolara, cesur bakış açıları ve sınır tanımayacak ölçüde hırslı çok ilginç ve değişik bir kültüre sahip çok deneyimli insanlardan oluşan, dağlar ve denizlerin ötesindeki ülkelere ait belli başlı ekonomik merkezlerle oluk oluk altın florinle tüm dünya ülkelerine ait geçerli paraları akıtarak ticaret ve yatırım yapan bir dünya vardı.

Bu iki dünya Kilisenin ahlâki yasaları ile kentler ve “zanaat-kârlara” özgü hukuki yasalara dayanan ikili bir temel üstüne kurulmuştu. Dolayısıyla kaynak olarak yalnızca “konumlara” (statülere) başvuran araştırmacıların ortada loncalardan oluşan bir dünya görmeleri ve onu açıklamaya çalışmaları bizi şaşırtmıyor. Bununla birlikte zanaatkârlar bu yasalara gerçekten boyun eğmek zorundaydılar. Böylelikle onlar üstünde çok etkili olan yasalar bu kesimden gelecek olası girişim çabalarını engelleyerek herkesin benzer bir yaşam biçimi ve çalışma düzenine sahip olmasına yol açarken, büyük tüccarlar üstünde tözselden çok biçimsel bir etkiye sahip olmuştur. Son çözümlemede –meclisler, oylamalar ve kura çekimine özgü karmaşık mekanizmaya karşın– yerel yönetim politikası ve lonca ekonomisi üzerinde çok etkili bir rol oynayan bu ayrıcalıklı insanlar açısından yasalar işlerini herhangi bir riske girmeden yaparak amaçlarına ulaşma konusunda kendilerini korumaya yarayacak bir şemsiye görevi yapmaktan başka bir anlama sahip değildi. Zaten son derece zekice, bizzat hazırlayıp yürürlüğe koydukları bu yasalardan biri önlerini kesmeye kalktığında ve çiğnedikleri yasayı hiçbir şekilde düzeltme ya da kendilerini haklı gösterme olanağı bulamadıklarında gözlerini kırpmadan ve usulüne çok uygun bir şekilde bu engeli ortadan kaldırıyorlardı. Bunun da yalnızca Ortaçağ’a özgü bir uygulama olmadığını hepimiz biliyoruz [...]. Konumla/statüyle ilgili yasa kelimesi kelimesine yorumlandığında ve tüm insanla-

rın bu yasa önünde eşit oldukları varsayıldığında o zaman tarihçi ve iktisatçıların daha sonra hep birlikte “sermayenin örgütlenmesi” dedikleri şeyle hemen aynı özellikleri taşıyan bu muazzam servetler, tekeller ve tröstlerden oluşan ekonomik örgütlenme biçimini açıklayamıyoruz.

Bu arada Cenova gibi o tarihe kadar hiçbir lonca örgütünün bulunmadığı ya da 15. yüzyıldan sonra bir loncalaşmanın görüldüğü Lyon ve Poitiers gibi kentlerden hiç söz etmiyoruz. Bu loncalaşma süreci büyük tüccarları rahatsız etmediği gibi zanaatkârlar dünyasını egemenlikleri altına alma konusunda da yardımcı olmuştur. Bu bağlamda birarada yaşadıkları evrende zaten kendi paylarına düşen asgari miktarla yetinmeye çalışan zanaatkârlar sonunda onu da ellerinden kaçırarak hale gelmişlerdir.

Örneğin, Floransa’da *Popolo grasso* (soylu olmayan zenginler) ve *Popolo minuto* (orta alt sınıfa mensup yetenekli zanaatkârlar) arasındaki fark loncalar ya da “Arti” (Zanaatlar) ile zengin tüccarları biraraya getiren “Ana meslekler” ve zanaatkârlardan oluşan “Yan meslekler” arasındaki ayrımı içermektedir. Daha da iyisi Floransa’da kabul edilmiş yirmi bir meslekten yalnızca on biri ayrıcalıklı ana meslek olarak anılırken aslında çoğu kez yalnızca uluslararası çaptaki iş adamlarından oluşan beşinin bu ayrıcalığa sahip olduğu görülmektedir. Bunlar Calimala meslek grubu (başka bir deyişle büyük ithalat ve ihracatçılar), sarraflar, yüncüler, Por Santa Maria (yani ipek), tek bir meslek olarak kabul edilen hekimler, bakkallar ve tuhafiyeciler olup hepsi “baharat” olarak adlandırılan ürünlerin ticaretini yapmaktadır. Döneme ait bir el kitabında iki yüz seksen sekiz farklı baharat çeşidi olduğu yazmaktadır. Floransa’da bu beş meslek dalı ekonomik ve politik egemenliğini 1308 yılından başlayarak Mercanzia olarak anılan ticaret mahkemesinin kentte oynadığı rol aracılığıyla dayatmıştır. Bu süreci araştıran Armand Grunzweig, Mercanzia çerçevesinde yan meslek-

lere mensup dükkân sahibi zanaatkârların giriştiği mücadeleleri, özellikle de tüccar-bankerlerden alacağı olan zanaatkârların bu alacaklarının nasıl inkâr edildiği ya da ödemenin nasıl belirsiz bir tarihe ertelendiğini anlatmaktadır.

Daha da ileri giden bu ana meslek grubu doğal olarak işçileri de egemenliği altına almıştır. Ortaçağ'da özellikle iki bölgedeki kapitalist tipte büyük sınai üretimin varlığına bağlı olarak "emekçi proletaryadan" söz edilebilir. Bunlar Felemenk bölgesindeki tekstil sanayi ile Orta ve Kuzey İtalya'daki tekstil sanayi ve gemi yapım tersaneleridir. Tüccar-banker açısından zanaatkârlar ve işçiler ekonomik açıdan kendisine aynı düzeyde boyun eğmesi gereken insanlardı. 14. ve 15. yüzyıllarda örneğin, Floransa'da küçük zanaatkârların proleterleştikleri görülmektedir.

Bu toplumsal kategoriler üstünde baskı kurmak ve zorbalık yapmak isteyen tüccarların elinde çok sayıda araç ve güç vardı. 13. yüzyıl sonunda Douai'de yünlü kumaş üretip satan tüccar Sire Jehan Boinebroke örneğiyle bu durumu açıklamaya çalışalım.

Elimize ulaşan çok sayıda sıradışı belgeyi düzenleyip yorumlayan Georges Espinas, yayımladığı övgüye değer ünlü kitabında bu tüccarla tüm "çalışanları" ve "kendisine boyun eğenler", yoksul komşular, borçlular, hizmetçiler, işçiler, "ona ait yün işletmesinde çalışan ya da bu işletme için üreten" küçük işverenler ve çalışanları arasındaki ilişkileri ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Vasiyetnamesindeki bir madde uyarınca, haksızlık yaptığı insanların zararlarının karşılanması için harekete geçen mirasçılara alacaklarını talep etmek amacıyla başvurmaya cesaret edenlerin dilekçeleri yanlarına eklenen kanıt belgelerle birlikte elimizde.

Boinebroke, bu küçük insanlara önce sahip olduğu ekonomik güç sayesinde boyun eğdiriyor. *Parası olmasına karşın* kendisine borcu olanların borçlarını vadesi dolmadan önce ödemelerini istiyor. Kişi borcunu ödese de rehin olarak aldığını

gasp ediyor, borçlularından borçlarının çok üstünde üç misline kadar giden miktarlar tahsil ediyor.

*İşler onun elinde olduğundan işletmesinde ya da kendi sahip oldukları mekânlarda onun adına üreten işçiler ve çalışanlar ona bağımlı oldukları gibi, çoğu kez yararlandıkları araç gerecin sahibi olduğu küçük zanaatkârlar da ondan başka birinden hammadde satın alamaz ürettikleri malları ondan başkası aracılığıyla satamazlardı. Düşük kaliteli hammadde satarak zanaatkârları aldatmaya çalışması yetmiyormuş gibi bir de eksik miktarda malı çok fahiş bir fiyata veriyordu. Çalışanların ücretleri ya da satın aldığı malların bedeli konusunda, “ya tespit edildenden daha düşük düzeyde bir ödeme yapıyor, ya canı istediği zaman istediği kadar ödüyor, ya da hiç ödeme yapmıyordu.” Bunun yerine *truck sistemini* kullanarak aynı ödeme yapıyordu.*

Evler onun elindeydi. Pek çok büyük tüccar gibi çok sayıda evin sahibiydi. Bu ilginç bir yatırım alanı olup diğerleri gibi o da işçilerini, müşterilerini ve mal aldığı tüccarları bu evlerde barındırıyordu. Bir tür işçi evleri sitesinin ilk örneğine benzeyen bu evlerde yaşayan insanlar ona daha da bağımlı hale geliyordu. Daha da beteri, onlara istediği gibi hükmedebilmek amacıyla ev kirasından daha düşük bir çalışma ücreti ödüyordu. “Bu evlerde yaşayan insanların Boinebroke adlı gardiyanın denetlediği gerçek mahkûmlara dönüştüklerini söyleyebiliriz.” Zaten büyük tüccarlar bütün kentlerde satın aldıkları mülkler sayesinde büyük bir nüfuz sahibiydiler. Örneğin, Lübeck’te belli başlı sokak köşelerindeki arsalar onlara aitti. Tahıl depoları ve limanlardaki mağazalar, kentte zanaatkârların ihtiyaç duyacağı fiçilerin, fırınların bulunduğu binalar, Pazar yerlerindeki yapıların tamamı onlara aitti. Pazar yeri zanaatkârların mallarını satabildikleri ve kimi zaman kuyumcular gibi mal üretebildikleri tek yerd.

Boinebroke, sahip olduğu toplumsal güç sayesinde bu küçük insanları ezip canlarını çıkarıyordu. Onları ezmek istediğinde ya aşağılıyor ya da güce başvuruyordu. Özellikle “belirgin bir

şekilde aşağıladığı” kadınlara yönelik ironik bir dil kullanıyordu. Kumaş boyayan bir kadının mallarını haksız bir şekilde gasp edip: “Dedikoducu karı paraya ihtiyacın varsa git tabakhanede yün artıklarını temizle, seni bu halde görmeye katlanamıyorum” deyince itiraz etse de boyun eğmek durumunda kalan kadına: “Dedikoducu karı bildiğim kadarıyla sana hiçbir borcum yok ama vasiyetnamemde senden söz edeceğim” yanıtını verir. Georges Espinas: “Aristokrat, dedikoducu kadına tahammül edilmesi güç sözler söyleyip perişan ediyor ve deyim yerindeyse onunla sonradan öldüreceği fareyle oynayan kedi gibi oyun oynuyor, işte bu aşırı güç sahibi olanla aşırı güçsüz olan arasındaki karşıtlıktır” diyor.

Kirasını ödemesine karşın daha fazlasını ödemeyi reddeden şu kiracıya karşı da benzer bir öfke gösterisinde bulunuyor: “Öfkelenen Sire Jehan ne yasa ne mahkeme tanımadan kiracıyı evden kovuyor.” Bu kişi güce de başvuruyor. Fiyatların yükseldiği bir sırada daha önce bir başkasına sattığı için kendisine sarı kök boya yapımında kullanılan bitkileri satmayan bir köylünün tarlasına iki işçisiyle birlikte giden Boinebroke “bitkileri zorla kökletip evine götürünce” zavallı köylü “beş para alamaz”.

Kendilerine böylesine küstah bir şekilde davranan Boinebroke’un ölümünden sonra zararlarının tazmini sırasında bile zavallı muhatapları ona karşı isyan etme cesareti gösteremezler. “Öylesine uzun bir süre ve öylesine bir baskı altında yaşadıklarından kaderlerine razı olmuşlardır. Yün kumaş tüccarı yaşadığı sürece hissedilen bu duygu zihinlerde öylesine güçlü yer etmiştir ki, o öldükten sonra bile [...] şikâyetlerini ancak oldukça çekingen bir tavırla ifade edebilmişlerdir. Ölenin bıraktığı bu zorbalık anısının o insanları hâlâ etkilediği ve bu etkiden kurtulamadıkları görülüyor. Onları durduran, ürküten bu anı nedeniyle kendilerine değil ölen zorbaya ait olan bu mekânda onun vasiyetini yerine getirmeye çalışan mirasçılar karşısında şikâyetlerini dile getirme konusunda tereddüt ederler.”

Bununla birlikte kimi zaman şiddetli tepkiler verilebiliyor. Grevler ve isyanlara gerçek anlamda devrimci hareketlerin eklendiği 14. yüzyılda zaman zaman şiddetli toplumsal bunalımlar yaşanıyor. Bu karmaşık görünümlü bunalımlarda büyük tüccar tarafından sömürülen zanaatkârlar ve işçilerin çıkardığı isyanlar önemli bir yere sahiptir.

Ancak bu durumda isyancılar büyük tüccarın sahip olduğu son güç olan *politik güçle* karşı karşıya geliyorlar. Tüccar bu gücü o başlangıçtaki ticari başarı ve servetine borçludur. İtalya'daki yerel yönetimleri egemenlikleri altına alan tüccarlar kentlerdeki meclislere de tamamıyla hâkim oldular. Örneğin, Alman kentlerindeki "Rat" örgütleri ilkel *jus mercaturumu* da (pazar hukuku) içeren bir kent yasası oluşturdu. Bu süreçle çok geç tarihlerde bile karşılaşılmaktadır. 1433 yılında Liegnitzli Hans Popplau Bresla/u/v'a yerleşir. Birkaç yıl sonra kuzeni Andreas gelince birlikte yün kumaşlar, ringa balığı, yağ, baharat, deri, kuyumculuk ürünleri alıp satan bir şirket kurarlar. Bu ürünleri Hollanda'dan alıp Bavyera, Avusturya, Bohemya, Polonya gibi ülkelere satarlar. 1446 yılında Hans Breslav'daki Rat örgütüne girer ve 1456 yılında ölünceye kadar örgüt üyesi olarak kalır. 1448 yılında Belediye Başkanı (Bourgmestre) olur. Oğlu Markus 1483-1499 yılları arasında bir yandan işleriyle ilgilenirken bir yandan da Rat üyeliği yapar.

Boinebroke, Douai kentinde en az dokuz kez meclis üyesi olur. Onun 1280 yılında meclis üyesi olduğunu ve aynı sınıfa ait meslektaşlarıyla birlikte dokumacıların devrimci nitelikteki grevlerini "acımasız yöntemlerle" bastırdığını biliyoruz. "Onu cezalandıracak ve kurbanlarının intikamını almasını sağlayacak yasayı bizzat kendisi yazmış ve uygulamıştır. Bu durumu anlayabilmek için politika ve ekonomiyi asla birbirlerinden ayırmamak gerekir. Zira biri diğerinin ortaya çıkıp varlığını sürdürmesine yol açarken, diğeri onu tamamlar, pekiştirir, yasallaştırır ama aynı zamanda gerçekleştirdiği suiistimalleri de yasallaştırır."

Şu korkunç Boinebroke acaba istisnai bir kişilik miydi? Öyle olduğuna ve kendisinin belli tavır ve davranışlar sergilemesine yol açan kişisel karakter özellikleri taşıdığına inanmak isterdik. Oysa G. Espinas'ın belirttiği ve pek çok belgeyle doğrulandığı gibi onun belli bir kategorinin belirli özelliklerine sahip bir tip olduğunu ve sergilediği ekonomik ve politik yapılar üstüne oturan toplumsal davranışının kendine özgü bir zalimlik içerdiğini söyleyebiliriz.

3. Tüccarlar ve Köylüler

Tüccarlar genelinde köylülerle her ne kadar diğer toplumsal sınıflarla kurdukları kadar yakın ilişkiler içinde olmasalar da onlarla sanıldandan daha çok ve daha önemli ilişkiler kurdukları söylenebilir. Ortaçağ'da kentler ve köyler birbirlerinden kopuk bir yaşam sürdürmediler.

Kurdukları ilişkiler ekonomik, demografik ve politik açıdan son derece önemlidir. Belli bir düzeyde kentleşmiş bölgelerde başlangıçtan itibaren belli bir hâkimiyet kuran tüccarlar kısa bir süre sonra köylerde de ağırlıklarını hissettirdiler. Önce köylülerin özgürleşmesine yardım ettiler, zira bunu bir yandan feodaliteye karşı bir mücadele yöntemi olarak kullanırken, diğer yandan bu sayede soyluları emek gücünden yoksun bırakıp topraklarını satın alma fırsatını yakaladılar. Bu arada sunulan paranın cazibesine kapılan arazi sahibi köylülerin topraklarını da satın aldılar. Özgürleşen köylülerin kentlere göç etmeleri sayesinde sanayi ve ticaret alanlarında ucuza işçi çalıştırarak daha da güçlendiler.

Tüccarlar kimi bölgelerde köylülerin toprakları işleme ve yaşam koşullarını da altüst ettiler. Sahip oldukları sermaye sayesinde toprağa yatırım yaparak işleme tekniklerinin gelişmesini sağladılar. Felemenk bölgesi ya da Po ovasındaki gibi akarsuları yönlendirme konusunda önemli çalışmalar yaptırıp, değirmen sayısını arttırdılar. Sahip oldukları ticari zihniyet ve yöntemler sayesinde üretimi arttırıp belli bir ölçüde üretime

akılcı boyut kazandırdılar. Ticaret yapıkları alandan edindikleri deneyim ve ekonomik konjonktüre tepki gösterme yetileri sayesinde kimi zaman zirai bunalım dönemlerini aşip geçebilmek amacıyla mevcut ürünler yerine başka ürünlerin ekilip biçilmesini sağladılar. Başka bir deyişle, İngiltere ve Metz bölgesindeki gibi tekstil sanayinin gereksinimlerine yanıt verebilmek amacıyla toprağı ekip biçmek yerine hayvan yetiştiriciliğı yaptılar. Boyama alanında Felemenk bölgesinde yapıldığı gibi kök boya bitkisi üretimini arttırdılar. Daha sonra 14. ve 15. yüzyıllarda çivitotundan elde edilen renkte görülen gelişmeler sayesinde örneğin, Toulouselu tüccarlar Fransa'nın güneydoğusundaki muazzam arazilere bu bitkiden diktirdiler. Türkistan'dan yapılan ipek ithalatının zorlaşması sonucunda İtalya'da Floransalı tüccarlar dut yetiştiriciliğini desteklediler. Tüccarlar ayrıca politik açıdan egemen oldukları kentlere yiyecek sağlama işiyle de ilgilendiler. Ziraat koruma altına alındı, bağcılık yapanlar ve meyve ağacı yetiştirenler desteklendi. Siena belediye sarayında bulunan Aimbrogio Lorenzetti'ye ait ünlü fresklerden biri iş burjuvazisinin kırsal kesimdeki "iyi yönetiminin" sonuçlarını temsil etmektedir.

Bütün bunlara bakarak kurulan bağlantıların köylülerin çıkarına olduğunu sanmayalım. Köylüler tüccarların desteğinden ancak yaptıkları sözleşme çerçevesinde yararlanabiliyor, yani, kendilerine verilen sermaye, sağladıkları hayvan sürüsü, araç ve gereç, tohumlar karşılığında yalnızca toprağı ekime hazırlama, orman işletmesi, bina inşaatını geliştirmek gibi üretime yönelik koşullara boyun eğmekle kalmayıp onun parayı sağlayan, kârın büyük bölümüne sahip kişi olmasını da kabul etmek durumunda kalıyorlardı. J. Schneider'e göre Messinalı köylüler, "kişisel özgürlüklerini ancak burjuva malikâne topraklarında ekonomik boyunduruk altına girme karşılığında" elde edebildiler.

14. yüzyıldan sonra kırsal kesimin ekonomik bunalımdan daha çok etkilenmesi sonucunda tüccarlar, kendilerine bağımlı olan köylülere karşı daha sert davranmaya başladılar ve topra-

ğa yatırılan sermayenin geri çekilme sürecinde bir artış görüldü. İlk zamanlardan itibaren tüccarlar geleneksel anlamda bir zenginlik ve saygınlık göstergesi olan araziler satın aldılar. Ancak bu hareket 14. yüzyılda hızlanarak kimi büyük tüccarları rantıye bir yaşam sürmeye itti. Ünlü Medici sülalesinin kırsal kesimde inşa ettirdikleri evler yalnızca içinde yaşadıkları lüks konutlar değil aynı zamanda birer işletme merkeziydi. Belki de köyde yaşama eğilimiyle ilgili en doğru örnek Alberti ailesidir, çünkü aile üyelerinden ünlü Leon-Battista bu sayede bir dizi ekonomik ve etik kural üretecektir.

Gene özellikle tekstil alanında sınai üretim yapan tüccarlar köylerde öncesine oranla daha da ucuz el emeği aradılar. Marsilya'daki kaba pamuklu kumaş sanayi, Güneydoğu, Lyon, Bresse hattâ Chartres bölgelerindeki köylüleri bu yöntemle çalıştırıyordu. Gand gibi eski tekstil merkezleri bu rakip sanayinin gelişmesini engellemek amacıyla zor kullanmak da dâhil her türlü araca başvuyorlardı. Yeni merkezleri oluşturan tüccarlar ise, bir yandan tüm güçleriyle çalışıp bu tekstil sanayi aracılığıyla servet sahibi olurken, diğer yandan köylünün el emeğini neredeyse kölelik düzeyine indirgiyorlardı. İtalya'da ortakçılık sözleşmelerinin koşulları çok daha acımasızdı. Örneğin bir toprak işçisi en sefil koşullarda çalıştırılır, küçük köylülerin durumu giderek kötüleşirken toprak sahibi tüccarlar eskiden senyörlerin aldığı işletme payını yeniden devreye sokarak köylüleri tamamen köleleştirmeye çalışıyorlardı. 15. yüzyılda burjuva tüccarların yaşantısından esinlenen edebiyatta çok geniş yankıları görülen bu harekete o yıllarda giderek büyüyen bir aşağı tabakayı (*rustici*) küçümseme hareketi eşlik etmiştir.

II. Ticaret Burjuvazisinin Politik Egemenliğine Dair Çeşitli Örnekler

Para ve kurdukları iş ağlarının yanı sıra kentlerdeki politik iktidarı ellerinde tutan tüccar burjuvazi Ortaçağ'da belli bir sınıf bilincine sahip gerçek bir sınıf oluşturdu. Y. Renoir, Floran-

sa'daki tüccar burjuvazi konusunda: "İş adamlarının sahip olduğu politik iktidar sözcüğün gerçek anlamında bir sınıf düzeni oluşturdu" demiştir. Bu sınıf, sözcük hakkında pek çok ünlü tarihçi çekimser kalsa da "seçkinler" (patriciat) olarak adlandırılabilir.

"J. Lestocquoy bu seçkinler neyin nesidir sorusuna: Bu toplumsal sınıfa ait olanların özellikleri hukuki bir şekilde belirlenmese de dışa kapalı bu adam gruplarını burjuvazi ile birbirine karıştırmak mümkün değildir. Bunlar çoğu kez burjuvazinin en zengin ve özellikle de en güçlü kesimini oluşturan kent yönetimini ellerine geçirmiş adamlardır. Bu toplumsal sınıfın en kapsamlı görünümüne sahip olduğu yerler, sanayi ve geniş çaplı ticaretin neredeyse sınırsız zenginleşme olanakları sunduğu kentlerdir" diyor.

Seçkinler, hiç kuşkusuz 13. yüzyıl ve sonrasında zirveye tırmanmışlardır. Bu yüzyıllarda yaşanan ekonomik bunalımlara bağlanabilecek toplumsal ve politik gelişme kimi zaman seçkinlerin sahip olduğu sınırsız gücü sınırlandırmayı başarmıştır.

Kentlerde görülen devrimci hareketler kısa sürede söndürülen yangınlara benzeseler de, orta sınıfa mensup zanaatkârlar, çoğu kez büyük tüccarlarla kentlerdeki politik iktidarı paylaşmayı başarmışlardır.

Kentlerde yaşayan küçük insanları zorba seçkinlere karşı ayaklandırarak: "Kahrolsun zenginler!" dedirten nedenler arasında "mavi tırnaklıların" içinde yüzdükleri sefaletten sorumlu tuttukları kapitalist tüccarlara yönelik tepkilerinin yanı sıra seçkinlerin kenti mali yönetim biçimine içerlemeleri de vardır.

Çünkü vergiyi belirleyenler iktidardaki seçkinlerdi. Sevilmemeleri için tek başına bu neden bile yeterliyken, bir de üstüne tüm yükü yoksulların sırtına yüklemeleri bu gözden düşme sürecini ulaşabileceği en üst düzeye ulaştırmıştı. Beaumanoir *Beauvais Âdetleri* başlığını taşıyan ünlü metninde bu olgudan söz eder:

Belediye hizmetlerinin bulunduğu kentlerde vergi dağılımı konusunda şikâyetler dalga dalga göğe yükseliyor. Zira sık sık kenti yöneten zenginlerin bildirmeleri gerekenden daha düşük rakamlar bildirmeleri, hem kendilerinin hem de ailelerinin bu şekilde davranmaları ve öte yandan diğer zenginlere benzer avantajlar sağlamaları tüm yükün yoksul insanların üstüne yıkılmasına neden oluyor.

Vergi kaçırma işi öyle boyutlara ulaşmış ki, kimi zaman Arras'ta yaşayan ünlü banker aile Crespınlerin "20.000 liralık bir meblağı bildirmeyi unutan!" bir üyesinin yol açtığı türden skandallar yaşanmış.

Hepsi bu kadar değil. Vergi kaçakçılığının yanısıra kamuya ait paralar saçılıp savruluyor ve bunların bir kısmı büyük tüccarların kasalarına giriyor. Kentler borçlanmakla kalmayıp bazen Noyon gibi iflas ediyorlar. Floransa'nın ünlü ailelerinden Bardi ve Perruzzilerin 1343 yılında kent yönetimini ellerine geçirerek şirketlerini iflastan kurtarmaya çalıştıkları görülüyor. İşlerin yolunda gitmediği bir sırada Muhteşem Lorenzo ait olduğu Medici ailesinin bir şirketini kurtarmak amacıyla Belediye kasasından yoksul genç kızlar için bağışlanan parayı çekip alma konusunda hiç tereddüt etmemiştir.

1. "Demokrat" Tüccarlar

Doğruyu söylemek gerekirse, işin en ilginç yanı belki de kimi büyük tüccarların, "seçkinlerin" bazı üyelerinin "demokratik" hareketlerde oynadıkları devrimci roldür. Bu konuda Jacques van Artevelde ve Etienne Marcel bilinen en ünlü örneklerdir.

Parisli tüccarların başkanı olan Etienne Marcel, kentin yünlü kumaş ticareti yapan en büyük ve en zengin ailelerinden birine mensuptu. Krallık politikasına karşı çıkmasının nedeni, ait olduğu sınıf üyelerinin kraliyet ailesinin çevresindeki feodal soylulara, tüccarların işlerini denetlemeye kalkan monarşi görevlilerine karşı duydukları düşmanlıktı. Genç veliaht Char-

les'in naipliği sırasında uğradığı Poitiers bozgunundan yararlanan Marcel, ayaklanan Paris kenti aracılığıyla burjuvazinin koşullarını naip ve danışmanlarına dayatmaya çalıştı. Asıl amaç, kentin üstüne yıkılmış ağır vergileri hafifletmekti. Oysa Paris'e hâkim olabilmek için, Paris halkını yani "herkesi" arkasına alması gerekiyordu. Köylüler senyörlere karşı ayaklandığında (la Jacquerie) kırsal kesimde yaşanan bu devrimci eyleme bulaşmak istemediğinden olayla ilgilenmedi. Ancak içinde bulunduğu konumun yol açtığı sonuçların yanı sıra Valois hanedanının yerine, başında Kötü Charles'ın bulunduğu Navarre hanedanını tahta geçirecek politik bir devrim yapmayı düşündüğünden giderek halkın sözcüsü haline geldi. Kendileri adına konuşan, ancak sözcüğün gerçek anlamında kendilerinden olmayanları sonuna kadar desteklemeye hazır olmayan halk sınıflarının pasifliğinden ya da suç ortaklığından yararlanan yönetici sınıfların gösterdiği tepki sonucunda safdışı edildi. Kendisini 31 Temmuz 1358 tarihinde katlettiler.

Seçkinlerin "demokrat" tüccarlara yönelik beslediği nefret duygusunu devralmış görünen tarihçiler bunları çoğu kez "kışkırtıcı" olarak yaftalamışlardır. Yaşadıkları dönemdeki "gerici" vakanüvisler onları böyle sunmuştur. Floransalı seçkinlerden Villani için Artevelde adi, aşağı tabaka ve meslek grubundan biri olup bu kişinin ölümünden: "Halk sınıflarının sözcülüğüne soyunan kendini beğenmiş adamların sonu genellikle böyledir" türünden ahlâki bir ders çıkartmıştır.

Liège'de yaşamış bir başka "demokrat burjuva" olan Dinantlı Henri konusunda vakanüvis Jean de Hocsem onun bir halk yalakası (*ductor populi*) olduğunu söylerken Jean d'Outremeuse: "Halkı senyör ve din adamlarına karşı kışkırtan öyle aptal [...] öyle sahtekâr, hain ve gözü doymak bilmeyen biriydi ki, herkese yönelik beş para etmez dilekleri vardı" diyor. Henri'nin gerçek karakterini ortaya koyan F. Vercauteren onun benzerleri için de geçerli olan şöyle bir portresini çizmiştir:

Zengin bir burjuva, seçkinler arasında yer alan biriydi, ancak Liège'de çok eski tarihlerden bu yana politik iktidara sahip olan ailelerden birine mensup değildi. Zeki, hırslı ve güzel konuşan biriydi. Kentle ilgili işlerin yürütülmesinde kişisel bir rol oynamak ve burjuvaziyi prenslik otoritesine boyun eğmekten kurtarmak ve bu amaç uğruna Belediye meclisi denilen oligarşiyi yıkmak istedi. Gene Liège bölgesindeki belli başlı kentler arasında güçlü bir ittifak oluşturup prensin sürdürdüğü politikaya karşı burjuvazinin politikasını dayatma girişiminde bulundu.

Projelerini yaşama geçirebilmek amacıyla, hâlâ her türlü politik iktidardan dışlanan, ancak böyle bir sürece katılmaya hazır hale gelmiş halk kitlelerini arkasına aldı. Kökleri derinlere inen, kendine lider arayan bir hareketin varlığını sezdi ve bundan yararlandı. Gerçekleştirdiği müdahaleyle halk ve sırtını prene dayamış bir kısım seçkin arasındaki mücadeleyi hızlandırırken, din adamlarının bir bölümü yansızlığını korudu. Ancak kendisini o konuma getirenlerin tutsağına dönüşmek onu yavaş yavaş daha şiddet ve devrim yanlısı bir tavır almaya itince başlangıçta onun peşinden giden bir kısım seçkin takındığı bu radikal tavır nedeniyle korkup onu desteklemekten vazgeçtiler. Başlangıçta politik olan bu hareket onun yönetiminin son aylarında toplumsal bir harekete dönüştü. Bu noktadan sonra Dinantlı Henri halkın desteğini alamadığını görünce, bir demokrat, hattâ Hocsem'in dediği gibi bir halk dalkavuşu gibi davranmaya başladı. Bu durum bize prens, soylular ve seçkinlerin biraraya gelerek ona karşı birlikte hareket etmeleri ve ortaya koydukları gücün önemi hakkında bir fikir veriyor. Onu yenilgiye uğratanların sonraki yüzyıllarda yaşayanlara bu halk ayaklanmasıyla ilgili yanıltıcı bilgiler sunmaları ve kendisini sıradan bir kışkırtıcı, halka dalkavukluk üzerine oturan bir politika anlayışına sahip biri olarak göstermeleri zor ol-

mayacaktı. 14. yüzyıl Liège vakanüvislerinin yazdıkları bu versiyon ise 19. yüzyıla kadar kabul görmüş.

Seçkinler arasında çok sayıda kişisel düşmanlık –iş ve prestij konusunda rekabet– yaşandığına, pek çok konuda kişisel hırstan söz edildiğine kuşku yok. Çıkarlar çoğu kez zenginlerin yoksulların tarafını tutmasına neden oldu. Paris’te yaşamış zengin kasaplardan biri olan ünlü Caboché gibi devrimci hareketlere önderlik edenler, hiç kuşkusuz sahip oldukları servete karşın kendilerini hor gören büyük burjuvaziyi alt edebilmek amacıyla halkı kullandılar. Bu kişiler Metz’de de “en etkin devrimci unsur” görevi yapmışlardır. Pek çok örnekte ait oldukları sınıfın çıkarıcılığı ve zalimliğinden iğrenerek karşı tarafa sığınan bu firariler, ayrıcalıklarını inatla koruyan seçkinlerin tersine vicdan ve zekâlarına boyun eğdiklerinden olayların aksi yönde geliştiğinin bilincinde olan insanlardır.

Örneğin, 1280 yılında Tournai’de harekete geçenler arasında yer alan seçkinlerin kendilerini tehdit eden halka karşı “Damoiseaux kardeşliğini” kurdukları, bunun büyük burjuvalar tarafından oluşturulan bir güç birliği olmasına karşın seçkinler arasında iş dünyasındaki çıkar rekabetinin ifadesi sayılabilecek kıyasıya politik çekişmeleri engelleyemediği görülmüştür.

a) Burjuva Klanlarının Mücadeleleri

Seçkinlere mensup büyük aileler arasındaki en ünlü mücadeleler İtalya’da gerçekleştirilmiştir. Bunlar çoğu kez Guelfesler (kenarsız şapkalılar) ve Gibelinler (soylular) arasındaki zıtlışmanın temelini oluşturur. Örneğin, Cenova’da yaşayan dört büyük ailenin oluşturduğu dört “aşiretten” Fieschi ve Grimaldiler Guelfeleri, Doria ve Spinolalar Gibelinleri temsil ediyordu. Floransa’da Siyahlar ve Beyazlar arasında yaşananlar en eşi benzeri olmayan mücadelelerdir. Dante 14. yüzyıl sonunda Alberti ve Albizziler arasında yaşananlar ile 15. yüzyılda Albizzi ve Mediciler, Mediciler ve Pazziler arasında yaşananları yaza-

rak ölümsüzleştirmiştir. Politik mücadeleyi kazanan aile açısından rakiplerin işlerini altüst ederek onları safdışı bırakmak iyi bir çözümdü. Dolayısıyla Albizziler iktidara geçtikten sonra Albertilerin büyük kumpanyası zarar etmeye başlar ve kapanır.

Bu sınıfın giderek güçlenen halk sınıfları ve kimi tehlikeli devrimci hareketlerin önünü bir duvar gibi keseceğini düşündüğü zorbalık ve merkezî monarşi gibi yeni politik yapılanmaları (Almanya için geçerli olmayan bir durum) ısrarla desteklediği düşünülecek olursa Ortaçağ'ın son iki yüzyılında büyük tüccar aileleri arasındaki bu düşmanlıklar hiç kuşkusuz o kadar da etkileyici ve önemli olaylara benzemiyor.

b) Tüccarlar ve Soylular

İtalya'da büyük tüccarlar senyörlerin iktidarı ele geçirip yerlerini sağlamlaştırmalarını desteklemiştir. Floransa'daki Medici-ler gibi bir tüccar-banker ailesinin yol açtığı düşmanlıklar senyörleri tehdit eden bir güce dönüştüğünde İtalyan iş dünyasını oluşturan büyük burjuvaların şiddete ve demagojiye başvurarak servetleri güvence altına alan düzen anlayışlarını tamamıyla onayladıklarını gösteriyor.

2. Tüccarlar ve Prensler

Büyük tüccarlar, prensler ve hükümdarları, yürütülecek politika konusunda da çok erken bir tarihten başlayarak etkilemişlerdir. Böyle bir rol oynamalarını sağlayan şey, hiç kuşkusuz bu büyük tüccar-bankerlerin geçici iktidarlara sağladıkları mali ve ekonomik hizmetlerdir.

Benedetto Zaccaria amiralliğini üstlendiği donanmasını ve sahip olduğu denizcilik yeteneklerini Fransa ve Kastilya kralarının hizmetine sunmuş, Güzel Philippe adına Rouen'da bir tersaneye çekidüzen vermiş ve bir gemi inşa programı hazırlamıştır. Luccalı tüccar ve banker Dino Rapondi, Atılğan Philippe ve Korkusuz Jean adında iki Burgonya dükü ve Felemenk

kontu adına diplomatlık yapmış ve “gerçek anlamda Maliye Bakanı” görevini üstlenmiştir.

Büyük sermayeler gerektiren büyük askerî ve politik girişimler İtalyan tüccarların ön plana çıkmasını sağlamıştır.

Özellikle de Haçlı seferlerinden çok yararlanmışlardır. Cenova, Piza ve Venedikli iş adamları Haçlılara gemi, yiyecek/cephane, para sağlamışlardır. Bu işi kimi zaman kral Saint Louis’nin düzenlediği VII. Haçlı Seferi’ni finanse eden Cenovalı tüccarların kraliyet hazinesini kullanma yetkisine sahip olmaları türünden gelişmiş yöntemlerle yapmışlardır. Ancak bu satışlar ya da verilen borçların getirdiği kârla yetinmeyip Batının fetihlerle ilgili ekonomik yaşantısını da denetlemişlerdir. IV. Haçlı Seferi’nden sonra Venedikliler Bizans’a yerleşirken Embriaci gibi büyük tüccarların vatanları Cenova adına Suriye ve Filistin’de koloniler yönettiğini görüyoruz.

Bu adamlar Papalığın yardımıyla Angevinlerin Napoli krallığını fethetmesini de bir iş olarak görüyorlardı. Papaların Alman imparatorlarına karşı sürdürdükleri mücadelede, II. Frederic’in oğulları ve özellikle de yasal oğlu Güney İtalya ve Sicilya hâkimi Manfred ile yapılan savaş 1250 yılından sonra önem kazanıyor. Manfred yandaşı olan Gibelinler Siena ve Floransa’da zafer kazandıklarında bu kentlerde yaşayan ve Papalıkla iş yapan belli başlı tüccar-bankerler ya göç ediyorlar ya da sürülüyorlar. Uluslararası finans işlemlerinden iyi anlayan bir Champenoisli olan Papa IV. Clément Napoli krallığının fetihini finanse etme konusunda onlara müracaat etmiş ve Papa, “Haçlı” lakabıyla anılan kral Saint Louis’nin kardeşi Anjou dükünü bu işin başına getirmiştir. Bu muazzam riskler içeren devasa bir girişimdir. Papa Floransa’dan sürülmüş iş adamlarını bu konuda ikna edebilmek amacıyla verecekleri borç para karşılığında teminat olarak Champagne bölgesi fuarlarında toplanacak Haçlı seferi vergisi, Papalık hazinesi, Roma kiliselerinin mal varlıklarının yanısıra, durumun zorunlu kılması nedeniyle değerli eşyalar, kendi şapelinde bulunan altın ve gümüş eşya-

ların yanısıra sahip olduğu serveti göstermiştir. Fransız birliklerinin zaferi ve Angevinlerin Napoli'ye yerleşmeleri Anjoulu Charles'a borç veren bankerlere ekonomik açıdan yüzyıl boyunca Güney İtalya ve Sicilya'ya egemen olmanın yolunu açmıştır. Angevin kralları belli başlı danışmanlarını bu adamlar arasından seçmiştir. Örneğin Floransalı Acciaiuoli ailesi gibi. 14. yüzyıl başında kral René'nin teşrifatçısı, rahibi ve Prato senyörü Acciaiuoli ailesinden biridir. Oğlu Nicolas ise çok daha büyük bir servete sahip olacaktır. Büyük iş adamlığına bir de yöneticilik ve sıradışı diplomatlığın yanısıra fiziksel yetenekleri eklenince imparatoriçe Catherine de Courtenay ve kraliçe Jeanne'in gözdesi haline gelmiştir. Yunanistan ya da İtalya'da kendisine verilen tımarlarda krallarinkini andıran bir yaşam sürdürür; Papanın elçiliğini yaptığı sırada Avignon'da "kimin kral olacağını belirler". Andrea del Castagno'nun gerçekleştirdiği bir duvar resminde Sicilya krallığının bu büyük teşrifatçısının gururlu portresini görebilirsiniz.

Papalığın mali işlerinin yönetimini üstlenmek İtalyan tüccarlara çok büyük olanaklar sundu. Avignon papalığı döneminde Hıristiyanları giderek sıkboğaz eden mali yükümlülüklerin artması büyük İtalyan bankacılar, özellikle de Floransalıların Papalık Yönetimine ait tüm kasaları vergi ve harçlardan elde edilen gelirle doldurmasını sağladı. Bunlar Papaya ihtiyaç duyduğu muazzam miktarlara ulaşan borçlar verip onun adına tüm gerekli mali işlemleri gerçekleştirdikleri gibi çok geniş bir coğrafi alanda Kiliseye ait paranın sunduğu olanaklar¹ sayesinde kendi iş alanlarına yönelik sayısız dalavere çevirdiler. Y. Renouard'ın gösterdiği gibi Papanın bankerleri aynı zamanda onun politik danışmanlarıydı. Avignon'daki Papalar "Alberti *antichi*" şirketini kendilerine hizmet eden gerçek bir haber ajansına dönüştürdüler.

---

¹ Bunların en önemlisi hiç kuşkusuz sermaye transferi olasılıkları sunandı.

İngiltere krallarının Kıta Avrupası'nda yürüttükleri politika İtalyan tüccarlara ayrıcalıklı bir iş alanı sununca Yüz Yıl Savaşları'nda İngiliz şirketlerini finanse eden İtalyanlar Londra'daki hükümdarların gözünde sahip oldukları konumu askerî ve politik görevler yüklenerek daha da sağlamlaştırdılar. Bu süreçte çok dikkatsiz bankerler hiç kuşkusuz büyük risklere girip, üstüne bir İngiliz seferi de başarısızlığa uğrayınca Peruzzi ve Bardi gibi en büyük Floransalı kumpanyalar iflas etti. Oysa gene 15. yüzyılda Fransa'nın güneybatısındaki Guyenne bölgesinde bir çıkarları olmasa da İtalyan tüccarların İngiltere kralına yönetici ve amiral olarak hizmet ettikleri görülüyor.

Ortaçağ sonunda giderek ulusal bir özellik kazanan ve iş çevreleri açısından belirleyici bir konuma sahip olan bu monarşiler, yerli tüccarların yavaş yavaş politika sahnesinde ön plana çıkmalarına neden oluyor. William de la Pole, o tarihlerde İngiltere kralı III. Edward'ı etkileyen biriydi. 15. yüzyılda Jacques Coeur'ün Fransa kralı VII. Charles'ı her konuda etkileyen biri olduğunu daha önce görmüştük.

Böylelikle ister kentler ve belediye örgütlenmelerinin bulunduğu yerlerde yaşayan kentli seçkinler, ister devlet örgütlenmesinde rol oynayan büyük kapitalistler, ister tüccar-bankerler olsun, tüm Ortaçağ boyunca çıkar ve prestij peşinde koşan herkes sahip olduğu ekonomik gücü bir politik güçle destekleyip taçlandırmaya çalışmıştır.

3. Büyük Burjuva Aileler

Büyük burjuva aileler arasında öne çıkanlar hep aynı isimlerdir. Büyük şirketler hep seçkinler dünyasına ait köklü; ticaret, bankerlik ve politikayla ilgilenen büyük ailelerle özdeşleşmiştir. Venedik'te Ziani, Mastropiero, Soranzo ve Balbiler gibi kimseleri sonradan soylular arasına kabul edilmiş burjuva haneler vardır. Siena'da Salimbeni, Tolomei ve Buonsignoriler vardır. Floransa'da Bardi, Peruzzi, Acciaiuoli, Alberti, Albizzi, Medici ve Pazzi aileleri vardır. Cenova Fieschi, Spinola, Doria,

Grimaldi, Uso di Mare, Gattilusio, Lomellini ve Centurionilerin kentidir. Uten Hove ve Van der Meire Gandlı ailelerdir. Du Markiet, Boinebroke ve Le Blond aileleri Douailidir. Crespin, Hucquedieu, d'Yser ve Stanfort aileleri Arraslıdır. Ortaçağ'da yaşayan bu büyük iş adamları sınıfı ekonomik ve politik tutarlılık dışında bir başka tutarlılık biçimi olarak adlandırılabilir ailevi sürekliliğe sahip olmuşlardır.

Henri Pirenne ünlü bir çalışmasında bu olguyu yadsımıştır. Ona göre tarihin "değişik dönemlerinde" ve özellikle de Ortaçağ'da "ayrı bir kapitalist sınıf vardır [...] Belli bir döneme ait kapitalistler grubu bir sonraki döneme ait kapitalistler grubunun oluşmasını sağlamaz. Her ekonomik dönüşümle birlikte sanki bir süreklilik sağlanmış gibi olur. Oysa o zamana kadar geniş bir alanda faaliyet gösteren kapitalistler deyim yerindeyse daha önce karşılaşılmamış yeni gereksinimlerin zorunlu kıldığı koşullar ve o zamana kadar başvurulmamış yeni zorunlu yöntemlere uyum sağlayamazlar. Bunlar iş dünyasından uzaklaşıp soylular arasına karışırlar, ancak aralarından bazıları işlerin işleyişine müdahale etmek istediğinde bunu yalnızca sermaye koyarak işe karışmadan yapar. Onların yerini gözü pek, girişken rüzgârın nereden estiğini bilen ve işleri ona göre yöneten yeni insanlar alır. Bunlar da bir gün gelip işler yön değiştirdiğinde ve bu yön değişikliğine uygun manevralar yapamadıklarında iş dünyasından çekilip yerlerini gepegenç insanlardan oluşan ve yepyeni eğilimlere açık bir takıma bırakırlar."

Bu iddiaya itiraz edenler olmuştur. Bu düşünce hâlâ sürüp giden yeni ve verimli bir tartışma ortamının oluşmasına yol açmış ve "Yeni zenginler mi, yoksa zenginlerin çocukları mı?" başlıklı bu tartışmaya G. Espinas, J. Lestocquoy gibi isimler de katılmıştır.

Biz burada Ortaçağ'da yaşamış büyük tüccarlar sınıfının kökeniyle ilgili bu tartışmanın belli bir yanıyla ilgilenmiyoruz. Pirenne'den sonra yazdıklarımızda hiç kuşkusuz birçok yerde eski soylu ailelerin, belli bir sermayeye sahip eski feodal memurların

ticarete atıldıklarını, aralarından başı çeken ve yönlendirici insanlar çıktığını söyledik. Oysa Pirenne dikkati 10.-12. yüzyıllar arasında elinde avucunda hiçbir şey yokken demografik atılım sayesinde kırsal kesimde köylüler, geç Ortaçağ'da ise askerlerin oluşturduğu toplumsal çerçeveyi parçalayarak ticaret aracılığıyla birinci plana geçenler üstüne çekmektedir.

Ancak bu istisnai toplumsal hareketlilik koşulları sona erdiğinde büyük tüccarlar sınıfı yerli yerine oturmaya başladı. Ortaçağ'da 13. yüzyıldan itibaren Rockefeller ve Carnegie tipi aileler her zaman istisnai örneklerdir. O tarihten sonra artık her isteyen büyük iş burjuvazisinin arasına karışmamıştır. Bu konuda belki de yalnızca 14. ve 15.² yüzyıllarda çok büyük bir "hareketliliğin" görüldüğü Londra tüccar sınıfının bir istisna teşkil ettiği söylenebilir. A. Saporì'nin Floransa konusunda söylediği gibi "yalnızca ücretli işçiden daha üst sınıflara mensup insanlar birbirleriyle kaynaştılar. Genellikle burjuvazi üyeleri olarak adlandırılanlar, dolaylı vergileri yeniden sırtına yükledikleri halka karşı bir cephe oluşturup, el emeği türleri ve bunların ücretlendirilme biçimi de belirlediler". 14. yüzyılda sermaye ve emek arasındaki politik ve ideolojik bölünme son halini aldı. Rantiyeye dönüşen burjuvalara "aylak" (*otiosi*) gözüyle bakılmaya başlandı. "Çalışma ya da ticari mal üstüne oturan meslekler birbirlerinden tamamen koptu". 13. yüzyıl sonundan başlayarak Lübeck Rat'ına "yalnızca yaşamını elleriyle çalışarak kazanmayanlar" ve 1312 yılından itibaren Nevers'te belediyede çalışan "mekanisyenler" girebiliyordu.

Ancak Pirenne'in ileri sürdüğü sav doğrultusunda kimi birincil nitelikte tespitler de var. İş dünyasında kimi ailelerin ön plana çıkması ve kimilerinin de ortadan kaybolmasını ekonomik devrimin değişik evrelerine bağlamak doğru bir yaklaşımdır. Doğal olarak istisnalar dışında tüccarlar ve bankacılar

² 15. yüzyıl Almanyası'nda Güneyli Almanların kuzeye gerçekleştirdikleri göçün toplumsal boyutundan söz edebilmek güçtür.

açısından ön plana çıkanlar bilinmedik isimler olmadığı gibi eskiler de tamamen yok olup gitmiyorlar. Venedik'te *commenda* sisteminden yararlanıp çalışarak zengin olan yeni zenginler zaman içinde giderek güçlü kapitalistlere dönüşmüşler ve eski zenginlere ait *case vecchie* (eski şirketler) ile yan yana çalışmayı sürdüren *case nuove* (yeni şirketler) oluşturmuşlardır. 14. ve 15. yüzyıl Felemenk ülkesinde "poorterie" denilen büyük burjuvazi sonradan görmelerin yanı sıra eski seçkinlerin torunlarından oluşuyordu. Zaten kimi ailelerin yok olup gitmesi politik olaylarla ilişkilidir. Albertiler örneğinde olduğu gibi, Leon Battista Alberti'nin 15. yüzyılda büyük tüccar ailelerinin iniş çıkışlı yaşantılarını ve zirveden dibe düşerek nasıl unutulduklarını anlattığı *Aile* isimli güzel bir edebî dile sahip denemesini bir ekonomik ve toplumsal gelişme yasasına dönüştürmek yanlıştır.

İş başındaki tüccarların rantiyeye dönüşmesini sağlayan gelişmeyi izlemek daha ilginç olabilir. Ticaret alanında yaşanan güçlükler, iş ufkunun giderek daralması, ticaret ve bankacılık yapmak amacıyla sermayelerin yatırıldığı pazarların elden gitmesi üzerine bu paralar o alanlardan geri çekilerek gayrimenkul ve araziye yatırılmıştır. Bu durum daha önce belirttiğimiz gibi, 14. ve 15. yüzyıl İtalyan tüccarları için de geçerlidir. Venedik'te bir "kara" imparatorluğu oluşmasının nedeni kapitalistlerin paralarını toprağa yatırmalarıdır. F. C. Lane bu konuda Andrea Barbarigo ve torunlarını örnek vermektedir. Tüm parasını ticarete yatıran Andrea, arazi sahibi olmak için işlerin gelişip olgunlaşmasını beklemiştir. Ancak çocuklarının vasileleri, kalan mirasla Girit'teki koloni toprakları dışında Treviso ve Verona'da başka mülkler satın alırlar. Ayrıca vesayetleri altında bulunan çocukların paralarını Hazine bonosuna yatırılırlar. Bu iş Türklerin fetih hareketleri nedeniyle Venedik'in Doğu'da ağır kayıplara uğradığı bir sırada olur. 1462 yılında ailenin ticarete yatırdığı sermayeden geriye kalan miktar onda bir kadardır. 1496 yılında yazdığı vasiyetinde oğlu Nicolas kendi oğluna az para getiren ticaret alanına yatırım yapmamasını söyler.

Gene 1457 yılında Breslau'da yaşanan bir kriz nedeniyle Popplau ailesi Bohemya pazarlarını yitirir. Kaspar Popplau, yatırdığı sermayeyi geri çekerek kırsal kesimde toprak satın alır. Tüccarların sermayelerini bu yeni yatırım alanına yönlendirmesi oluşan yeni toprak aristokrasisinin eskisi arasına karışmasını sağlar. Kentlerde yaşayan sonradan görme seçkinler yeni bir yatırım yapma biçimi keşfederek eskilerin yerini alır. Lübeck'te yaşayan *homines novi* yıllık getirisi olan rantlar satın alırlar. Bunlara borçlananların çoğu eski seçkinler olup sonları alacaklılarının merhametine kalır. 13. yüzyıl sonundan başlayarak, "yeni tip tüccarların ilki ve en mutlusu olan" dul Bayan Bertrand Momewech 1286 ile 1300 yılları arasında bu yöntemle miktarı 14.500 Lubeck markını bulan bir yatırım yapar.

Ancak iktisadi tarihin yerleşik bir hale getirdiği ve hızlandırdığı bu gelişme kesinlikle onun eseri değildir. Bu doğal bir devrim olup, tıpkı günümüzde tüccarlık yapan kişinin gayrimenkul ve arazi satın almaya yönlendirmesi gibidir. İnsan gençlikte gezip tozar; olgunlaştığında yerleşik bir iş sahibi olmak; yaşlandığında ise sahip olduğu topraklar üstünde bir yarı emekli yaşantısı sürdürmek ister. Bu bir yaş sorunundan çok bir kuşak sorunudur. Şirketi kuran baba başlangıçta belli bir servete sahip olsa bile yaşamını o işe adar, tüm zamanını, parasını ve emeğini o iş için harcar. Refah içinde büyüyen oğullar ya da torunlar gördükleri eğitim sayesinde kültür sahibi ve sanata karşı duyarlı insanlar olur. İşlere daha az zaman ayırırken kişisel harcamalara, yani zihinsel açıdan zevk aldıkları şeyler ve o kadar soylu olmayan başka zevk verici uğraşlara daha çok zaman ayırırlar. Biriktirenlerden sonra sıra zevk düşkünlerine gelir. Yalnızca ticaretle uğraşan tüccarlardan sonra sıra sanatçı-tüccarlara gelir. Thomas Mann, *Buddenbrooklar* adlı romanında arka plana yerleştirdiği eski Hansa kentlerinden birinden hareketle, Modern dönemde görülen bu gelişmeyi güzel bir şekilde anlatır. Ortaçağ'da da sık sık benzer örneklerle karşılaşılmaktadır. Cosimo'dan Lorenzo dönemine giden zaman diliminde bunun

en önemli örneklerinden biri Medici ailesidir. Floransa'da yaşanan Rönesans hareketini güçlendirmek amacıyla harcanan paralar aile şirketinin işlerinde kullanılamamıştır.

Öyleyse belli ton farklarının varlığını kabul etme konusunda haklı olsak da; "her dönemde muhalif bir burjuva kitlesi düşüncesinden" söz etmeyi çok doğru bulmasak da; Ortaçağ'da büyük burjuva tüccarların oluşturduğu sınıftaki iniş çıkışlar ve yenilenmelere karşın ticaret ve bankacılık yapan büyük ailelerin hepsinin ekonomik açıdan kalıcılık ve kuşaklar arası süreklilik gibi benzer bir çarpıcı özelliğe sahip oldukları görülmektedir.

III. Bölüm

DİNÎ VE AHLÂKÎ TAVIR

I. Kuramsal Anlamda Tüccarlara Karşı Olan Kilise

Ortaçağ tüccarının işini yaparken Kilisenin sergilediği tavır nedeniyle rahatsız olduğu ve ait olduğu toplumsal çevrede küçümsendiği iddiası sıklıkla dile getirilmiştir. Kilisenin yaptığı işi mahkûm etmesi nedeniyle tüccarın Hıristiyanlığın etkisi altındaki Ortaçağ toplumuna ait bir tür toplum dışı biri (parya) olduğu söylenmiştir.

1. Tüccarların Mahkûm Edilmesi

Ünlü birkaç metin sanki tüccarı parmakla gösterilen birine dönüştürmüştür. Bu metinleri, 12. yüzyıl abidevi kilise yasası olarak bilinen Decretum Gratiani'ye (Gratiani Kararnamesi'ne) eklenen ünlü bir cümleyle özetlemek mümkündür: *Homo mercator nunquam aut vix potest Deo placere*, yani "Tüccar kendini Tanrıya beğendiremez – ya da çok zor beğendirir." Yasaklanmış *illicita negocia* ya da yüz kızartıcı *inhonesta mercimonia* mesleklerin listesini veren Kilise arşiv belgelerinde –günah çıkartma defterleri, kilise konseyinde sahip olunan konumlar, vicdani kararsızlıklarla ilgili derlemeler gibi– hemen her zaman

ticaretten söz edilmektedir. Bu konuda her zaman Aziz Papa Büyük Leon'un yayınladığı kararnamedeki –kimi zaman bu kararname Büyük Gregoire'a atfedilir–: “Alma ve satma işiyle uğraşanların günah işlememeleri çok zordur” cümlesi örnek olarak verilir. Aquinolu Aziz Thomas: “Kendi başına ele alındığında ticaret utanç verici bir özelliğe sahiptir” demektedir –*quamdam turpitudinem habet*. Görünüşe göre Kilise, bu sözlere dayanarak tüccarı fahişeler, cambazlar, aşçılar, askerler, kasaplar, meyhaneciler, avukatlar, noterler, hâkimler, hekimler, cerrahlar vb. ile birlikte dışlamıştır.

2. Nedenler

Tüccarlar neden bu şekilde mahkûm edilmişler? İlk neden ticaretin amacı, yani kazanma arzusu, *lucrum* (kazanç, kar, yarar, kazanç tutkusu, pintilik) olabilir. Aziz Thomas, ticaretin “ayıplanmasında bir haklılık payı bulunduğunu çünkü bu işin kendiliğinden denilebilecek bir şekilde yöneldiği insandaki para hırsını doyurma konusunda kendine bir sınır koymadığı için bu duygunun sonsuza dek büyüyebileceğini” söylemektedir. Ortaçağ edebiyat ve sanatı kâr peşinde koşan ve dolayısıyla Hristiyan ahlâk anlayışıyla çelişkiye düşerek Tanrı ve Kilise tarafından cezalandırılan açgözlü tüccar hakkında çağdaşlarının düşüncelerini aktarıyor. Örneğin, *dualar homurdandığı* sırada bile akli işinde ve paralarında olan *tefeci*, daha da güzeli can çekişmekte olan ve son duasında fısıldadığı sözcükler arasına yalnızca servetini anıştıranları eklemekle yetinmeyip paralarını bulunduğu odaya getirterek onları dizen, ardından duasını en büyük para kesesiyle birlikte gömülmeyi arzu ettiğini söyleyerek tamamlayan gerçek bir Ortaçağ Grandet'si olan tefeci böyle bir inanç anlayışına sahiptir:

*Arkasını döner ve dişlerini sıkar,
Ruhu bedeninden ayrılır ayrılmaz*

Şeytanlar alıp götürür

Sonsuza kadar cehennemde kalsın, âmin!

Para tutkunlarının içine düştüğü kısır döngüden kurtulamayan lanetliler arasında tüccarların bulunduğu; para ve şeytanlar arasında sıkışıp kalan bu insanların kendi kendilerini yiyip bittirdikleri görülüyor. Tıpkı Collegiale di San Gimignano'daki Taddeo di Bartolo'nun çizdiği fresklerde görüldüğü gibi. Öyleyse tüccarların mahkûm edilmesinin ilk nedeni, edindikleri amaç, yani kâr ve zenginliktir ki, bu da onların kendinden kaçınılması olanaksız ölümcül günahlardan biri olan açgözlülük (*avaritia*) günahını işlemelerine yol açıyor.

3. Tefecilik

Daha açık bir ifadeyle tüccar ve banker, meslekleri gereği Kili-se tarafından mahkûm edilen eylemler gerçekleştirmek durumunda kalıyorlar. Örneğin birçoğu, "tefecilik" olarak anılan yasadışı işlemler yapıyor.

Kiliseye göre "tefecilik", faiz ödemeyi içeren her türlü ticari işlemi kapsıyor. Bu yaklaşım büyük ticaret ve bankacılığın temelini oluşturan borçlanmanın yasaklanmasına yol açıyor. Bu tanımlamaya göre, bütün tüccar-bankerler birer tefecidir.

Kilisenin tefeciliği mahkûm etmek amacıyla ileri sürdüğü birçok neden var. Birinci sırada tefeciliği mahkûm eden Kutsal metinler var. Bunların ikisi herkes tarafından kabul görmüş. Biri Eski Ahit'ten alınmış, diğeri Yeni Ahit'ten. Tevrat'ın Beşinci kitabından alınan (XXIII, 19-20 - Exodus XXII, 25 ve Leviticus XXV, 35-37'den alınan birer metni de tamamlayan) Birinci metin şöyle diyor:

Kardeşinden ne para ne yiyecek, içecek, ne de faiz getirebilecek herhangi bir konuda faiz istemeyeceksin.

Yeni Ahit'ten alınanlarsa İsa'nın müritlerine söylediği sözlerdir:

Yalnızca size iade edebilecek durumda olanlara borç vermek erdemli bir davranış olarak kabul edilebilir mi? Zira günahkârlar, verdiklerini geri alabilmek için yalnızca günahkârlara borç veriyorlar... Verdiğiniz geri almak gibi bir düşünceye sahip olmazsanız ödülünüz çok büyük olur (Luka, VI, 34-35).

Ruhban sınıfına mensup yazarlar doğal ahlâk anlayışına dayalı bir dizi neden sayıyorlar. Bunların ikisi oldukça ilginç. Borç vermek gerçek bir iş olarak kabul edilmiyor, zira ne bir şey ürettiyor ne de bir malzemeyi başka bir şeye, bir nesneye dönüştürüyor. Yaptığı tek şey başkasının, yani borç alanın emeğini sömürmek. Oysa oluşturduğu doktrini, Yahudilerin yaşadığı kırsal kesim ve zanaatkâr çevresine borçlu olan Kilise, yasal kazanç ve zenginlik kaynağı olarak yalnızca bu yaratıcı çalışma biçimini kabul ediyor. Batı'da 10. ve 13. yüzyıllar arasında yükselen kentli sınıflar toplumun ön sıralarına geleneksel anlamda çalışan bu insanları koyuyor. Bunların arasında ilk Hristiyan gezici tüccarlar da var.

Öte yandan Kilise yasalarını oluşturan din adamları ve ilahiyatçılar, paranın kendi kendine para üretebileceğini ve -borç verme tarihi ile geri ödeme tarihi arasında bir şekilde akıp geçen somut- zamanın keza para doğurtabileceğini kabul etmekte zorlanıyorlar. *Nummus non paru numinos* adlı ünlü özdeyişe ("Paranın çocukları olmaz") yol açan ilk düşünce Aristoteles'e ait olup 13. yüzyılda bu filozofun kitapları ve düşünceleriyle birlikte yaygınlaşmıştır.

Stageiralıdan (Aristoteles) sonra Aquinolu Aziz Thomas ve Lessinesli Gilbert paranın değiş tokuşları arttırmaya yaraması gerektiğini, parayı biriktirmek ve çoğaltmanın onun doğasına aykırı bir işlem olduğunu savunurlar. Lessinesli Gilbert: "Yaşamak için gerekli olan mallar almak yerine, açgözlülük yaparak biriktiriyorlar" diyor. Aristo düşüncesinin Ortaçağ Hristiyan düşüncesi üstündeki etkisinin yol açtığı sonuçları gösteren gü-

zel bir örnek. Para, bir yandan yeni ekonomi anlayışının koşullarına ayak uydurmaya çalışan bir düşünce oluşturulmasını teşvik eder, destek olurken; diğer yandan ürünlerin dolaşımında araç görevi yapan bir para kuramının ideal bir kapalı ekonomi anlayışını benimsemiş Ortaçağ insanlarını biriktirmeye itmesi yadsınması olanaksız bir gelişmedir. Keza ortaya çıkan bu yeni yaptırım gücüne boyun eğilmesi onu pek çok yeni kavramsal sorun ve güçlüğü yol açan bir sıkıntı kaynağına, bir engele dönüştürmüştür. Zira verilen borcun değerini yadsıyan bu para kuramı, Hristiyanlık düşüncesi ve ekonomik gelişme arasında yol ayırmasına zemin hazırlamıştır.

Bundan daha da önemli olan bir şey varsa o da bu kuramın daha karmaşık ve daha temel zihinsel yapıların varlığını zorunlu kılan Hristiyanlığa özgü bir zaman anlayışına sahip olmasıdır. Aziz Thomas ve diğer ilahiyatçılar ya da yasa koyucuların çalışmalarında faiz uygulaması nedeniyle “zamanın satılması” gibi bir akıl yürütmeye karşılaşıyoruz. Oysa zaman kimseye ait olamaz. Çünkü zaman Tanrıya aittir. Böylelikle 13. yüzyıl düşünür ve hukukçularının tüm çabalarına karşın dinî-ahlâki bir çerçeve içine sıkışıp kalan Hristiyan düşüncesi ekonomik kavramlar üretmeyi becerememiştir. Öte yandan tüccar da işinin ahlâki temelini oluşturan ekonomik inançlarını açık ve anlaşılır bir şekilde ifade etmeyi becerememiştir, ancak bu onun işi değildir. O bu inançlarını gerçekleştirdiği işlemlerle ifade etmektedir, başka bir deyişle biri hareketin varlığını nasıl yürüyerek kanıtladıysa, o da borcun varlığını ticaret yaparak kanıtlamaktadır.

4. Hristiyan Olan ve Olmayan Tüccarlar

İstisnai koşulların geçerli olduğu, yani Hristiyan olmayanlarla mücadele ettiği bir sırada Kilise Ortaçağ tüccarlarını özellikle lanetlemiştir. Geç Ortaçağ'dan itibaren İtalya'daki ilk büyük ticaret merkezlerinde –Napoli, Amalfi, Venedik– yaşayan ve

gerçekleştirdikleri iş hacminin büyük bir kısmı Müslümanlarla yapılan alışverişlerden oluşan tüccarlar, Hristiyanlar ve imansızları karşı karşıya getiren mücadelelerde kimi zaman Papalığın öfkesini üzerlerine çekenlerden yana tavrı alıyorlardı. Haçlı seferleri başlayıp Kilise İslâmiyet'e karşı girilen silahlı mücadeleye koşul kural tanımadan katıldığında bu sorunlar daha da belirgin hale geldi. Zira uluslararası ticaretin geliştiği bir dönemde Batılı büyük tüccarlar açısından, Araplarla alışveriş neredeyse zorunlu hale gelmişti. Venedik kenti I. Haçlı Seferi'ne hiç istemediği halde katılmak durumunda kaldı ve bu işi çıkılan seferde ganimetten payını kapabilmek amacıyla ancak yeterince yol alındığında yaptı. Venedik Haçlı seferlerini hep Bizans'a doğru yönlendirmeye çalıştı ve bilindiği gibi bu işi IV. Haçlı Seferi'nde başardı. Haçlı yasaları gerçekten de düşmanla ticareti yasaklama şartı ve kereste, demir, silahlar, gemiler gibi stratejik ürünlere ambargo konulmasını içeriyordu. Daha genel anlamda Kilise Ortaçağ Hristiyan tüccarları açısından en büyük alışveriş kalemini oluşturan İslâm dünyasına sürekli köle satışını yasaklıyordu. Oysa Haçlı seferleri döneminde bile alışveriş hiç durmadı. Tunuslu Müslüman tüccarlar ile Pisalı Hristiyan bir tüccar arasındaki –diğer belgelerin yanı sıra– yazışmalar imansız ve Hristiyan tüccarlar arasında mükemmel ilişkiler kurulduğunu gösteriyor ki, bu durum “Müslüman ve Hristiyan tüccarlar arasındaki dayanışma” şeklinde ifade edilmiştir. İşte size bu mektuplardan birinin giriş bölümü:

“Merhametli ve Bağışlayan Tanrı adına,

Çok soylu ve saygın “Şeyh”, erdemli ve onurlu Pisalı Pace. Tanrı onurunu ve kendisini korusun, iyilik yapmasına yardımcı ve destek olsun! Sizi seven ve iyiliğinizi isteyen dostunuz Hilal ibn Halife-el-Jamunsi erdemin yolundan ilerleyen size selâmlarını, Tanrının merhametini ve rahmetini gönderiyor”. Mektupta birçok kez:

“Çok sevgili dostum, sevgili dostum Pace” sözcüklerine yer veriliyor.

II. Uygulamada Tüccarlar ve Kilise

Gerçeklik ve Kilise doktrini arasındaki farkı gösteren bu örnekte olduğu gibi, gündelik yaşamda da Kilise ve tüccarlar arasında az önce özetlenen kuramsal yaklaşımdakine hiç benzemeyen bambaşka ilişkiler vardı.

1. Tüccarların Korunması

Kilise, çok erken bir tarihten itibaren tüccarları korumaya başladı. 1074 yılında Papa VII. Grégoire, Fransa kralı I. Philippe'e, ülkesine gelen İtalyan tüccarların gasp ettiği mallarını iade etmesini emrediyor. Emre uymaması durumunda kralı aforoz etmekle tehdit ediyor. Daha önce de altını çizdiğimiz gibi, burada "çok sayıda benzeri bulunan ilk belgelerin birinden" söz ediyoruz. Gene 1263 yılında Dinant piskoposu, "herkesin çıkarına ve yararına, özellikle de tüccarlarınkine" yönelik bir kararname yayınlar. Günah çıkartan rahiplerin el kitaplarında oruç tutmak ya da Pazar günü dinlenmekten muaf tutulanlar arasında, ya bekletemeyecekleri türden işleri olan ya da gerçekleştirdikleri yorucu seyahat nedeniyle kendilerini belli şeylerden mahrum bırakmakta zorlanan tüccarlar da vardır. Kilisenin kişisel savaşları sona erdirmek amacıyla harcadığı çabalar, Hristiyan prensler arasındaki mücadelelerin sona ermesi. "Tanrının emrettiği ateşkes", "Tanrının emrettiği barış" türünden dayatmaların ön plana çıkmasına neden olan hareket tüccarların işlerinin yolunda gitmesinden başka bir işe yarayamazdı. Zaten kimi zaman bu amaç açıkça dile getirilmiştir. Örneğin, 1179 yılında Latran Konsili'nin, Tanrı'nın emrettiği barış uygulamasıyla ilgili yönetmeliğin 22. maddesinde: "Rahipler, keşişler, din adamları, sıradan gündelik işlerle ilgilenen kilise mensupları, hacılar, tüccarlar, köylüler, yük hayvanları" için güvence verilmesi istenmektedir. Burada J. Lestocquoy'un tespitiyle: Kiliseye göre, "bir tür meslekler hiyerarşisi vardır". Bu sıralamada tüccarlar, din adamları ve köylüler arasına yerleştirilmiştir.

Gene çok erken tarihlerden başlayarak iyi Hristiyanlar olarak bilinen tüccarlar Kilise tarafından bir yana bırakılmadıkları gibi Hristiyan çevrelerin merkezine yerleştiriliyorlar. Örneğin, Arras'ta bir grup zengin tüccarın Saint-Vaast manastırıyla yakın ilişki içinde oldukları görülüyor. Hucquedieu ailesinin üyeleri "Saint-Vaast'ın adamları" olarak anılıyor. Champagne (Şampanya Bölgesi) fuarlarında tüccarlık yapan Jean Bretel bu manastırın memuru. Daha önce bir Cenova manastırında kalem almış ticari bir sözleşmeden söz etmiştik. Biraz sonra Ortaçağ'da Kilise ve zengin tüccarları karşılıklı birbirlerine bağlayan ilişkiden söz edeceğiz.

2. Tüccarlara Karşı Direnemeyen Kilise

Belki de özellikle belgeler incelendiğinde ve Ortaçağ iktisat tarihine kısaca bir göz atıldığında, Kilisenin tüccarlara hangi ölçüde boyun eğdiği ve bizzat ürettiği ekonomik doktrine uyulmasını sağlama konusunda ne kadar çaresiz kaldığı görülüyor.

Yasadışı bir servet kaynağı olan ve kuramsal olarak hayırseverlik yapmak amacıyla kullanılamayan ölümcül günah faize karşı, Kilise hiç kuşkusuz cezalar içeren bir dizi ferman yayınlamıştır. Birinci sırada, aforoz edilme ve mezardan yoksun bırakma gibi tinsel olarak nitelendirilebilecek cezalar vardır. İkinci sırada, hafifletilmiş cezalar, yani elde edilen yasadışı kârın iade edilme zorunluluğuyla ekonomik anlamda işlenen günahlar tazmin edilmediği sürece tüccarların vasiyetlerinin geçersiz sayılması gibi kimi hukuki önlemler vardır. Bazı durumlarda Kilise, hiç kuşkusuz hazırladığı yönetmeliği uygulamıştır. Örneğin, 13. yüzyıl sonunda piskoposluk mahkemesine çıkarılan Pistoialı on beş tefeci gibi. Bununla birlikte dava tutanaklarında bu adamlardan bir kısmının yirmi yıldan beri tefecilik yaptığının herkes tarafından bilindiğini yazması nedeniyle Kilisenin yalnızca istisnai durumlarda çok öfkelendiğini anlıyoruz. Bu davalar kimi zaman din adamları ya da tüccar-

larla anlaşmazlığa düşen Kiliseye bağlı insanları hoşnut etmek amacıyla açılıyor. Örneğin, 1228 yılında Saint-Vaast-d'Arras'ta dava vekilliği yapan ve Arras'taki belli başlı pek çok iş adamının kurbanı olan Robert de Bethune lehine araya giren piskoposluk olayında olduğu gibi. Ne var ki Kilise, çoğu kez olayı görmezden gelirken, tüccarlar ve bankerler din adamlarının koydukları yasakları faizi gizleyip tefeciliğe farklı bir anlam kazandırma yöntemleri bularak çabucak deliyorlardı. Yazılana uyulduğu zaman Kilise, insanın yanılgıya düşebileceği gibi bir mazereti daha kolay kabul ediyordu. Örneğin, borçlunun ödediği faiz kimi zaman gönüllü bağış olarak gösterilirken, kimi zaman tarih önceden belirlenmekle birlikte geri ödeme konusunda bilinçli olarak çok kısa bir süre tanınması nedeniyle ödenemeyen borçla ilgili bir ceza kesme gibi gösteriliyordu. Lombardiyalılar, kuramsal olarak yasaklanmış işlemleri gerçekleştirmeye konusunda elde ettikleri yasal izinle götürü usulde cezalar kesebiliyorlardı. Kimi zaman tefecilik kendini çok iyi bir şekilde gizlediğinden kanıtlanması çok zor oluyordu, örneğin hayali döviz bozdurma olayında imzalanan sahte senetle gerçekleştirilen döviz işlemleri gibi.

3. Tüccar Kendisini Nasıl Savundu?

Uygulamada çaresiz kalan Kilise, daha hoşgörülü kuramsal bir çözüm üretip yavaş yavaş istisnai durumlar olabileceğini kabul ettikten sonra giderek daha çok sayıda ve daha önemli muafiyetler tanıdı. 13. yüzyıl sonu hukuk kanunlarını hazırlayanlar ve ilahiyatçıların eseri olan bu bahane nedenlerini incelemek çok ilginç oluyor, zira Kilisenin ideolojik açıdan tüccarın Ortaçağ toplumu içinde sahip olduğu ekonomik ve politik konumu nasıl kabul ettirdiğini gösteriyor.

Bu nedenler arasında önce tüccarın göze aldığı riskler var. Tüccar bir başkasının hukuka aykırı hareketinden dolayı *damnum emergens* gerçek anlamda zarar görüyor. Bu durumda örneğin, geç ödeme yapıldığı için bu gecikme nedeniyle kendi-

sine bir tazminat ödenmesi ve bundan kısa bir süre sonra da faizin “ceza” sözcüğünün arkasına gizlenmesi gerekmediği kabul edilip “faiz” sözcüğünün kullanılması kararlaştırılıyor. Öte yandan borç veren kişi, verdiği ve zamanında geri alamadığı parayı başka işler için kullanarak kendisini muhtemel bir kâr olanağından yoksun bırakıyor. 12. yüzyıl sonundan itibaren III. Alexandre’ın yayınladığı bir Papalık hükmü uyarınca veresiye satış uygulamasına bir çekidüzen veriliyor ve bir önceki cümlede dile getirilen neden dolayısıyla bir tazminat alınmasına *lucrum cessans* izin veriliyor. Daha genelinde alacaklı konumundaki bir kimse her zaman borcun ödenememesi durumu ya da kötü niyetli borçlu gibi belli riskleri göze almanın yanısıra, 12. yüzyıl sonundan itibaren borç olarak verdiği parayı tahsil etme tarihinde piyasaya yeni para sürülmesi ya da paranın fiyatında görülen dalgalanmalar nedeniyle paranın değer kaybına uğrama riskini de göze alıyor.

Ekonomik ve parasal mekanizmaların işleyiş biçiminin daha iyi anlaşılması *periculum sortis* denilen bu riskin önem kazanmasına yol açtığından, Kilise ticaret ve bankacılıkla ilgili doktrininin temelini bunun üzerine oturtuyor. Bu konuda bir işlemin sonucu hakkında kuşkuya düşülmesi —*ratio incertitudine*— yeterli oluyor ve Kilise, tüccarın alacağını faiziyle tahsil etme hakkına sahip olduğunu zira işinin özünü bunun oluşturduğunu kabul ediyor. Ahlâk kurallarını yorumlama konusundaki ustalık Gilbert de Lessines’nin: “Kuşku ve risk kâr düşüncesinin, yani tefeciliğin görmezden gelinmesine neden olamaz” ancak “işin içinde çıkar değil de tereddüt varsa kuşku ve risk adalette dürüstlüğüne yerine geçebilir” şeklinde dile getirdiği türden formüller üretilmesine yol açmıştır. Bu yöntemle ortaklık sözleşmeleri, “şirket kurma”, sarraflık ve özellikle senet —sahte senet hariç— kullanılmasına yol açan işlemlere izin veriliyor.

Aynı şekilde kalan miraslar ve hazine senetleri getirisi üzerinden rant ticaretine de izin veriliyor.

Keza –tüccarı haklı göstermeye çabalayan Kilise açısından bu yeni bir gelişmedir– tüccarın emeği, çalışmasının karşılığını *stipendium laboris* alması gerektiği gibi bir düşünce de var. Burada Kiliseye özgü bir çalışma karşılığında alınan ücret düşüncesiyle karşılaşırız. Bu 10.-12. yüzyıllar arasındaki toplumsal hareketten yola çıkan Hristiyan düşüncesi tarafından üretilmiş ve yapılan çalışma karşılığında alınan ücret üstüne oturan bir toplum anlayışıyla sonuçlanmıştır. Tüccarın genellikle gezgin olduğu ve yukarıda sözünü ettiğimiz türden her türlü kötülüğün başına gelebileceği bir dönemde bu düşünceye boyun eğmesi kolaydı. Yerleşik kapitalist tüccarın bu kategorilere boyun eğmesini sağlamak ise daha güçtü. Hiç kuşkusuz tüccarın, işini örgütleme konusunda gösterdiği titizlik ve yönetimle ilgili endişeleri bir “iş” olarak kabul edilebilirdi. Oysa tüccarın, daha çok parasını kullanarak, örgütleyerek başvurduğu yöntemler nedeniyle topluma hizmet ettiği düşünülmüş ve bu yüzden çalışan biri olarak kabul edilmiştir.

Gerçekten de tüccarların yararlı ve gerekli olduğu düşüncesi, Kilise doktrininde gelişmeye yol açarak onların Ortaçağ Hristiyan toplumu içinde kalıcı bir yer edinmelerini sağlamıştır. Çok erken sayılabilecek bir tarihte uzaklara giderek gerekli ve hoş mallarla Batı’da bulunmayan yiyecekler ve nesneleri bulup getiren, sonra da fuarlarda çeşitli toplumsal sınıflara gereksinim duydukları malları sağlayan tüccarların yararlı insanlar oldukları anlaşılmıştır. *Tüccarların Öyküsü* başlıklı metinde yazar onlardan şöyle söz ediyor:

[...] *Tüccarlara borçluyuz
Bunlar dolaşan onurlu insanlardır;
Zira kara ve denizleri dolaşırlar
Birçok yabancı ülkeye gider
Yün, kürk ve giysi satın alırlar.*

*Başka tüccarlar denizaşırı ülkelere gider
 Nohut, karabiber ya da tarçın
 Ya da baharat satın alırlar.
 Tanrı, sık sık cezalandırdığımız
 tüm tüccarları kötülükten korusun
 Kutsal Kilisenin başlangıçta
 Tüccar taburları vardı.
 Ey şövalyeler,
 Tüccarları sevmek ve saymak zorundasınız
 Onlar sizin için Laingni, Bar ve Provin'se
 İyi savaş atları getiriyor.
 Tüccarlar şarap, buğday, tuz ve ringa balığı getiriyorlar.
 İpek, altın ve gümüş getiriyorlar.
 Güzel taşlar getiriyorlar.
 Çünkü tüccarlar her yere gidiyor ve çeşitli şeyler
 Satın alıyorlar.*

13. yüzyıl sonu, 14. yüzyıl başında iki ilginç kavram insanlarda-ki bu düşüncelerin güçlenmesini sağlıyor. Birincisi, Antikçağ düşüncesi ve Roma hukukunun Hristiyanlığa ait ilahiyat ve kilise yasalarında yer almasının bir sonucudur. Sözelimi, Aristoteles'in büyük bir önem atfettiği "ortak mal", "ortak yarar" gibi ifadeler Hristiyan yazarlar tarafından tüccarların yaptıkları işe uyarlanır. Bu düşünceyi işe uyarlayan Aziz Thomas:

"Kamu yararı için ticaret yapılıyor, ülkede insanların yaşaması için gerekli bazı şeylerin sıkıntısının çekilmesi istenmiyorsa, bu durumda para bir amaç olmaktan çok yapılan işin bedeli olarak talep edilen bir şeydir" diyor.

Tıpkı Guillaume Durand ve Burchard de Strasbourg'un yaptıkları açıklamada:

"Tüccarlar herkesin iyiliği için çalıştıklarından fuarlara mal getirerek ve götürerek kamusal açıdan yararlı olur" demeleri gibi.

Diğer kavram ise, ülkelerin ve ulusların ekonomik açıdan birbirlerine bağımlı olma zorunluluğunun kabul edilmesinin bir sonucudur. Bu ise çok önemli bir gelişmedir.

Dış ülkelerle değiş tokuş gereksinimini ekonomik bir eksiklik, bir kusur olarak değerlendiren dışa kapalı Ortaçağ düşüncesinden, bu değiş tokuşların zorunlu ve iyi bir şey olduğuna inanılan bir aşamaya geçilir. Bu serbest ticaretin, liberal kapitalizmin temel ilkesini oluşturan şeyin keşfedilmesi demektir. İşte size 13. yüzyıl ticari devrimi ile 19. yüzyılınki arasında benzerlikler kurulmasını sağlayan bir başka neden.

13. yüzyıl başında kaleme aldığı *İtiraflar* kitabında Cobhamlı Thomas bu kavramı kısmen şöyle tanımlamıştır:

Tüccarlar bir yerde bol miktarda bulunan şeyleri bunların bulunmadığı ülkelere taşımaları, pek çok ülke sefalet içinde yaşırdı. Bu durumda haklı olarak yaptıkları işin bedelini almalıydılar.

Deyimin en somut karşılığını 14. yüzyılda Tournaili bir piskoposluk meclisi üyesi olan Gilles le Muisit'nin yazdığı *Tüccar Bunlar* başlıklı şiirin mısralarında buluyoruz:

*Hiçbir ülke kendi kendine yetemez,
Tüccarlar işte bu yüzden uzaklara gider,
Çalışıp çabalayarak ulusu beslerler.
O yüzden ona yerli yersiz sövüp saymalardan kaçın.*

*Tüccarlar denizleri aşar ve geri gelir.
Her ulusa ne lazımsa onu getirir.
Hiçbir iyi tüccar küçümsenmekten hoşlanmaz
Sevilmek, saygı görmek ve de iyi bir isme sahip olmak ister.*

*Tüccarlar diğer ulusların sevilmesine katkıda bulunurlar.
Tüccarların serveti övünç konusu olmalıdır.
İyi bir tüccar batarsa buna üzülmeliyiz.
Umarım ruhları Cennetin ışığını görür.*

Böylelikle uluslararası çaptaki büyük ticaret o tarihten başlayarak Tanrının isteğiyle bir gereksinim haline gelir ve takdiri ilâhi kapsamında yer alır. Gene takdiri ilâhının yardımıyla tüccar yaptığı iş sayesinde Hristiyan toplumunun vazgeçilmez üyeleri arasına girer.

15. yüzyılda Raguzalı Benedetto Cotrugli yazdığı *Ticaret ve İdeal Tüccar* adlı el kitabında bu konuya vurgu yapar:

“Birçok açıdan tüccarın onuru ve mesleği çok önemlidir... İlk başta sağladığı kamusal yarar nedeniyle önemlidir, zira Cicero’ya göre kamu refahının artması için çalışmak çok saygın bir amaçtır, hattâ insan bu amaç uğruna canını feda etmeye hazır olmalıdır... Devletler kalkınma, refah ve mutluluklarını büyük ölçüde tüccarlara borçlular. Burada sözü edilenler doğal olarak küçük ve sıradan olanlar değil bu kitabın konusunu oluşturan övgülere layık anlı şanlı tüccarlardır... Devletlerin süsü ve motoru olarak adlandırılan ticaret sayesinde çorak ülkeler gıda, yiyecek maddeleri ve başka yerlerden ithal edilmiş çok sayıda ilginç ürüne sahip olurlar... Keza tüccarlar bol miktarda para, mücevherat, altın, gümüş ve her türlü madeni getiriyorlar... Tüccarlara insanlığı kurtarmaları emredilmiştir.”

III. Tüccar Zihniyeti

Varlığı bu şekilde onaylanan ve kendisine övgüler düzülen Ortaçağ tüccarı artık zekâsından özgürce yararlanabilirdi. Onun zenginleşmek, işleri büyütmek, şan şöret kazanmaktan başka bir amacı yoktu.

1. Para

Parayı her zaman çok sevdi. Cotrugli, servet sahibi olmayı amaçlayan tüccar, yaşamını ve işlerini akılcı bir şekilde yürütmek zorundadır, diyor.

Tüccarları inceleyen tüm Ortaçağ tarihçileri onlardaki bu azgınca olarak nitelendirilebilecek para hırsını fark etmişlerdir.

13. yüzyılda La Halleli Adam Arraslı bankerler için: “Parayı çok severler” demiştir. Dante, betimlediği Floransalı tüccarlar için: “Bunlar açgözlü, kıskanç, kibirli adamlar”, florin altınlarını seviyorlar diyor. “Koyunlar ve kuzulara yolunu şaşırtan bu lanetli çiçek” 15. yüzyıl Toulouse ve Rouen tüccarlarını da etkisi altına alıyor. Bu adamların hepsi, 14. yüzyılda yaşamış: “Senin yardımcın, koruyucun, namusun, kazancın paradır” diyen Floransalı bir tüccar gibi düşünüyorlar. Ortaçağ sonu Normandiya’da yaşamış büyük tüccarları inceleyen M. Mollat: “Paranın bir toplumun temelini” oluşturduğunu söylemiştir.

2. Toplumsal Etki

Para kazanmak için insanın işine tutkuyla bağlanması, sermayesini büyütme hayali, girişimcilik ruhuna sahip olması gerekir. Floransalı Paolo di Messer da Certado *İyi Huylar Kitabı* adlı çalışmasında:

Paranız varsa bir köşeye çekilip oturmayın. Cebinizde bir işe yaramadan durmasın. Zira kâr etmeseniz de hareket halinde olmak, kâr etmeden oturmaktan iyidir.

Paranız yoksa bile zengin olabilirsiniz diyen Cotrugli, buna bir de talihsizliklerin sizi umutsuzluğa sürüklemesine izin vermenin gibi bir öğüt ekliyor. Yazar:

“İflas ettikleri halde arabacılara ödünç at verirken, aracılık, hancılık ya da herhangi bir iş yaparken yüzü kızarmayan çok büyük insanlar gördüm. Bazılarının kısa sürede 10.000 dukalık servete sahip olduklarını gördüm, ancak bunların isimlerini söylemeyeceğim, zira onları gururlarını okşamak ya da aşağılamak istemiyorum. Herkesin bildiği gibi bir kaza ya da talihsizlik sonucu iflas eden Cenovalılar ve Katalanlar korsanlığa başlarken, Floransalılar aracılık ya da esnafılık yaparak kurnazlıkları

sayesinde içine düştükleri kötü durumdan kurtuluyorlar [...]" diyor.

3. Saygınlık

Tüccarlar kendileriyle gurur duyabilirler.

Çünkü zanaatkârlar, soylular, baronlar, prensler ve tüm yüksek rütbeli rahipler akın akın muhtaç oldukları tüccarları ziyarete gidiyorlar. Hattâ büyük bilginlerin de sık sık tüccarları ziyaret ettikleri görülüyor... Zira dünyanın hiçbir krallığı ya da Devletinde meslek sahibi insanların hiçbirisi namuslu ve deneyimli bir tüccarın aksine –her türlü insani koşulun temelini oluşturan– parayı nasıl yönlendireceğini bilmiyor... Krallar, prensler ya da soyluların hiçbirisi iyi bir tüccarın sahip olduğu ün ve nüfuza sahip değil... O yüzden tüccarlar diğerlerine oranla çok daha büyük bir saygı gördükleri için kendileriyle gurur duyabilirler... Ne kaba saba askerler gibi sert ne de soytarı ve komedyenler gibi yumuşak davranışlar sergilememeliler. Tüccarların konuşurken, iş ve herhangi bir şey yaparken her zaman sahip oldukları saygınlığa uygun bir şekilde davranmaları gerekir.

Bunlar Raguzalı tüccar Benedetto Cotrugli'ye ait sözler.

4. Ticari Etik

Tüccarların boyun eğmesi gereken dünyevi, laik etik bu şekilde betimleniyor. Bu etik, tüccarların o dönem başvurdukları –*Ticaretle İlgili Öğütler* ve başka– el kitaplarında yer alan apaçık sözcüklerle iş ahlâkı adı altında tanımlanıyor.

Tüccardan tedbirli olması, çıkarlarını kollaması, başkalarından kuşkullanması, para kaybetmekten korkması, deneyim isteniyor.

Bizim Floransalı adı sanı bilinmeyen yazarımız, yoksullarla arkadaşlık yapma onların sana bir faydası olmaz,

diyor. Bütün bunların yanısıra tüccarın hesap kitap yapmayı bilmesi gerekiyor. Zira ticaret demek akıl yürütmek, örgütlenmeyi, hangi yönetime başvuracağını bilmek demektir.

Anonim yazarımız: “Düşünmeden ticaret yapmak kadar büyük bir yanlış yoktur, ticaret hesap kitap işidir –‘si vu-ole fare per ragione’/aklını kullanmalısın” diyor.

Y. Renoir’ın güzel bir şekilde ifade ettiği gibi, 14. yüzyılın büyük İtalyan iş adamları, Ortaçağ tüccarları, insan aklının her şeyi anlayabileceği, açıklayabileceği ve davranışları yönlendirebileceğine inanmış gibi davrandıklarından... akılcı bir zihniyete sahiptirler.

Ancak insan aklından –Latince *ratio*, İtalyanca *ragione*– bu şekilde yararlanırlarken konunun daha çok hesap kitap yanıyla ilgileniyorlar, yoksa kendilerine yarar sağlamayacak başka yanılarıyla değil. Rekabet alanında bu çıkarıcılık çarpıcı bir görünüme sahip. Paolo di Messer Pace da Certaldo:

“Başkalarına yardımcı olacağım diye kendi işlerini batırma” diyor.

Ortaçağ tüccarı neredeyse patolojik olarak nitelendirilecek ölçüde bir meslek sırrı anlayışına sahip olmuş ve bundan hoşlanmıştı.

Bu meslek sırrı saplantısı nedeniyle çoğu kez belgelere sahip olduğumuz halde bazı konularda yeterli bilgi sahibi olamıyoruz. Ortaçağ tüccarları –özellikle de Cenovalılar– olası rakiplerini bilgilendirmemek amacıyla tuttukları defterlerde, yaptıkları sözleşmelerde, imzaladıkları noter senetlerinde yaptıkları işin yerini bilinçli olarak yazmamış ya da gizlemişler, temsilcilerinin ismini, hangi malı gönderdiklerini açıklamamışlardır. Bu zihniyet ve uygulamaların bir sonucu olarak, 15. yüzyılda Leon Battista Alberti, tüccara, meslek sırlarını başta eş olmak üzere aile üyeleriyle paylaşmamasını öğütlemekle kalmayıp, onu Floransalıların kalesi olarak bilinen saray örneğin-

de olduğu gibi olan biten hiçbir şeyin dışarı sızmasını sağlayacak bir ev inşa etmeye teşvik etmektedir. Bu amaca uygun olarak ulaklar, çalışanlar, haber getirenlerin girip çıkabileceği gizli kapılar ve merdivenler yaptırılmasını öğütlemektedir. Kapitalistlerin Ortaçağ'dan itibaren iş konusunda çekmeye başladıkları bu duvar zamanla yükselmiştir.

İsmi belli olmayan Floransalı yazarımızın 14. yüzyılda yazdığı *Tüccara Öğütler* adlı kitabında, yalnızca doğru yoldan sapmayı öğütleyebilmek amacıyla İncil'in (16, 19) gücünden yararlanıp kutsal metinden:

Armağanlar bilgelerin gözünü kör eder ve doğrucuların konuşmasını engeller

şeklinde bir alıntı yapması bizi çok şaşırttı.

IV. Tüccarın Dini

Bütün bu açıklamalara bakarak, Ortaçağ tüccarının yalnızca dünyevi çıkarlarının peşinde koştuğunu düşünmek büyük bir yanılgıdır. Bu tüccar, baştan aşağı dine dayalı bir düşünce yapısı ve uygulamalara boyun eğen bir Ortaçağ toplumunun insanıdır.

1. Din ve İş Dünyası

Yukarıda alıntılar yaptığımız belgelerde, tüccarların eylemlerinin her zaman Tanrıya yakarmayı içerdiğini görmüştük. Ticaret defterlerinin hepsinin başında şu satırlar yer alır: "Efendimiz İsa ve Annesi Aziz Bakire Meryem ve Cennette bulunan tüm Azizler adına, çok kutsal lütuf ve merhametleri sayesinde hem karada hem denizde para kazanalım ve sağlıklı olalım; ruhumuz ve bedenimizi kurtaranlar servetimizi ve çocuklarımızın sayısını arttırsın. Âmin."

Meslekler, loncalar ve tarikatlar arası ilişkiler konusunun bu açıdan incelenmesi çok ilginçtir. G. Espinas ve M. Bloch¹ bu konuyu çok ayrıntılı bir şekilde ele alıp incelemişlerdir.

Özellikle tüccar loncalarına ait kurallar bütünü üyelerinin dinî sorunları olduğunu göstermektedir. A. Saponi, Floransa'daki Calimala sanatını (sarraf ve yün tüccarları loncası) icra edenlerin kurallarını çözümlemiştir. Bu kuralların ilk maddesinde, lonca üyelerine Katolik inancının âdetlerine uyma ve sapkınlara karşı mücadele konusunda kamu yetkilileriyle işbirliği yapmaları emredilmektedir. İkinci maddede, çalışılmaması gereken dinî bayram günleri sıralanmıştır. Beşinci madde, loncanın katılacağı kutsal törenlerde nerede temsil edileceğini çok ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. On dördüncü maddede, loncanın gerçekleştireceği dinî nitelikteki harcamalar öngörülmektedir. Örneğin, Saint-Jean kilisesinde yakılacak belli sayıdaki lambanın bakımı; kutsal bayram günlerinde bu kilisedeki tüm lambaların yakılmasıyla ilgili her türlü masrafın karşılanması; yoksullara dağıtılacak özel sadakalarla gene aynı yoksullara haftada üç kez verilecek iyi buğdaydan yapılan elle yoğurulmuş ekmek dağıtımı gibi.

Francesco Pegolotti, *Ticaretin El Kitabı* başlıklı ünlü kitabının girişinde Dino Compagni'ye ait şu satırları kopyalamıştır:

*Kendisine çok değer verilmesini arzulayan tüccar
Her zaman dürüstçe davranmalı,
İleriye görebilmeli,
Verdiği sözleri her zaman tutmalıdır.
Seçtiği saygın mesleğin gereklerine uygun bir şekilde
Mümkün olduğunca nazik görünmeli,
Satarken açık sözlü, alırken dikkatli olmalı,
Minnetini içtenlikle göstermeli ve karşılıklı suçlamadan
kaçınmalıdır.*

¹ Bkz. M. Bloch (M. Foujères), "Entr'aide et piété: les associations urbaine au Moyen Âge", *Mélanges d'histoire sociale*, 1944.

*Kiliseye giderse daha da değer görür,
Tanrıyı sevdiği için vermeli, alıp satarken
Hiç tartışmamalı ve bundan kesinlikle kaçınmalıdır.*

*Faiz uygulamamalıdır. Son olarak hesabını kitabını
İyi tutmalı ve yanlış yapmamalıdır.*

Pegolotti bu satırları *Âmin* diyerek sonlandırmaktadır.

2. Yardımseverlik

Kilise öğretisinden etkilendiği ölçüde tüccar, iş yaşamında, Tanrıya ve yoksullara bir yer ayırmıştır. Parasını kilitlediği büyük kasanın yanında bozuk paraları koyduğu bir de küçük kasa vardır. Bu kasada dilencilere verilecek sadaka parası, bayram günlerinde ticari şirketlerin yoksullara dağıtmak üzere çalışanlarına verdiği cep harçlığı bulunurdu. Verilen bu paraların kaydı düzenli bir şekilde tutulurdu.

Zaten İtalya'da Tanrı, kurulan her yeni şirkete ortak olurdu. Şirket ortağı olan Tanrı adına bir hesap açılır ve kârdan aldığı pay deftere Efendimiz Tanrı (*Messer Domened-dio*) olarak kaydedilirdi. İş tasfiye edildiğinde Tanrıya öncelik tanınır ve önce Ona ödeme yapılırdı. Bardi ailesine ait 1310 yılında tutulan muhasebe defterlerinde Tanrı ya da onun yeryüzündeki temsilcileri olan yoksulların hesabına 864 lira 14 kuruşluk bir miktar kaydedilmiş.

Bir sözleşme imzalandığında, Tanrıyı tanık olarak gösterme âdeti vardı ve imzayı atanlar bunun karşılığında kendisine şükranlarını sunmak amacıyla Fransa'da ("*Denier à Dieu*"), İtalya'da ("*Denaro di Dio*"), Almanya'da ("*Gottespfenning*") denilen "Tanrıya adanmış parayı" bir kenara koyarlardı. Bu para yoksullara dağıtılırdı.

11. yüzyılın sonundan itibaren Amalfili Pantaleone doğduğu kentteki en büyük kiliseye ve Roma'da surlar dışındaki Saint-Paul bazilikasına kendisine çok büyük paralar kazandıran

Konstantinopolis/İstanbul'da dökülmüş bronz kapılar armağan etmiştir. Aziz Mikail'in görüldüğü Gargano dağına çok güzel bir kilise inşa ettirmiş, Antakya'da bir hastane yaptırmış ve Kudüs'te birtakım manastırları restore ettirmiştir.

Ortaçağ tüccarlarının yardımsever davranışları ve dindarlık gereği yaptıkları bağışlar bunların dışında kalıyor. J. Les-tocquoy'nun Arras'taki tespitlerine göre aynı tarikata mensup din adamlarını kabul eden konuk evleri ya da barınaklar ve cüzamlılar için hastanelerden oluşan 23 adet bina tüccar aileleri tarafından yaptırılmıştır. Gand kentindeki ünlü Biloque hastanesini Uten Hove ailesi bağışlamıştır. Siena'da bulunan Santa Maria della Scala hastanesi kentte yaşayan bütün büyük tüccar ve bankerler tarafından donatılmıştır. Domenico di Bartolo'ya ait fresklerden oluşan ve bir benzeri olmayan yapıtta hayırsever davranışların temsil edildiği gerçek bir "hastane döngüsü" sunulmaktadır.

3. Nihai Ceza

Zengin tüccarlar ne türden dinî duygulara sahip olduklarını yaşamlarının sonunda, özellikle de ölüm döşeginde gösteriyorlardı.

Hattâ kimileri mesleği, servetlerini bırakıp tarikatlara giriyor ve bir manastıra çekilip son günlerini burada geçiriyorlardı.

13. yüzyıl başında Cambraili Werimbold başpiskoposa evliliğini iptal ettirip, karısından ayrılmış ve her ikisi de birer manastır yakınına taşınarak hayır işleri yapmıştı. Mallarını yoksullar ve Saint Aubert ile Sainte Croix adlı iki manastır arasında paylaştırmıştı.

Ticaret sayesinde –atasözü haline gelen Ziani gibi zengin-muazzam bir servete sahip olan Venedik Doçu Sebastiano Ziani 1178 yılında San Giorgio Maggiore manastırına çekilir. San Giuliano kilisesinden başlayıp San Marco köprüsüne kadar uzanan en eski tüccarlar sokağında (Merceria) sahip ol-

duğu tüm evleri bu manastıra bağışlar. San Marco kilisesinin meclisine ise pek çok binanın yanısıra San Marco meydanını çevreleyen bir dizi bina bırakır. Venedik Doğu olan oğlu Pietro Ziani de 1229 yılında San Giorgio Maggiore manastırına çekilir.

Ünlü Arraslı banker Crespin, 14. yüzyıl başında Saint-Vaast manastırına kapanıp yaşamını rahip olarak tamamlar.

Siena'nın en büyük bankerlerinden biri olan Bernardo Tolomei çekildiğı Monte Oliveto Maggiore manastırındaki din adamlarıyla birlikte Oliveto'ya Sadıklar Grubunu kurdu. Kili-se de onu kutsal bir insana dönüştürdü. Mimlerler üstüne taşınan ilk tüccar o değildir. 12. yüzyıl başında Finchaleli Godric bir azize dönüştürülmüştür. Papa III. Innocent'in ilk icraatlarından biri Crémonelu büyük bir tüccar olan Homebon'u aziz ilan etmek olmuştur. Aziz Homebon örneğı daha sonra dindar yazarlar tarafından kullanılacak ve bunlar ondan söz edip bir tüccar olmanın Tanrının yanına gitmeye engel teşkil etmediğini iddia edeceklerdir. Aziz tüccarlar sayesinde meslekleri de kutsallaştırılmıştır.

Bu büyük tüccarlar için ölüm aynı zamanda tövbe zamanıdır. O an geldiğinde bu tüccar kurbanlarının sırtından elde ettiği haksız kazancı Kilise talimatlarına uygun bir şekilde kendilerine iade eder.

Bu, hiç kuşkusuz yaşandıktan ve üstünden uzun bir zaman geçtikten sonra hissedilen bir pişmanlıktır. Bu haksız kazancı tazmin etme görevi ise varislere düşmektedir. Boinebrooke'un ölümünden sonra varislerin ne yaptıklarını görmüştük. Tazmin etmenin söz konusu olmadığı zamanda bile tüccarlar, bıraktıkları vasiyette Kiliseye, hayır kurumlarına sayısız ve muazzam miktarlarda bağış yapmışlardır. Belli kuralları olan,² gözü doy-

---

² Armando Saponi onu, "Cömertlik ve cüretkârlık döneminin yerini, tedbirli olma ve el sıkılığı dönemine bıraktığı ikinci tipe mensup İtalyan tüccarı" olarak nitelendiriyor.

maz bir iş adamı Francesco di Marco Datini da Prato 75.000 florinlik servetinin neredeyse tamamını hayır işlerinde kullanılması amacıyla bırakmıştır.

Bu duyguların ne kadar geçerli olduğunun yanısıra, bu dindar ve hayırsever eylemlerin nedenleri konusunu da tartışabiliriz.

4. Dini Nedenler

Tanrıyı dünya işlerine bu kadar kolay bir şekilde bulaştıran, ondan dünyevi başarılar bekleyen ve servet yapmayı bir tür batıl inanç örneği Onun gücü ya da desteğine bağlayan bir din-den kuşku duyulabilir. 1433 yılında Toulouse'da yaşayan sarraf Jacques de Saint-Antonin: "Tanrının kendisine bahşettiği ve o yüzyılda Tanrı sayesinde kazandığı" mallardan söz etmektedir. Reform döneminde ortaya çıkan düşünce yapısının belirlen özelliğinden biri olarak sunulmaya çalışılan bu zihniyetle, Ortaçağ'dan itibaren tüccarların büyük bir bölümünde karşılaşıldığını söylemeden geçmeyelim.

Zamansal anlamda her şeye rağmen güçlü baskı araçlarına sahip olan Kiliseden duyulan korkunun, görünüşe bakarak konuşmak gerekirse hakikaten çok sayıda hayırsever ve dindarca eylemin gerçekleşmesine katkıda bulunduğu söylenebilir.

Ünlü tarihçilere göre cehennem korkusu tüccarların kafa yapısı üzerinde çok etkili olmuştur. Ortaçağ'da hemen herkesin yaşadığı bu korku sanki en çok tüccarları etkilemiştir. Servet, güç ve iktidar sahibi oldukları yaşlarda Kilisenin vaiz, günah çıkartıcı ve sanatçılar aracılığıyla sürekli yineleyerek gözlerine sokmaya çalıştıkları korkunç imgeleri ve sözleri kolaylıkla göz ardı etmişlerdir. Oysa hesap verme saati geldiğinde bir teraziden çıkacak kesin kararların değişmeyeceğini bilen, Tanrının da kendileri gibi bir muhasebe defteri tuttuğunu sanan bu insanlar, uğrayacakları kayıpları düşündüklerinde ürkmektedirler. O zaman terazinin okunu kendilerinden yana çevirebilmek

amacıyla alelacele bağışlar yapmakta, haksız kazancı sahiplerine iade etmektedirler. Sonra da Memling tarafından yapılmış üç parçadan oluşan ve Brugeslü büyük tüccar Tommaso Portinari'yi günahları tartıldığı sırada gösteren ünlü tablodaki gibi kendilerini (ahlâklı insanların yani) Doğruların Cennetine götürecektiklerini bulmaktadırlar.

Böyle bir duygu ve davranışa nasıl bir değer atfedilebileceği konusunu okuyucuya bırakalım. Cehennem korkusunun Hristiyanlara özgü bir tür temel bağışlanma biçimi olduğunu yadsıyamayacağımız gibi, bizim "ikiyüzlülük" olarak adlandırdığımız şeye karşı bizden daha duyarsız olan Ortaçağ düşünce yapısının, insanın, hem çok hayasız hem de çok dindar biri olabileceğini kolaylıkla kabul ettiğini de yadsıyamayız.

5. Tüccarlar ve Sapkın İnançlar

Ortaçağ'da tüccarların sapkın hareketlere ne ölçüde katıldıklarını belirleyebilmek ne yazık ki çok zor bir iştir. Hiç kuşkusuz 12. ve 13. yüzyıllarda görülen sapkın inançlardaki iniş çıkışlı gidişat kentleşme alanında görülen atılımla ilgilidir. Gene de bu dönemde Katar, Vaudois, Patarin doktrinleri ve kentli sınıflar arasında kurulan bağlar henüz tamamıyla açıklanmadı. Sapkın inançlara sahip olanlar arasında, özellikle Languedoc, Provence bölgeleriyle Kuzey İtalya'da yaşayan tüccarlar var. Sayılarını, oynadıkları rolü belirleyebilmek zor, nedenlerini belirleyebilmek ise daha da zor. Amaçları, din adamlarının egemenliğine, feodal topluma bağlı olan Kiliseye karşı sürdürülen bir mücadeleye katılmak mıydı? Acaba ekonomik, politik nedenleri mi vardı? Yoksa tamamıyla dinî olarak nitelendirilebilecek nedenlerin etkisiyle mi bunu yaptılar?

Ne olursa olsun, bu tüccar sınıfı içinde bile Hristiyanlık etkisinin sık sık iğrenme ya da para ve ticaret karşısında korku duyma türünden tepkilere yol açtığını belirtelim. İş dünyası ve maddi dünyadan çekilen birkaç tüccar gördük. Babasının işi ve

psikolojik yaşantısıyla bağlantılarını koparan tüccar çocuklarının sayısı daha da çoktu. Bu durum izlenen dinî rotayı daha çok değiştirebilirdi. Sapkın Pierre Valdo bunun örneklerinden biridir. İtalya'da "sapkınlık ve Ortodoksluğun sınırlarında dolaşan Umiliati", yün sanayinde belli bir güce sahip olan ve belki de Crémone'lu Aziz Homebon'un da üyesi olduğu işçi-rahipler tarikatı diğer örnekler arasındadır. Kilise içinden örnek vermek gerekirse, bizzat Aziz François'nın yer aldığı Fransisken hareketi bulunmakla birlikte bu Tarikatın yoksulluk anlayışında, üyelerinin yaşadığı vicdani çatışmalarda bile çelişkiler olduğunu görüyoruz. Eski zenginlerin yoksulluk anlayışı kuşaklar boyunca yoksul kalmışlarınkine uymuyor.

Birilerine çok uygun görünen, diğerleri tarafından hep bir ceza olarak algılanıyor. Fransiskenlerin dünyasında karşılaşılan karşıt düşünceler eski ekonomik yapılara bağlı kalanların mutlak yoksulluk fikrine sadık kalıp işi sapkınlığa kadar götürdüklerini; kentler ve ticaretle ilişki içinde olan diğerlerininse –"zihinsel düzeyde yoksul" kalması koşuluyla– tüccarın mesleğini yapmasını, mülkiyeti, parayı daha kolay bir şekilde kabul edip, onun bu işi yapma hakkına sahip olduğunu onayladıklarını göstermektedir.

V. Kilisenin Tüccarlara Karşı Olan Tavrında Görülen Gelişmeler

Kilise ve tüccarlar arasındaki somut ilişkilerin incelenmesi, onları karşı karşıya getirmeye çalışan yaklaşımların ayrıntılı bir şekilde gözden geçirilmesini gerektiriyor. Buradaki karışıklığın içinden çıkabilmek için, nasıl bir gelişme yaşandığını ve bunun nedenlerini araştırmak gerekiyor. Ortaçağ Kilisesi, tek bir bütün ve değiştirilmesi olanaksız bir kurum olarak algılandığından, tüccarlara karşı takındığı tavır konusunda da, kabul görmesi imkânsız basitlikte kuramlar üretildi.

1. Feodal Dönem

En başarılı olduğu aşamaya 12. ve 13. yüzyıllarda ulaşan ticari devrim, sahip olduğu ekonomik konum, politik ilişkiler, topluma sunduğu iş olanakları, ulaşmaya çalıştığı ideal ile feodal ve kırsal dünyanın ayrılmaz bir parçasıydı. Bu dönemde ticari sorunlarla pek ilgilenmeyen Kilisenin tüccara çok saygı duymadığını biliyoruz. Yahudilerin o dönemde Batı'daki uluslararası ticarete hâlâ önemli bir rol oynamaları, Kilisenin bu ticari etkinlikleri daha da küçümsemesine yol açıyordu. Kilise, özellikle Hristiyanlara para kazandıran ticari etkinliklerin önemini içtenlikle kabul ediyordu. Kilisenin Hristiyan toplum anlayışı Laon'u Adalberon'un: Toplumu koruyan soylular, toplum için dua eden din adamları, diğer iki üst sınıfa yakışmayan bir iş olan tarlalarda çalışarak insanları doyuran kölelerden oluşan ünlü sınıflandırmasına uyuyor. Kısaca asker, din adamı ve köylülerden oluşan bir toplum. Kilise, böyle bir "topluma" mensup bir üyesinin ticaretle uğraşmasını hayretle karşılıyor ya da bundan alınıyor. Anderlechtli Aziz Guidon'un yaşam öyküsünde kullanılan *ignobilis mercatura* deyiminde geçen *ignobilis* sözcüğü, 11. yüzyılda doğal olarak "bir soyluya uygun olmayan" anlamına geliyor, yoksa bildik "iğrenç" anlamına değil. Aziz Guidon'u vurgunculuğa iten tüccar ise *diaboli minister*, yani şeytanın temsilcisi olarak nitelendiriliyor.

2. Kilise ve Ticari Devrim

Tüccarlara karşı takındığı tavrı değiştiren Kilisenin, aynı zaman dilimi içinde feodal toplumdan kurtulmaya çalışmasına da şaşırılmamak gerekir. Roberto Lopez, VII. Grégoire'in başarısında mal ya da başka şeyler karşılığında para sağlayan insanların oynadığı rolü çok güzel açıklamıştır. Feodalitenin baskısından kurtulmaya çalışan Kilise, Grégoire Reformu'nu hayata geçirebilmek için, yeni bir güç oluşturan tüccarlardan yani para, ticaret dünyasında müttefikler aramak durumunda kalmıştır. Bu,

Papanın yaptığı müdahalelerle onları nasıl desteklediğinden söz etmiştik. Ancak din adamlarının bir bölümü feodalite ve ürettiği ideolojiye sıkı sıkıya bağlanmayı sürdürmüştür. Çağlarını anlamayan, hâlâ feodal ve kırsal bir düşünce yapısına sahip Aziz Bernard gibi din adamları ya da yaşadıkları çağa karşı direnen – Jacques Vitry gibi – vaizler uzun bir süre boyunca tüccar karşıtı metinlerden söz etmeyi, paraya sövüp saymayı sürdüreceklerdir.

Bununla birlikte din adamlarına özgü hiyerarşik yapı, zamanla tüccarlara boyun eğecektir. Kilise mensupları tüccar karşısındaki çaresizliklerini kabul edecek ve kısa bir süre sonra onun parası ve mesleğinden yararlanmak zorunda kalacaklardır. G. Le Bras bir çalışmasında “Kilisenin hizmetindeki tefecilikten” söz etmiştir.

Daha önce de gördüğümüz gibi özellikle Papalık, fazla zaman geçirmeden büyük İtalyan bankacılarla sürekli işbirliği yapacak ve hemen her yerde piskoposlar ve manastır başrahipleri yerel büyük tüccar ve sarraflara başvuracaklardır. Dinin etkisi altında olan böyle bir toplumda, tüccar ve bankerlerin din adamlarına baskı yaparak Kilisenin mesleklerine itibar kazandırması ve kendilerini savunmasını talep etmelerine şaşırmamak gerekir. Kilise, politik nedenlerle azizleştirdiği kraliyet hanedanları gibi tüccarları da azizleştirmiştir.

Kilise daha da ileri giderek bu harekete katılmıştır. Doğal olarak bankerleri aracılığıyla buna dolaylı bir şekilde katılmıştır. Tıpkı 15. yüzyılda Papalık ve Medici bankasının şap konusunda oluşturduğu ünlü ortaklık gibi. Hattâ Kilisenin bu harekete doğrudan katıldığı bile söylenebilir. Hiç kuşkusuz faizcilik yapmak din görevlilerine özel olarak yasaklanmıştı. Oysa geç Ortaçağ boyunca manastırlar nasıl borç veren kurum görevi yaptılarsa, yeterli sermayeye sahip olan manastır başrahipleri ve piskoposlarda aşağılayıcı türden yasaklamalara karşın borç verip tefecilik yaptılar. Çoğu kez göz yumulan bu uygulamalar kimi zaman herkesin gözü önünde gerçekleştirilmiştir. Çok

büyük arazilere sahip olan Kilise, feodalite ve kırsal ekonominin düştüğü bunalıma yakalanmamak için gerçekleştirilen en önemli atılımda başrolü laiklere vermekle birlikte, örneğin 13. yüzyılda Templier tarikatının Hristiyanlık dünyasının en büyük bankerlerine dönüştükleri ve büyük yün tüccarı olan Tö-tonlar tarikatının da 1400 yılı dolayında Felemenk bölgesinde ticari bir işletme sahibi olduğu görülmektedir. Başka herhangi bir gelişmede göstermediği ölçüde bir esneklik sergileyen Kilise, böylece feodaliteyle uzlaşma aşamasından kapitalizmle uzlaşma aşamasına geçmiştir.

3. Kilise ve Kapitalizmin Başlangıç Yılları

Tarikatlara giren zengin tüccar sınıfının üyeleri hiç kuşkusuz bu konularda Kiliseye yardım etmişlerdir. J. Lestocquoy: “Kilise mensubu olan Arraslı seçkin çocuklarının isimlerini tespit ettim” diyor. “Bu listede neredeyse ünlü tüm seçkin ailelere mensup çocukların ismi var”. 13. yüzyılın ortasında Papa IV. Innocent Cenovalı büyük bir tüccar aile olan Fieschilere mensuptu. Tarih, bu meslekle ilgilenen din adamlarının oynadığı önemli rolden yeterince söz etmedi. Tüccar burjuva ailelerin çocukları olan bu Kilise ve manastır rahipleri görev yaptıkları kuruma kapitalizmi öğretiyorlardı. Bizzat kendileri bu işlerle doğrudan ilgilenmeseler bile, ya kendisinden tamamıyla kopamadıkları sınıf anlayışı, ya aradaki sevgi bağları ya da sıkı fıkı oldukları bankerlerin kendilerini ikna etmesi nedeniyle, Kilisenin kimi talimatlarını çiğneyerek iyi Hristiyan olduklarını söyledikleri yakınlarını savunuyorlardı. 14. yüzyıl başında Fransisken tarikatına mensup tarikatla ilgili metinleri okumakla görevli biri, tüccarları savunurken, faizle para vermenin yasadışı olmadığını iddia eder, zira tüccarlar her gün bu işi yapıyorlar ve öldüklerinde cennete girmemek gibi bir korkuları yok, oysa faiz vermek yasadışı bir iş olsaydı böyle bir şey yapmaktan korkmaları gerekirdi diyor.

Paradoksal bir şekilde tüccarların en ateşli savunucuları, 13. yüzyılda ortaya çıkan yeni tarikatlar, özellikle de dilenci tarikatlarıdır. Birtakım nedenler, çok sayıda Dominiken ve Fransiskeni bu işe yönlendirmiştir. Kentlerde yaşayan bu insanların çoğu tüccar sınıfına mensuptu. Yeni destekçilerini kayırmak isteyen Papalığın bu sadık hizmetkârları, ait oldukları çevrelerde edindikleri ticari teknik bilgilerin yanı sıra tarikatlarına ait üniversite ve okullarda öğretilen skolastik yöntemlerden de haberdardılar. Papalığın desteklediği bu insanlar günah çıkartma konusunda el kitapları, ilahiyat ve kilise hukukuna yönelik önemli yapıtlar yazarak 13. yüzyıl boyunca tüccarı ideolojik ve dinî açıdan savundular.

Bu durumda Kilisede tüccarlara karşı olan gelenekselciler, hattâ Ortaçağ'ın sonuna doğru hâlâ onlara kendilerince tepki gösteren din adamları bulunduğundan söz edilebilir. Örneğin, Floransalı Aziz Antonin faize, paraya karşı gümbür gümbür gürleyip bir süreliğine kalabalıkları etkilemiş olabilir. Bunun söz olmaktan ileri gitmeyen ve artık kale alınmayan türden bir tepki olduğu söylenebilir. Bunlar yalnızca Savonarola döneminde Floransa'da gerçekleştirilen kısa süreli isyan hareketlerinin işine yaraymış olabilir.

Görüldüğü gibi Kilise, tüccarla kısa sürede anlaşmış ve onun meslekî uygulama esaslarını çabucak benimsemiştir. Kapitalizmin gelişmesini engellemek bir yana ona karşı sergilediği düşmanlığın bile dolaylı bir şekilde bu gelişmeye katkıda bulunup bulunmadığı sorgulanabilir. Faizle kimi menfaat karşılığı borçlanma biçimlerinin kilise tarafından mahkûm edilmesi, tüccarları yöntemlerini gözden geçirip daha kusursuz hale getirme ve birtakım kurnazlıklara başvurmaya itmiştir. Tüccar sınıfının atılım yapmasında başrolü oynayan senet imzalama yönteminin gelişmesi Kiliseye boyun eğme arzusuyla açıklanabilir. Burada Kilisenin izin vermediği bir borçlandırma işleminin üstü, kurumun hoşgörüsüyle karşıladığı bir değiş tokuş işlemiyle örtülmektedir.

4. Kiliseye En Uygun Kesim: Orta Sınıflar

Kapitalistlerin dünyasına direnemeyip onunla bütünleştiği söylene bile, Kilisenin bu konuda asıl ilgilendiği kesim, her zaman kuşkuyla yaklaştığı büyük tüccarlar değil, zanaatkâr, küçük esnaf ve orta sınıfa mensup insanlardır. Dayatılan koşullara boyun eğen lonca mensubu tüccarın sahtekârlık yapması, rekabete girişmesi –en azından kuramsal düzeyde– engellenip tüketicinin korunması konusunda bir denge sağlanabilmesi için ürünlerin sıradanlaştırılması gerekiyordu. Kuramsal anlamda özgür, ancak yaşadığı kent ve sahip olduğu dükkânla dar bir çerçeve içine yerleştirilen esnaf, bu sayede çevresine zarar veremez, yararlı olurdu. Kilise açısından ideal tüccar böyle biriydi. Örneğin 14. ve 15. yüzyıllarda kapitalist tüccar, uluslararası rekabet çerçevesinde ülkeye “yenilikler”, yeni teknikler sokmaya çalıştığında bunları mahkûm eden Kilisenin ekonomide ölçülü olma adına esnafı desteklediği görülmektedir.

Kilise, tüccarlık mesleğine sınırlar koyarken küçük esnafı örnek almıştır. Zira 13. yüzyıl ilahiyatçıları ve kanun yapıcılarının amacı aslında kapitalist atılımı engelleyip, ölçülü bir kazanç –*lucrum moderatum*– ve “adil fiyat” –*justum pretium*– konmasını öğütlemek, yani iyi tüccarı kötü tüccardan ayırmaktı. İyi tüccar denildiğinde akla, kendisine, iş yalanına sınırlar koyarak ciddi günahlar işlemekten kaçınan tüccar geliyordu.

5. Tüccarlar ve Rönesans

Bu boğucu havadan çok, Rönesans döneminin başlangıcındaki hafifletilmiş o boyunduruktan kurtulabilmek amacıyla, kimi büyük tüccarlar belki de Kilise ve geleneksel kilise zihniyetinin ulaşamadığı yerlere kaçmak istediler.

Güç, birey, “erdem” kültlerinin geliştiği bir dönemde büyük tüccar iktidar, araştırma ve keşfetme ihtiyacını bunlarla gidermiş olabilir.

Kimi tüccarlar Ortaçağ'a özgü bir dindarlık anlayışıyla bağlandıkları Kilise ve çıkar anlayışlarından vazgeçmeden sahip oldukları güçlü kişiliklerin gereksinimlerine yanıt vererek hümanist olmalarını sağlayan entelektüel bir Rönesans'ı desteklediler. Zira Kilisenin onlar açısından güçlü bir toplumsal mütefrik olduğunu ve olabileceğini biliyorlardı. Medici ailesi Floransa'da Platoncu bir Rönesans gerçekleştirmek amacıyla çalıştıktan ve bu girişime maddi destek sağladıktan sonra Kilisenin başına hümanist ve Papa olan X. Leon'u getirmiştir.

Başka tüccarlar ise, Reform hareketine katılacak ve bu harekete kimi zaman dünya ve gökyüzü, din ve iş dünyası, Tanrı ve tüccar arasında görülen tuhaf bir ittifak olarak adlandırılacak başarı kazanma anlayışını sokacaklardır.

Oysa 16. yüzyılda yaşayan tüccarın din anlayışı, yerel koşulların ötesine geçerek bireysel bir tercih konusuna dönüşecektir.

Belki de tüccar özellikle ekonominin Kilisenin ilgi alanına girmediğini anlayacaktır. Zira Ortaçağ'da kimi zaman dayattığı ahlâki zorunluluklarla kuramsal olguları birbirine karıştıran Kilise çok sıkıntılı bir dille de olsa ekonomik bir doktrin sahibi olamayacağını itiraf etmiş, gerçekten de böyle bir şey yapmamıştır. Ortaçağ'da tüm insani uğraş alanlarını tek bir çatı altında toplama gibi totaliter bir tavır sergileyen Kilise, daha sonra maddi ve entelektüel gelişmenin dayattığı kimi alanlardan tamamıyla çekilerek bu bütünsel yapının bölünmesini kabul etmiştir. Çünkü 12. ve 13. yüzyılda hızlanan laikleşme sürecine bir hamle yaptıran Rönesans onu daha da ileriye taşımıştır. Machiavelli'nin yaşadığı yüzyılda ekonomi ve din alanları tıpkı ahlâk ve politika alanlarında olduğu gibi birbirlerinden ayrılmaya meylediyordu. Her zaman tüccar olmak isteyen Katolıklara karşı, Katolik tüccar sayısı giderek azalacaktı.

IV. Bölüm

TÜCCARIN OYNADIĞI KÜLTÜREL ROL

I. Tüccarlar ve Laikleşen Kültür

Ortaçağ'da kültürün din adamlarının tekeline olduğu gibi bir izlenim vardır. Eğitim, düşünce, bilimsel alanlar, sanatların onlar için üretildiği, en azından onlar tarafından yönlendirildiği ve denetlendiği söylenir. Bu büyük ölçüde düzeltilmesi gereken yanlış bir düşüncedir. Kilise kültüre ancak Geç Ortaçağ'da tamamıyla hâkim olabilmıştır. Ticari devrim ve kentleşme atılımıyla birlikte durum değişmiştir. Dinî çıkarlar ne kadar güçlü, Kilise ne kadar etkili görünürse görünsün eski ya da yeni toplumsal grupların başka dertleri olmuş, dindışı alanlarla ilgili uygulamalı ya da kuramsal bilgilere karşı büyük ilgi duymuşlar, kendilerine özgü öğrenme ve özgün dışavurum araçları oluşturmuşlardır.

Bu laik kültürün oluşum ve gelişim sürecinde tüccar hayatı bir rol oynamıştır. Örneğin, meslekî açıdan teknik bilgilere ihtiyaç duymuştur. Sahip olduğu düşünce yapısı nedeniyle yararlı, somut, akılcı olanı amaçlamıştır. Parasının yanısıra sahip olduğu toplumsal ve politik güç sayesinde ihtiyaçlarını gidermiş ve özlemlerini gerçekleştirmiştir.

1. Laik Okullar

Henri Pirenne, Armando Saponi ve Amintore Fanfani tüccarın eğitimi ve eğitim tarihinde oynadığı rolle ilgili araştırmalar yapılmasına öncülük etmişlerdir. Buna karşın Ortaçağ'da laik okullar gibi çok önemli bir konuda henüz bölük pörçük bilgilere sahibiz.

Burjuvaların, başka bir deyişle aslında tüccarların, çok erken bir tarihten başlayarak okul açma hakkını elde ettiklerini ve bu hakkı kullandıklarını düşünebiliriz. Ancak bunun bölgelere göre değiştiği görülmektedir, zira eğitim koşullarının daha kapsamlı bir şekilde araştırılması, bazı yerlerin ticaret alanındaki örgütlenmeye hangi nedenlerden dolayı öncülük ettiğinin açıklanmasına katkıda bulunabilir.

1179 yılında Gand'da belediye okulları açılmış ve eğitimde özgürlük hakkı –Kilisenin şiddetli direnişine karşın– kazanılmış, kontes Mathilde ve kont Baudouin 1191 yılında yapılan törenle bu hakkı tanımışlardır. Genel anlamda Kilise, “yüksek” öğrenimi ve “orta” öğrenimin bir bölümünü yürütme hakkını elinde tutsa bile, “ilköğretim” alanından çekilmek durumunda kalmıştır. Tüccar burjuvaların çocukları, gelecekte edinecekleri mesleklerle ilgili zorunlu kavramları, *parvae scolae* ya da *scolae minores* olarak adlandırılan okullarda –örneğin, 1253 yılında Ypres'de herkese bu okulları açma izni verildi– öğreniyorlardı.

Tüccar sınıfının eğitim alanındaki etkisi özellikle yazma, hesaplama, coğrafya, yaşayan dillerden oluşan başlıca dört alanda hissedildi.

2. Yazma

Yazının bazı gereksinimlerin karşılanmasında ne kadar önemli bir rol oynadığını hepimiz biliyoruz. Bu rolün önemi, ona gerek duyan çevreye göre değişiyor. Yazı demek “uygarlık” demektir. Antikçağ'a özgü “büyük harflerle boşluk bırakmadan hızla yazılan” yazının yerini, Ortaçağ'a özgü “küçük harflerle

boşluk bırakarak dikkatle yazılan” (Karolenj dönemi-ç.n.) yazının alması ancak bir uygarlığın yerini bir başkasının almasıyla açıklanabilir. 12.-13. yüzyıllarda yeniden büyük harflere dönülmesi, bu yazının yeni bir toplumun oluşmasına yol açan ekonomik, toplumsal ve entelektüel bir hareketle bütünleştiğini gösterir. Bu dönemde yazılar çeşitlenir. Törenselleşen yazılarla ilgili zarif, titiz bir şekilde yazılmış yazılar, noterlik işleriyle ilgili kurnazlıklar ve kısaltmalara başvurulmuş yazıların yanı sıra açık seçik ve hızla okunabilen “dinamizm, denge ve zarafetin” ifadesi olarak nitelendirilebilecek ticari yazı vardır. Tüccarlar giderek yoğunlaşan muhasebe işlerinde, defterlerin tutulmasında, ticari sözleşmelerde bu yazı biçiminden yararlanırlar. Her şeyin yazılması, hemen yazılması ve iyi yazılması tüccarın altın kuralıdır. Bir Cenovalı 13. yüzyıl sonunda tüccara verdiği öğütte: “Yaptığın her şeyi muhakkak bir yere yazman, kaydetmen gerektiğini asla unutmamalısın Bir şey yaptığında unutmadan onu hemen yazmalısın” diyor. 14. yüzyılın adı bilinmeyen Floransalı yazarı: “Yazma konusunda tembellik yapmamak gerekir”, *allo scrivere non si puo essere tardo. Scripta manen* diyor. Bu herkesten çok tüccar için geçerli olan bir sözdür. Yazı, daha doğrusu temiz ve hoş, yararlı ve herkesin bildiği yazı, tüccar sayesinde ilkokullarda en önemli ders haline gelir.

3. Hesaplama

Yazıyla birlikte hesap dersi de konulmuş. Tüccar açısından hesap bilmenin yararından söz etmeye gerek yok. Okul öğrencisi, işe hesap yapmaya yönelik araçlardan yararlanmayı öğrenmekle başlıyor. Aynı araçlara banker ve tüccarın da sahip olması gerekiyor. Bunlar modern hesap makinelerinin basit ataları olarak bilinen sayı boncuğu ve özel muhasebe tahtasıdır. 13. yüzyıldan sonra örneğin, 1340 yılında Paolo Dagomari de Prato’nun yazdığı ve *Paolo dell’Abaco* takma adıyla anılan kolay aritmetik kitapları hızla çoğalır. Bu bilimsel denemeler arasından bazıları hem ticari muhasebe hem de matematik bilimi açısından çok

büyük bir öneme sahip olur. Örneğin, Leonardo Fibonacci'nin 1202 yılında yayımladığı *Sayı boncuğu denemesi –liber abaci–* gibidir. Leonardo'nun babası Pisa cumhuriyetinin Kuzey Afrika'daki (Cezayir/Bejaia) Bougie gümrüklerinde memurluk yapan bir Pisalıdır. Hristiyan-Müslüman ticaret dünyasına ait Bougie, Mısır, Suriye ve Sicilya gibi iş icabı gittiği yerlerde Arapların Hintlilerden ödünç aldıkları matematik bilgilerini öğrenir. Kitabında Arap sayılarını, konum gösteren sıralama, kesirli işlemler, orantı hesaplama açısından hayati öneme sahip bir yenilik olan sıfır sayısını kullanır. Araştırmalarını daha da ileri götürüp 1220 yılında *Uygulamalı Geometri* adlı bir kitap yayımlar. Ortaçağ sonunda 1494 yılında F. Luca Pacioli ticaret dünyasındaki aritmetik ve matematik bilgilerinin özeti niteliğindeki ünlü *Summa de Arithmetica* adlı çalışmasını yayımlar ve bu kitabında özellikle çift girişli/terafli kayıt tekniği açıklamasına yer verir. Bunun yanı sıra Almanya'da 1450 yılında yayınlanan *Méthode de calcul du Nuremberg* ("Nuremberg yöntemiyle hesaplama") adlı bir başka el kitabı hızla yaygınlaşır.

4. Coğrafya

Tüccar için zorunlu araştırma alanlarından biri de kolayca edinebileceği coğrafya bilgileridir. Bu bilgiler arasında bilimsel denemelerin yanı sıra, gezi anıları ve haritacılıkla ilgili bilgiler vardır. Marco Polo'nun ünlü *Geziler* adlı kitabı daha önce de söylendiği gibi Ortaçağ'da bir "best-seller" olmuştur. Aynı dönemde az çok romanlaştırılsalar bile macera kitaplarının sayısı hızla çoğalarak sonunda büyük ölçüde düşgücü ürünü olan *Sir John Mandeville'in Seyahatleri* adlı kitabın büyük bir ün kazanmasına yol açar. Cenova ve Katalonya'daki haritacılık okullarında limanların, deniz yollarının, seyahat koşullarının betimlendiği o çok güzel deniz haritaları çizilir. Christopher Columbus denilen adam işte bu ellerindeki pergel, usturlap, gökbilimsel araçlarla uzmanlar ve profesyoneller için bilgi üreten bilginler âleminde doğmuştur. Columbus efsanede dile getirildiği

gibi bir maceraya atılmamıştır. Onu belli bir amaca yönlendiren büyük bir bilgi birikimine ve teknik bilgilere sahip olduktan sonra yola çıkmıştır. Yabancı ülkelere gitmek isteyen tüccarlar için, örneğin Floransalı tüccar-banker Giovanni Francesco'nun önerdiği "İngiltere'ye giderken işinize yarayacak bilgiler" ya da Peruzzilerin yanında yöneticilik yapan Francesco di Balduccio Pegolotti'nin yazdığı Çin'e, yani "Cathay'e Giden Tüccarın Bilmesi Gerekenler" başlıklı o tek sayfalık ünlü metne benzer işe yarayacak öğretici denemeler yayımlanmıştır.

5. Gündelik Yaşama Ait Diller

Müşterileriyle ilişki kurmak isteyen tüccar için gündelik yaşama ait dilleri bilmek bir zorunluluktur. Muhasebe defterleri çok erken bir tarihten itibaren gündelik yaşamda kullanılan dille tutulmuş, ticari sözleşmeler bu dille yazılmış ve belli başlı ticaret merkezlerinde çevirmenler bulunmasına karşın tüccarlara özel sözlükler yazılmıştır. Örneğin, Arapça-Latince cep sözlüğü gibi. Özellikle de Latince-Kıpçakça (Karadeniz'den Sarı Deniz'e kadar uluslararası deniz terimlerini üreten Türk dili) ve Farsçadan oluşan üç dilli bir sözlük yazılmıştır. Batıda'ysa başlangıçta –hiç kuşkusuz Champagne bölgesindeki fuarlar nedeniyle– uluslararası ticaretin dili Fransızcadır. Ancak kısa bir süre sonra İtalyanca Fransızcadan daha çok kullanılan bir dil haline gelmiştir. O sırada Hansa bölgesinde Aşağı Almanya dili kullanılmıştır. Gündelik yaşama ait dillerin gelişmesinin tüccar sınıfı ve etkinliklerinin gelişmesine bağlı olması şaşırtıcı bir şey değildir. Bilinen en eski İtalyanca metin 1211 yılında Sienalı bir tüccarın muhasebe defterine ait küçük bir sayfadır.

6. Tarih

Bu temel bilgilerle yetinmeyen tüccarlar tarihle de ilgilenirler. Tarih yalnızca yaşadıkları kente düzdükleri övgülerden ve ait oldukları sınıfın bu övgüde sahip olduğu paydan değil, meslek

yaşantılarının sınırlarını belirleyen oyuncusu oldukları etkinlik çeşitlerinden de söz eder. Giovanni Villani, yazdığı o ünlü ve istisnai tek sayfalık metinde nüfus, mahalleler, manastırlar, loncalar ve üye sayıları, en önemli iş adamlarının ciroları, vergi tutarları, kamu harcamalarının bilançosu hakkında verdiği sayılarla 1338 yılındaki Floransa kentini betimler. 15. yüzyılda Venedikli Marian Anudo Venedik kentinin sahip olduğu gücü sunduğu sayılarla açıklamaya çalışır. Örneğin, nüfus kayıtları, vergi yükümlülerinin listesi gibi –bunlar kimi zaman yanlış olsa da– resmî belgelerin yanısıra tarihe mâl olmuş bilgiler Ortaçağ’a ait o son derece yetersiz istatistiklere katkıda bulunuyor. Elimizdeki şaşırtıcı metin, “14. yüzyıl Floransa tarih yazımının nerdeyse iş adamlarının tekelinde olduğu görülür, örneğin: Dino Compagni, Giovanni ve Matteo Villani, Giovanni Frescobaldi, Donato Velluti. Marchione di Copo Stefani gibi isimler, kuşaklar boyunca gerçek rakamlara dayalı kesin bilgiler içeren güvenilir vakayinameler oluşturmuşlardır. Bu yazarlar bir konuda belli bir fikre sahip olsalar da içeriğe takılmayıp konuyu geçiştiren iş adamlarıdır” diyor. Böylelikle ortaya yalnızca politik ve dinî olgularla ilgilenen vakayinamecilerin yanısıra bir de ekonomiyle ilgilenen yeni bir tarihçi kategorisi çıkar.

7. Ticaretle İlgili El Kitapları

Kimi tüccarlar sahip oldukları tüm bilgi ve deneyimlerini bir kenara not edip paha biçilmez el kitaplarına dönüştürmüşlerdir. Bu *Ticaret el kitaplarında*, malların nasıl sıralandığı ve betimlendiğini, ağırlık ve boyutları, kullanılan paralar, gümrük tarifeleri ve yol güzergâhlarını görüyoruz. Bu kitaplarda, hesaplama formülleri ve özel günlerin yer aldığı takvimler olup, alışımlar imal etmeye yarayan kimyasal formüller, boyar madde ve tıbbi özelliklere sahip maddelerin isimleri, verginin nasıl kaçırılacağıyla ilgili öğütlerin yanısıra ekonomik mekanizmaların anlaşılması ve kullanımıyla ilgili bilgiler de var. Bu kitap-

ların çoğunda daha önce gördüğümüz, örnekler verilerek etki-leyici bir dille tüccarların ne kadar saygın insanlar olduğundan söz edilmektedir.

Bu kitapların en ünlülerini İtalyanlar yazmıştır. Floransalı yazarlardan Magusa, Bruges ve Londra'da Peruzzi ailesinin iş-lerini yöneten Francesco Balduccio Pegolotti ve Giovanni di Antonio da Uzzano'nun kitaplarının adı şöyledir: (*Pratica della mercatura*) *Ticaret nasıl yapılır?* (*El libro di mercatantie et usanze de' paesi*) *Ticari mallar ve çeşitli ülkelerin âdetleri kitabı* Lorenzo Chiarini'ye atfedilmektedir. (*Tarifa zoe noticia dy pexi et mesure di Ivoghie e tere che s'adovra mercadantia per il mundo*) *Dünya-da ticaret yapan bölgeler ve ülkelere ait ağırlık ve ölçü birimlerinin tanınması ve bilinmesi* adlı kitap ise Venedik'te yazılmış yazarı bilinmeyen bir çalışmadır.

Bu kitaplarda sunulan bilgi birikimi, bu kültürel araçlar Ki-liseninkinden farklı yolların izlenmesiyle ortaya çıkmıştır; ör-neğin, uygulamalı ve genel meslekî teknik bilgiler gibi. Evren-sellik yerine çeşitliliğin önemsenmesi, tüccarların Latince'den vazgeçip yaşayan gündelik dillere yönelmesine; somut, maddi ve ölçülebilir olanla ilgilenmelerine neden olmuştur.

Ticari atılımın üniversiteye girmeye çalışanları bile etkile-mesi Kiliseyi tedirgin ve mutsuz etmiştir. Öğrencilerin en çok gitmek istedikleri okullar laik ya da yarı laik olarak nitelendi-rilecek para kazandıran meslekler öğreten hukuk ve tıp fakül-teleridir. Hukuk fakülteleri 13. yüzyılda ticari sözleşmelerde görülen gelişmeler nedeniyle giderek daha çok ihtiyaç duyulan noterleri yetiştirmiştir.

Tıp fakülteleri ise burjuva toplumunda sık sık zirveye tır-manmış örneklerine rastlanan hekim-eczacı, hattâ bakkal gibi karma meslek sahiplerini yetiştirmiştir.

8. Akılcılaştırma

Y. Renouard ticaret kültürünün yaşamın laikleşmesine, akılcı bir görünüm kazanmasına yol açtığına dikkat çekmiştir. Böy-

le bir ortam ve çevrede yaşam dinin etkisinden kurtulmuştur. Gündelik yaşam ritimleri Kilisenin belirlediği ritimlere uymaya başlamıştır. Tüccar için ölçülebilen zaman bir gereksinime dönüşünce sonsuzluğu önemseyen Kilise bu ritme ayak uydurmakta zorlanmıştır. Sürekli değişen bayram günlerine göre düzenlenmiş bir takvim iş adamlarına hiç uygun değildi. Dinî yıl 22 ve 25 Nisan arasında değişen bir tarihte başlıyordu. Tüccarlar ise hesap kitap yapabilmek, bilanço çıkarabilmek için belli bir başlangıç tarihi, değişmeyen referanslara ihtiyaç duyuyorlardı. Bu yüzden dinî bayramlar arasından İsa'nın sünnet olduğu günü ikinci bir yılbaşı olarak belirlediler ve hesap işlerini 1 Ocak'la 1 Temmuz'da başlatıp bitirmeye başladılar.

Kilise keza mevsimlere göre uygun dua saatleri belirlemişti. Sabahın dördünde (Matines), altısında (Primes) ve günde üç kez yinelenen (sabah altı, öğlen ve akşam altı) Angelus duaları Güneşe bakılarak ayarlandığından yıl içinde değişebiliyordu. Çanlar güneş saatine göre çalıyordu. Tüccar ise on iki ya da yirmi dört eşit parçaya bölünmüş akılcı bir saate ihtiyaç duyuyordu. Tüccarlar otomatik ve düzenli bir şekilde çalan duvar saatlerinin keşif ve kullanımını desteklediler. Floransa'da 1325, Padova'da 1334, Milano'da 1335, Cenova'da 1353, Bologna'da 1356, Siena'da 1359 yılından itibaren bu saatler kullanılmaya başlandı. 1314 yılında Fransa'da Caen kenti "büyük bir saat" yaptırdı ve saatin yerleştirildiği yapının alt tarafında şu ilginç satırlara yer verildi: "Kent beni buraya yerleştirdi / Bu köprü üstünde saat vazifesi görmem gerekiyor / Saat başı çalıp / Herkese saati bildireceğim." O günden sonra insanlar günlük yaşantılarını Kilisenin çanına değil, belediyeye ait laik yaşam biçimine uygun saate göre belirlediler. Din adamlarına ait zaman anlayışının yerini iş adamlarının zaman anlayışı aldı.

9. Sınıf Kültürü

Eğitimin gelişmesi konusunda nasıl bir etkiye sahip olursa olsun bütün bu olan bitenlere bakarak tüccar sınıfının bu geliş-

meden herkesin yararlanmasını sağlamak gibi bir çaba harcamadığını bilmek gerekir.

Kimi zaman içinden geçmesi gereken özgün eğitim sürecine bir de o ünlü sırlarını kıskançlıkla gizleme derdi eklendiğinde, konu, iş yerinde çıraklık, yani ilkokuldan sonra oğulların babalarının dükkânında, ortakların ya da meslektaşların yanında aldıkları türden bir eğitimle noktalanıyordu. Bu tüccar-banker çocuklarına özel uygulama ağırlıklı eğitim, kimi zaman iddia edildiği üzere Ortaçağ'daki iş dünyasında sanılan boyutlarda bir toplumsal hareketliliğe yol açmamıştır.

Kimi zamansa oğullarına din eğitimi ağırlıklı okullarda uygun bir teknik eğitim verilmesini sağlamaları olanaksız görünen tüccarlar, oldukça erken bir tarihte eğitimde ayırımcılık yaparak ait oldukları toplumsal kesimi ön plana çıkarmaya çalışmış ve bu amaçla çocuklarına evlerinde özel ders aldırılmış, yani öğretmen tutmuşlardır.

II. Ticari Mesenlik

Eğitimin gelişmesi konusunda böyle bir rol oynayan tüccarlar, edebiyat ve diğer sanatların gelişmesinde de çok önemli bir rol oynadılar.

Zengin tüccar kitlesinin yaptığı mesenliği açıklamak oldukça kolaydır. Zira sipariş edilen ya da satın alınan sanat eserleri tüccar ve bankerler için bir kazanç ve yatırım kaynağı anlamına geliyordu. En azından aralarından kimileri bu yapıtları "ticari mal" ya da "eşya" gibi görüyordu. 14. yüzyılda Papalık yönetiminin bir süreliğine yerleştiği Avignon kenti zengin müşterileri çekerek stiller ve zevkler konusunda bol bol karşılaştırma yapılmasına yol açmanın yanısıra önemli bir nadir bulunan kitaplar, resim ve duvar halısı pazarı olmuştur. Papalık yönetiminin kenti terk etmesinden sonra bu açıdan önemini neredeyse tamamen yitiren Avignon'da, Francesco Datini'nin ortağı tüc-

car Buoninsegna di Matteo'nun Floransalı temsilcilerine 17 Mart 1387 tarihinde gönderdiği bir mektubu aktaralım:

Bizim istediğimiz fiyattan resim bulamadığınızı çünkü bu kadar düşük bir fiyata resim satılmadığını söylüyorsunuz. Öyleyse uygun bir fiyata nitelikli “eşyalar” (“cose”) bulamıyorsanız satın almayın, çünkü burada fazla bir talep yok. Bunlar sanatçının paraya ihtiyacı olduğu zamanlarda satın alınması gereken eşyalardır. Bildiğiniz gibi yapın, zira bizim açımızdan bu eşyaları satın almasak da olur, bunlar büyük bir talep gören her gün satılabilecek türden şeyler değil. Ama sağda solda bakınırken değerli bir şeyle karşılaşsanız ve sanatçının da paraya ihtiyacı varsa o zaman alın.

Andrea'nın satın aldığı beş parçanın üçünü sattık ve her birini on altın florine peşin para karşılığı verdik. Dolayısıyla çok kârlı bir iş oldu. Onları satın aldığı sanatçının peşin para 4, 5 ya da 6 florine vereceği küçük tabloları varsa –ama bunların gerçekten iyi ve ucuz olması gerekiyor– o zaman en fazla bir ya da iki adet alın. Daha yetenekli bir sanatçı varsa isterseniz onunkilerden satın alın, çizdiği desenler iyiyse kolay satabiliriz. Burada müşteriye memnun etmek zor.

12. yüzyılda Tournai'de üretilen küçük vaftiz havuzları, 14. ve 15. yüzyıllarda Paris'te imal edilen fildişinden eşyalar, 14. ve 15. yüzyıllarda Nottingham'dan gelen kaymaktaşları, Ortaçağ'ın sonunda pirinçten imal edilmiş sanatsal eşyalar ve Arras'ta yapılan duvar halıları büyük miktarlarda ihraç edilen şeyler olup son ikisi bunalıma giren geleneksel tüketim zanaatlarının yerini alan zanaat dallarıdır.

P. Surreau 15. yüzyılda Rouen kentinde el yazmaları koleksiyonu toplar ancak bunlar borçluların rehin bıraktıkları eşyalardır. Daha önce Jacques Coeur ve Popplau ailesinin sanat eşyaları ticareti yaptıklarını görmüştük.

Sanatçıları korumak, yapıtlarını satın almak, kiliseler ya da kamusal yapılarda çalıştırmak aynı zamanda geleneksel bir zenginlik ve toplumsal statü göstergesidir. Dolayısıyla Geç Ortaçağ boyunca sanatçıların tek alıcısı senyörler ve Kilisedir. Ortaya çıkan bu yeni zenginler, yeni güçlüler onların arasına katılır ve zamanla yerlerini alır. Zaten zenginliğin yanısıra aldıkları eğitim, gerçekleştirdikleri seyahatler sırasında gördükleri sanat eserleri sayesinde tüccarlar çoğu kez yalnızca gösteriş tutkunu değil, aynı zamanda iyi şeylerden zevk alan insanlar haline gelirler. Bu tür müşterilere mal beğendirmenin giderek zorlaştığını çünkü zamanla daha gelişmiş bir zevk anlayışına sahip olduklarını az önce gördük.

Egemenlikleri altına aldıkları kendi kentleri için bir sanat eseri yaptırmak isteyen zengin tüccarların tıpkı vaftizhane kapılarının dekorasyonu ile ilgili kamuya açık bir yarışma düzenleyen Floransalılar gibi işi en uygun fiyata yapacak sanatçı yerine en güzel işi yapacak sanatçıyı bulmayı yeğledikleri görülüyor. Bargello'nun modelleriyle Donatello ve Ghiberti'nin modellerini karşılaştırdığımızda tabii ki Floransalı büyük burjuvaların estetik seçimini paylaşıyoruz.

Ancak tüccarlar açısından önemli olan, yaptıkları hayırseverliğin sanatsal değil toplumsal bir işleve sahip olmasıdır. Pek çok örnekte görüldüğü üzere, söz konusu olan şey halkı etkileyebilen araçların denetimini elde tutabilmektir. Amaçları yürüttükleri politika, kişilikleri, meslekleriyle ilgili şiirler, kısa metinler üreten edebiyatı yönlendirmektir.

Niyetleri ise özlemlerine uygun şekilde özellikle de halkın hayranlık duyabileceği ve onu eğlendirecek temalara sahip sanat eserleri sunup hoşnut ederek politika ya da kendi toplumsal koşullarıyla ilgilenmesini engellemektir. Sanat denilen bu güçlü "eğlence" aracı mesen tüccarları örneğin, halka *ekmek ve eğlence* sunan Romalı seçkinler ve imparatorların yürüttüğüne benzer bir politika sürdüren kişilere dönüştürmüştür. 15. yüzyılda "tüccar soylular" bu mesenlik politikasını olabilecek en

üst düzeye taşımıştır. Bu politikayı en iyi yürütenler arasında Mediciler vardır. Muhteşem Lorenzo bu mesenlik politikasından muhteşem bir şekilde yararlanmıştır.

Mesenlik yapan tüccarların yaptırdıkları sanat eserlerinin kimi zaman halkı öfkeliendirmesine de şaşırmamak gerekiyor. İsyanlar ve devrimci hareketler sırasında ayaklanmış halkın yaptığı ilk işlerden biri, zenginlerin egemenlik simgesi olan evlerini yağmalamaktır. Savonarola, Medicilerin baskı aracı olarak kullandıkları sanat politikasına karşı neden ikon düşmanı bir mücadele yürüttüğünü çok iyi bir şekilde açıklamıştır. Daha önce de karşılaştığımız Ortaçağ'a özgü devrimci barbarlık politik bir tavır, halkın sanat eğitimiyle hiç ilgilenmeyen efendilerinin güttüğü politikaya karşı gösterdikleri bir tepkidir.

Zaten zengin tüccarlar çalıştırdıkları sanatçılara karşı istisnai olarak ancak belli ölçüde saygı duyarlardı. Özellikle 15. yüzyılda yalnızca şairler, aydınlar ve filozoflar tüccarların bazıları tarafından armağanlara boğulmuş ve çok büyük bir saygı görmüştür. Çoğu zaman tüccarlar onlara bir hizmetkâr muamelesi yapmış, onların eserlerini olsa olsa diğer zanaatkârların malları gibi değerlendirip öyle satın almışlardır. Ressam, mimar ve heykeltıraşın yaptığı işler birer el işi olarak görüldüğünden küçümsenmiştir. Kendilerine atfedilen "usta" terimi "iş yapan kişi" ya da "zanaatkârdan" öte bir anlama sahip olmamıştır.

12. yüzyıldan itibaren zengin tüccarların hizmetine giren "saz şairleri" çok rahatsız edici bir bağımlılık ilişkisi içinde olduklarını hissediyorlardı. Tüccarlar onuruna bir şiir yazan şair mütevazı bir dille onları mecbur kaldığı ve zorlandığı için övdüğünü, zira tüccar olmadan şairin açlıktan ölüp gideceğini söylemektedir. Çok sayıda sanatçı ve özellikle de 15. yüzyılda yaşamış hümanistler gönüllü olarak büyük tüccar ailelerinin hizmetine girmişlerdir. Bunlar monarşi döneminde ortaya çıkacak saray yanlısı yazarların öncüleridir. Kimi sanatçılar, ücretli bir çalışan konumuna sahip olduklarının bilincindedirler. Örneğin, Floransa'daki Ciompi ayaklanmasına etkin bir şekilde

de katılan Starnina daha sonra oradan göç etmek zorunda kalmıştır.

III. Burjuva Kültürü

Bununla birlikte düşünce yapıları, amaçları, politikaları ve sipariş ettikleri eserlerle tüccarlar arasında doğru ilişkiler kurmaya çalışırken çok ihtiyatlı olmak gerekiyor. Sanat tarihini yeniden gözden geçirmesi beklenen sanat sosyolojisi henüz yolun başındadır. Ne başvurduğu yöntemlerden ne de sahip olduğu ilkelerden henüz emin olmayan bu disiplin yanlış adımlar atabilir ya da tehlikeli sayılabilecek hoş fakat pervasız yaklaşımlar sergileyebilir. Unutmayalım ki, bankerler ya da tüccarların mesenliği ortaya her zaman onların gerçekleşmesini sağlayan sınıfa özgü önemli eserler çıkmasını sağlamamıştır.

Ortaçağ'ın sonunda din, sanata çok sayıda tema sunmuş ve en önemli esin kaynağı olmuştur. Bu dönemde Kilise, edebî ve sanatsal üretim üzerinde tüccar müşterilerden oluşan "burjuva zihniyetine" çoğu kez ters düşebilecek bir denetim uygulamıştır. 1348 yılında yaşanan büyük veba salgınından sonra Floransalı tüccar Buonamico di Lapo Guidalotti, sanatçı Andrea da Firenze'ye Santa Maria Novella bazilikasındaki İspanyol şapelinde kefaret ödemeye ilgili görüntülerin yer aldığı duvar resimleri yaptırmıştır. Yapıtın konusu, Kilise ve onun sadık hizmetkârları olan Dominiken rahiplere bir zafer kazandırmıştır. Burjuvazi Kilisenin davasına ancak kendi işine yarayan toplumsal bir düzen oluşturduğu; olayları açıklarken, ekonomik ve toplumsal örgütlenmenin sorgulanmasına yol açmayacak bilgiler sunduğu ölçüde hizmet etmiştir.

Bu arada sanatçıların bağımsız tavırlarından da söz etmek gerekir. Çoğu kez seçilen konular ve iş sürecini en ince ayrıntılarına kadar belirleyen işverenlerine hangi koşullar çerçevesinde boyun eğgerlerse eğsinler aslında işi belirleyen tek unsur çoğunlukla sanatçının sahip olduğu yetenektir. Kimi zaman sa-

natçının eserinde işverenine dolaylı eleştiriler yönelttiği görülmektedir ki, sanat tarihçilerinin gereksiz keyfi açıklamalar yapma tuzağına düşmeden bu gizli duygu ve düşünceleri ortaya çıkarmak için büyük bir çaba harcaması gerekiyor. 14. yüzyılın ikinci yarısında ısrarla çöle çekilen keşişler, İsa'nın yanında çarmıha gerilen iki hırsız, İsa'nın yeniden doğuşu gibi temalar ve geleneksel Gotik üsluba başvuran Toscanalı sanatçıların aslında yapmaya çalıştıkları şey acaba bir halk direniş hareketini dışa mı vurmaktı? Sahip olduğumuz güncel bilgiler çerçevesinde bunların protestocu ve devrimci temalar olduklarını iddia etmek en azından varsayımsal ve gelişigüzel bir yaklaşıma benzeyecektir.

Son olarak, tüccar burjuvazinin her zaman özgün bir zevk sahibi olmadığının altını çizmek gerekir. İlk başlarda yeni zenginler sahip oldukları yetersiz sanat bilgisi nedeniyle geleneksel egemen sınıfların zevklerini benimsemek zorunda kalıyorlardı. Daha sonra gördüğümüz gibi soylular arasına girmeye can atan, oluşturmak istedikleri yeni soylular ile eski soylular arasındaki mesafeyi tamamen ortadan kaldırmaya çalışan tüccarların sahip oldukları burjuvaziye özgü sanatsal eğilimlerin soylular ve Kiliseninkilerden pek farklı olmadığı görülmektedir. Daha önce de söylediğimiz gibi, soylu olabilmek için ilk olarak "soyluların yaşam biçimini" benimsemek gerekir. Soyluların arasına katılmak isteyen tüccarlar için ise edebiyat ve sanattan daha uygun bir alan olamazdı. Tüccarlar kısa bir süre içinde bu alanda soylular nasıl davranıyorlarsa öyle davranmaya başladılar. Örneğin, İtalya'da Cenova kentinin "kırsal şiiri yaygınlaştırma merkezi" olduğunu biliyoruz. En büyük Cenovalı tüccar ailelere mensup insanların -Calega Panzano, Luccheto Gattilusio gibi isimler- köy şarkıları ve şiirleri söylüyorlardı. En soylu, en zarif, estetik açıdan en güzel şiirler (aşk şiirlerinin yazıldığı -ç. n.) bu *dolce stil nuovo* (hoş yeni stil) sayesinde yazılmıştır. Cenova'da hapse atılan Venedikli bir iş adamı olan Bar-

tolomeo Zorzi zorunlu boş vakitlerinin bir kısmını Cenovalı Bonifacio Calvi ile şiir yarışmaları yaparak geçirmiştir.

Gözden düşmüş bir soylular toplumuna özgü bu seçkin şiir sanatını tüccar burjuvalar çok erken bir tarihten itibaren icra etmeye başlamışlardır. 13. yüzyılda Arraslı seçkinlerin kentteki şiir hareketine nasıl bir katkıda bulunduklarından daha önce söz etmiştik. Zengin bir bankerler ailesine mensup Mathieu le Tailleur yeni bir edebî türe merak saran bütün bu tüccarlar gibi kendisini şiire, şiirli-atışmalara, “Üstüne titrenerek sevilen birinin öldüğünü görmek mi daha üzücüdür yoksa evlenmesine tanık olmak mı?” türünden aşkla ilgili şiirsel tartışmalara adanmıştır. Tüccarlar, 15. yüzyılda karşılaşılan bu edebiyat topluluklarının en önemli konuşmacılarından. Bunlar Normandiya’da “Puys”, Felemenk bölgesinde “Edebiyat topluluğu”, Floras’da ise “Platoncu çevreler” olarak anılmaktaydı. Destansı şiirde *—les Enfances Vivien—* karşılaşılan soylu ve savaşçılara özgü bir psikoloji ile *Henri de Mes*’teki tüccar ve yararcı zihniyet arasındaki karşıtlık Lorraine dükünün damat olarak alıp, mirasçısı yaptığı tüccar Thierry gibi bir kişilik tarafından aynı anda şöyle yansıtılmaktadır:

*Onu çok değer verdiği bir şövalye yapınca
Wandre’lara ölümcül acı veren bir yumruk atmış gibi oldu
Zira Baron Saint Rémi’nin ve
Nazik Saint Nicaise Varcheveske’nin intikamını aldı.*

Bunlara bakarak tüccar burjuvazinin edebiyat ve sanat alanlarında belli bir etkisi olmadığı söylenebilir mi?

1. Mimari

Burjuvazi önce mimarlığı etkiledi. Geç Ortaçağ’da iki yapı tipinde: soyluların konutu olan kale ve dinî yapı olan kilise mimarisinde bir atılım gerçekleşti. O tarihten sonra kamusal nitelikte sivil mimari ve seçkin evi gibi iki başka kategoriye ait

anıtsal yapılarda gelişmeler görüldü. Zengin evleri askerî özellikler taşıyan Ortaçağ kalesine benzemekten ancak zaman içinde kurtulabildi. İlk kentli zenginler, gerek savunma kaygısı gerekse prestij arzusu nedeniyle hâlâ San Gimignano'da şaşırtıcı kalıntılarına rastladığımız kulelerle süslenmiş evler inşa ettirdiler. Bu kuleler gerçekten de zengin burjuvazinin soylularla kaynaştığını kanıtlayan çarpıcı bir göstergedir. Metz kentinde yaşayan tüccarlar toprak sahibi olduklarında çiftliklerinin etrafını tıpkı 1313 ve 1325 yılları arasında Ladonchamps'taki Perin Anchier ya da 1318 yılına doğru Briex'deki Hesson ailesi gibi evlerini çevreleyen büyük araziye duvarla çevirmişlerdir. Bu âdet İtalya'dan Almanya'ya geçmiştir. 15. yüzyılda Regensburg'da inşa edilen kırk kadar burjuva evinin kuleleri vardır. Ancak kısa bir süre sonra seçkin sarayları bu askerî görünümelerini büyük ölçüde yitirmişlerdir. Bununla birlikte Floransa'da ayaklanma ve âniden saldırıya uğrama kaygısı, tüccarların yaptıkları işin sırlarını tamamıyla gizleme arzusu Medici, Strozzi gibi ailelerin saraylarının uzun bir süre bu şiddet yüklü kale görünümünü korumasına neden olmuştur. Siena'daki pek çok büyük tüccar ailenin sarayında hâlâ Salimbeni ailesinin sarayındaki gibi mazgallar vardır. Ancak hemen her yerde zengin seçkin konutlarının dış cephesinde tüccarların düğün ve cenaze gibi muhteşem aile törenlerini bir tiyatro sahnesi örneği hemşehrilerine sundukları pencereler, galeriler ve –Lucca'daki Guinigilerinki gibi– sundurmalar vardır. Rönesans zihniyetinin ilk göstergelerinden biri de, özellikle zarif iç avlular oluşturma çabasıdır. Savaş ya da sur içi ayaklanma kaygılarından uzak olduğu için binaların dış cephelerinde değişik malzemeler kullanma çabası, verilmeye çalışılan zarafet duygusu ve göz kamaştırma arzusunun en çok göze battığı kent Venedik'tir. Bugün bile Büyük Kanal'ın iki kıyısı boyunca uzayıp giden binaların dış cephelerini süsleyen olağanüstü taş ve mermer işçiliği bunun en güzel tanığıdır.

2. Resim

Mesenlik yapan tüccarlar resim sanatına da damgalarını vurmuşlardır. Kiliselerde karşılaşılan kimi şapellerde ticaret ve bankacılık yapan büyük aileler özel törenler düzenlemişler, kendilerini buralara defnettirmişler ve duvarlarını resimlerle süsletmişlerdir. Örneğin, Santa Croce kilisesindeki Peruzzi ve Bardilere ait şapel, Giotto'nun sanatını sergilediği Padova'daki Scrovegnilere ait şapel, Santa Maria Novella'daki Strozzi ve Pazzi'lere ait şapel, Masaccio'nun duvar resminde devrim yaptığı Santa Maria del Carmine kilisesindeki şapel, Medici ailesinin sarayında Benozzo Gozzoli'nin ünlü ailenin bireylerini İsa'nın doğumundan birkaç gün sonra Beytüllahim'e giderek ona tapan güçlü ve zengin insanlar şeklinde sunduğu duvar resminin yer aldığı şapel, Santa Maria Novela kilisesindeki koronun arkasında yer alan Ghirlandaio'nun Tornabuoni ailesinin ağırbaşlı kadınlarını meleğe benzettiği resimler gibi.

Tüccar müşteriler, resim alanında portre sanatının gelişimini gerçekten de büyük ölçüde etkilemişlerdir. Dindarlık duyguları ve prestij sahibi olma arzusu tüccarı bu tabloları görünmeye itmiştir. Tüccar da tıpkı bir soylu ya da üst düzey bir din görevlisi gibi kiliseye bağış yapan biri olarak görünmeyi arzulamış ve yaptırdığı resimle kendisini ölümsüzleştirmek istemiştir. Kimi zaman ise Memling'in *Kıyamet Günü* adlı üçlemesinde görülen baş melek Aziz Mikail tarafından günahları tartılan Tommaso Portinari ve karısı gibi tabloda yansıtılan olayın bir parçası olmuştur. Ancak tüccarların en büyük arzusu çağdaşları ve gelecek kuşaklara ölümsüz oldukları düşüncesini dayatabilmektir. Tüccarlar ünlü altın tartan adam ve karısı adlı tabloda olduğu gibi nadiren de olsa mesleklerini gösteren resimler yaptırmakla yetinmez, genellikle van Eyck'ın ünlü *Arnolfini ve Karısı* tablosundaki gibi lüks bir burjuva evinde resmedilmek isterlerdi. Soylular, başpiskopos ya da başrahipler gibi toplumsal konumlarını simgeleyen zırh, amblem, uzun başlık ve haç-

lara sahip olmadıklarından yüz ve beden hatlarındaki birebir benzerliğe dikkat ederlerdi. Resim sanatının gelişmesindeki başka nedenlere bağlı olan gerçekçi portre anlayışı aynı zamanda pasif bir yaşantı sürdüren hissedar tüccarın yaptırdığı resim üzerinde tanınma arzusundan kaynaklanıyordu. İş dünyasında imzasının ne kadar özgün ve ticari bir değere sahip olduğunu iddia ediyorsa, resimdeki imgesinin de başkasınıninkiyle karıştırılmasını bir o kadar istemiyordu.

Bu tablolarla evinde zengin görünümlü mobilyalar, gündelik yaşama ait nesneler arasında resmedilmeyi severdi. Bu alışılmış ve zengin dekor dinî içerikli tablolara da yansımıştır. İsa'nın doğum haberini getiren bakireler, inzivaya çekilen azizler tıpkı evlerindeki burjuva erkekler ve kadınlar gibi resmedilmişlerdir. Örneğin, ilkel resimlerdeki mağarasını terk edip hümanist bir tüccarın çalışma odasına yerleşen Aziz Hieronymus gibi. Tüccar öldükten sonra evinin, işinin, refahının sürdürülmesini sağlayacak bir teminat gibi gördüğü ailesi ve özellikle de çocuklarıyla birlikte resmedilmeyi severdi. Tıpkı Piero della Francesca'nın *Madonna del Porto* adlı tablosundaki gibi Arnolfini de hamile karısıyla birlikte görüldüğü bir resim yaptırmış ve doğurganlık simgesi olan bu gerçekçi ayrıntı atlanmamıştır.

3. Dekoratif Sanatlar. Lüks Eğilimi

Tüccarlar dekoratif sanatların gelişmesinde daha da büyük bir rol oynamışlardır. Tüccarlardan önce bu sanatlar kutsal emanetlerle ilgili altın eşyalar, aziz naaşlarının konulduğu sandıklara yönelik altın süslemeler, kiliseleri süslemek amacıyla kullanılan değerli kumaşlar ve din adamları için giysiler yaptıran Kilisenin etkisi altındaydı. Tüccarlar döneminde bunların yerini burjuva ailenin şanına layık mücevherler, mobilyalar almıştır. Bu zengin tüccarlar sayesinde süsleme sanatlarından ikisi en önemli sanatlar arasında yer almıştır. Bunların ilki *cassoni* denilen sandık süslemelerinde –genç gelinin çeyiz ve armağanlarını koyduğu evlilik kutusu ya da gerçek evlilik sandığı (bunların

bazıları büyük müzelerin en değerli eşyaları arasındadır, tıpkı Floransa Akademisi Sergi salonundakiler gibi) – sanatçıların ahşap üstüne yaptıkları resimlerdir. İkincisi, 15. yüzyıldan itibaren kendini yenileyen ve Arras’tan sonra Lille ve Brüksel’deki atölyelerde de imal edilmeye başlanan duvar halılarıdır.

Zengin burjuvalar –seçkin yeni müşteriler– moda ve giysi alanında daha önce hiç görülmemiş bir atılıma neden oldular. Göz kamaştırıcı erkeklerin soylular ve Kilisenin yüksek rütbeli din görevlilerine imrenmeleri için hiçbir neden yokken özellikle kadınların talepleri dur durak bilmiyordu. Lüks tutkusu çok erken bir tarihten başlayarak kendisini gösterince kadınlar şairlerin alayları, ahlâkçı ve vaizlerin hakaretlerine katlanmak durumunda kaldılar.

Eski zamanların basit töreleri ve yeni ortaya çıkan o çılgınlık derecesindeki lüks tutkusu arasındaki karşıtlık Floransalı yazarların işlediği ana konulardan biri haline gelmişti. Eski dönemlerde yaşamış burjuva bir çiftten söz eden dedesine Dante şu sözleri söyler:

Bellincion Berti’yi elinde deri ve kemikten yapılmış bir kemerle giderken, aynanın başından kalkıp gelen karısını ise makyajsız gördüm. O tarihte etrafa para saçan adam henüz ortaya çıkmamıştı.

Francesco Sacchetti ise şunları yazmıştır:

Kadınlar hakkında söylenecekler saymakla bitmez. Örneğin ayaklarından saçlarına ihtiyaç duydukları takım taklavat sayısı inanılmazdır. Günlerinin büyük bir kısmını (güneşte yanmak amacıyla) çatılarda geçirirler. Saçlarını bir kıvrırırlar, bir düzeltirler, öyle yıkanır ki çoğu kez soğuk algınlığından ölürlər.

Aynı yazar Floransalı bir sanatçının ağzından Floransalı kadınların en büyük ressamlar ve heykeltıraşlar oldukları görüşüne yer verir:

Bana inanmıyorsanız ülkeyi dolaşın tek bir siyah kadın bile bulamayacaksınız. Bunun nedeni doğanın onları beyaz yapması değil, kendilerine gösterdikleri bilinçli özen sayesinde siyahken beyazlamayı başarmalarıdır. Yüzleri ve bedenleri için de aynı şey söylenebilir. İster dik dursunlar, ister kambur ya da yapmacık bir görünüme sahip olsunlar o çok hünerli elleri ve kurnazlıklarıyla bütün bunları göze güzel görünebilecek bir hale sokabilirler.

Arraslı şairler, 13. yüzyıldan itibaren kentin zengin banker eşlerini şarkılarında alay konusu yaparlar. Bu şarkıların birinde zengin bankerin yapmacık tavırlara sahip eşinin başı öylesine yaldızlı ve parlak ki, onu bir tablo ya da bir haça benzetebilirsiniz; saçları ise altın ve gümüşle kaplı görünüyor oysa içi çürük bir kadın deniliyor. Jeanne Socquel vasiyetinde değişik renklerdeki kapüşonlu kadife mantolarının, kürklerinin, giysilerinin, incilerle bezenmiş kemerlerinin betimlemesini yapıyor. Lüks tutkusu karşısında süsten hoşlanmayan din adamları, huysuz yaşlı erkekler ve kıskanç soyluların lüks harcamaları kısıtlamaya yönelik yasaları işe yaramıyor. Örneğin, 1314 yılında Güzel Philippe burjuvaziye pahalı kürkler giymeyi boşu boşuna yasaklıyor. 1332-1333 yıllarında Pistoia belediyesi kadın giysileri, lüks armağanlar ve düğün şölenleri, gösterişli cenaze törenlerine karşı boşu boşuna önlem alıyor. Sienalı Aziz Catherine'de Siena'da benzer önlemler alınmasında esin kaynağı oluyor ama boşuna. Yaşanan Büyük Veba olayından sonra Floransa kenti hayatta kalan insanların ikiye katlanan cömertliğini boşu boşuna frenlemeye çalışıyor. Venedik kenti lüks harcamalara bir çekidüzen vermek amacıyla özel bir mahkeme oluşturuyor ama boşuna. Bu arada zevklerdeki gelişmeye koşut bir şekilde yabancı yemek çeşitleri ve tariflerinin benimsenmesiyle gelişen yemek sanatını unutmayalım. Bize kadar ulaşan çok sayıdaki mutfak el kitabı bunun en güzel tanıklarındır. Örneğin, 15. yüzyıl sonunda Rouen kentinde zengin burjuva tüccarlar arasında

şeker ve Akdeniz meyveleri tüketiminin giderek arttığı görü-
lüyor.

Ticaret sık sık bu lüks tutkusundan yararlanmayı bilmiştir. Bu bağlamda 14. ve 15. yüzyılda en çok talep edilen iki maldan söz edelim. Bunlardan biri, Kuzey'den ve Hansa birliği kentleri aracılığıyla Rusya ya da İtalyanlara ait acenteler aracılığıyla Karadeniz'den gelen kürkler, diğeri ise boya ustaları, parfümcüler, hekimler, mutfak malzemeleri kullananlar tarafından çok talep edilen safrandır. A. Petino, erken Ortaçağ'da safranın ne kadar önemli bir madde haline geldiğini daha önce göstermişti.

4. Tüccar ve Sanat Sosyolojisi

Bu gözlemlerin ötesine geçilerek, tüccar müşterilerin, sanatın gelişmesindeki dolaylı etkileri konusunda başka şeyler söylenebilir mi? Bu konuda iddialı olan ve pek çok sorunu yeniden ele alması gereken estetiğin sosyolojisi soruya evet yanıtını veriyor. Ancak oluşturduğu varsayımlar henüz kesinlik kazanmış değil.

Frederic Antal, 14. yüzyıl ile 15. yüzyıl başı Toscana'ya özgü resim sanatında işlenen temalar ile oluşturulan stiller arasındaki zıtlıkları, zengin tüccar burjuvalar ile o dönemde geçici olarak işçi proletarya ve köylüler tarafından desteklenen demokrat zanaatkâr küçük burjuvazi arasındaki karşıtlıklardan yola çıkarak belirlemeye çalışır. Buna göre birinci kesim, görüşlerini Giotto aracılığıyla resim sanatına başvurarak iletir. Örneğin, dine daha insani bir boyut kazandırılırken; İsa ve Meryem'in yaşamlarını anlatan tablolara daha burjuva bir nitelik kazandırılır. Zenginleşip, acımasız bir kapitaliste dönüşen sanatçı yoksul karşıtı bir şiir yazarak Fransisken düşünce yapısının bıkınlık vermesinden söz eder. Giotto dönemi ve sonrasında ortaya Floransalı zengin aile resimlerinde burjuva zihniyetinin etkisini yadsıyacak doğal, anlatıma dayalı, betimleyici bir stil çıkar. 1348 yılından sonra bu sınıfın ekonomik ve politik anlamda gerilemesi yaklaşık bir çeyrek asır boyunca demokratik tepkiyle

ilişkilendirilen Gotik, simgesel, şiirsel stilin rağbet görmesine neden olur. Kara veba sonrasında Floransa ve Siena'da yapılan resimleri inceleyen M. Meiss de keza, yıkıma uğrayan bu toplum, ve özellikle de zengin tüccar burjuva kesimi inceleyerek, Giotto'yla birlikte yaşanan olaylar ve bu olaylara verilen duygusal tepkilerle doğrudan ilişkili temalar ve yeni bir stil oluşup oluşmadığını anlamaya çalışmıştır.

Pierre Francastel, 15. yüzyıl İtalyası'nda resim sanatına özgü yapıları olabilecek en ayrıntılı şekilde inceleyerek resim ve toplum arasında ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Gerçekliğin yeni bir bakış açısıyla –Rönesans'a özgü mekân anlayışı– algılanması ve resmedilmesi, yani geleneksel anlamda perspektif denilen şeyin keşfi ancak büyük burjuvazinin neden olduğu teknik, ekonomik ve entelektüel gelişmeyle açıklanabilir. Bu insanların mekânı maddi anlamda nasıl egemenlikleri altına aldıklarını, mekânı kavrama, ona hâkim olma ve ölçme konusunda nasıl bir çaba harcadıklarını gördük. Bu tüccar sınıfı yalnızca mekânı ele geçirmekle kalmamış, Quattrocento dönemi İtalyan resmindeki mekân anlayışını da belirlemiştir. Burjuvazi, müşterisi olduğu sanatçılara bu mekân anlayışını dayatmıştır. Masaccio'ya Carmine şapelindeki devrimci duvar resimlerini yaptıran F. Brancacci Floransa'nın deniz hâkimiyeti sırasında Mısır'ı gören ilk konsoloslardan biri, çok geniş bir bakış açısına sahip bir adamdır. Bu sayede resmin ufukları da genişler. O tarihten itibaren imgesel mekân uygun, ölçülebilen ve bir başlangıç ve bir sonu olan bir boyuta indirgenir. Oysa Gotik perspektif iki boyutlu, eşzamanlı, tanrısal sonsuzluk anlayışına uygun bir görünüme sahipti. Bu alanda da görülen laikleştirme, akılcılaştırmanın sorumlusu büyük ölçüde tüccardır.

5. Edebiyat

Mesen tüccarların Ortaçağ edebiyatının dışavurulmayan içsel özelliklerini ne ölçüde etkilediklerinden söz ederken de çok dikkatli olmak gerekir. 12. yüzyıldan itibaren kentlerde geliş-

me gösteren kimi türler burjuva edebiyatı olarak anıldı. Satirik ya da ahlâki özelliklere sahip halk masalları, gündelik yaşamla ait basit öyküler, dramatik ahlâki şiirlerde nelerin yeni bir toplumsal sınıfla birlikte ortaya çıkan yeni bir zihniyetin ürünü olduğunu gösterebilmek için çok ciddi araştırmalar yapılması gerekir. Çok dikkatli ve mantıklı bir şekilde ifade edilen bu gündelik yaşamla ilgili mülkiyet, para biriktirme, aile, sağlık gibi konuları içeren ahlâk anlayışı bir şeylere sahip olanların ve tüccarların ahlâkıdır. Şeylere ahlâki bir boyut kazandırmaktan alınan keyfin dinî bir talimattan farklı bir şey olduğunu anlamak gerekir, zira hedeflenen şey kolay olan biçimsel ahlâk değil zor olan zihinsel ahlâktır. Zira burjuva ahlâkı konusunda dinî anlamda ahlâk dersi veren ahlâkçılar ve vaizler vardır. Bu gerçekçi ve sıradan ayrıntılar sunmaktan keyif alan, dekor olarak maddi yaşamı seçen ve dış görünüşleri önemseyen, gülmekten, çizgiyi aşan alaydan hattâ bürleskten hoşlanan bir sınıftır. İşlediği toplumsal koşullarla alaycılık, diğer insanlara yönelttiği çoğu kez merhametsiz eleştirileriyle Ortaçağ'a özgü sulu komedi, halktan çok burjuva kültürünün ürünü olarak nitelendirilebilir. Kapı komşusu olan, birbirleriyle rekabet ederek, birbirlerini gözlemleyerek, gözetleyerek, birbirlerine çamur atarak yaşayan insanlara özgü bir edebiyat.

6. Hümanizma

Keza o dönemde ortaya çıkan hümanizma anlayışını tüccarların mesenliğine, zihniyetine, dünyadaki konumlarını doğrulamaya borçlu olduğumuz söylenir. Hümanist edebiyat ve özellikle de Quattrocento dönemi İtalyan edebiyatına özgü üç büyük tema bu tüccarlara çok şey borçludur.

Zenginlik temasının kaynağı erdemler, neşe, çok büyük keyif almalar, tanrısal onaylanmadır. Leonardi Bruni'den sonra özellikle Medicilerle ahabap olan Poggio Bracciolini –Pogge– zenginliği insan yaşantısının somut ifadesi haline getirmiştir.

Zenginlik fikriyle rastlantı ve fırtınayı birbirine karıştıran *Servet teması* tüccara özgü eylem ve ideallerin bir özetine benzemeye çalışır. A. Warburg'un yaptığı o güzel çalışmadan sonra tüccar, yararlandığı sanatçıların bu konuyu işlemesini sağlar. Servet temasıyla her yerde karşılaşırız, örneğin Rucellailerin silahları üstünde ve saraylarının dış cephesinde, Siena katedralinin yer taşlarında.

"*Erdem*" teması, enerjinin, insan kişiliğinin dışavurumu ve bu dünyadaki başarının kaynağıdır. Daha önce de söylediğimiz gibi çevresindeki insanlar, mallar ve parayla uğraşan iş adamına özgü bir "erdem" anlayışı vardır. *Liber de Nobilitate* adlı kitabında Pogge, zenginlik üstüne oturan bu erdem anlayışı serveti boyun eğmeye zorlar, diyor.

Hem ahlâk hem de sanat alanında "modern zihniyet" olarak adlandırılan bir anlayışla noktalanın bütün bu harekete tüccarlar, verdikleri siparişlerle dolaylı bir şekilde katılmaktan fazlasını yaptılar. Aralarından pek çoğu bu işe merak sarıp kendini yetiştirdi, hattâ şair ve filozof oldu. Bu konuda en çarpıcı örnek Muhteşem Lorenzo'dur.

Yukarıda sözünü ettiğimiz kuşaklar sorunu burada yeniden karşımıza çıkıyor. Hümanist tüccar çoğu kez tüccarlık yapmasına karşın işleriyle daha az ilgilenen, işten kazandığı parayı ilgi duyduğu sanatlara veren, eskiden mala yatırdığı parayı artık lüks harcamalarda kullanan biridir. Bütün bunlar belki bir gerileme gibi görünebilir, oysa burada da tüccarın oynadığı kültürel rol hem bir neden hem de bir sonuç gibi görülmelidir. İşlerin gerilemesini hızlandıran kültürel gelişmenin nedeni çoğu kez işlerin uzun süredir zaten yolunda gitmemesidir. Bu durumda bir kenara koyulan para başka alanlara kayarak, örneğin kültürel ürünlere yatırılmakta ve içinde bulunulan ekonomik bunalım, giderek daralan ticari hareket alanları, meslekî örgütlenmenin yeni koşullara uyum sağlayamamasının yanısıra belki de hem entelektüel hem de maddi spekülasyonun yol açtığı dayatma sonucu para bu yeni harcama alanına doğru yönlendiril-

mektedir. Büyük tüccar-bankerlerin yaptığı mesenlik çoğu kez kentlerin ekonomik yaşamı canlandırmaya yönelik kültür politikalarıyla ilişkilidir. Ticari kanalların tıkanmış bir dönemde bir kenara koydukları paraları artık geleneksel iş alanlarına yatıramayınca kentlerine muhteşem bir görünüm kazandırmak amacıyla harcarlar. Ancak kentlere kazandırılan bu ışıltı havai fişeginin ışığı gibi geçici olmamıştır. Bu harcamalar kimi zaman yeni kazanç kapılarının açılması anlamına gelen hacılar ve yolcuları çekmeye yönelik bir turistik politikanın başlangıç noktasını oluşturmuştur. Öyleyse bunun kısmi de olsa bir ekonomik dönüşüm olduğu söylenebilir.

IV. Tüccarlar ve Kent Uygarlığı

Özetle Ortaçağ'da yaşamış iş adamlarının mesenliğini her şeyden önce böyle bir kentsel çerçeve içine oturtmak gerekir.

Bu insanlar çoğunlukla kendi kentlerine öncelik tanır. Onları en çok tasalandıran ve en çok sevdikleri şey yaşadıkları kenttir. Tüccarların kentlerine olan bu aşırı düşkünlüğünün bir nedeni de hiç kuşkusuz çıkarlarıdır. Yaşadıkları kent onların kurdukları işin ve sahip oldukları gücün merkezidir. Kentler onlara ne kadar borçluysa keza onlar da kentlerine o kadar borçludur. Sahip oldukları gücün temel taşlarından birinin bu kent olduğunun bilincindedirler. Gene yabancı bir ülkeye gittiklerinde orada hemen kentlerinin bir benzerini oluşturmaya çalışırlar. *Hemşehri* tüccarlar yabancı kentte bir mahallede gruplaşarak sahip oldukları politik, meslekî örgütler, tarikatlar ve geldikleri kentlerin azizleri onuruna düzenledikleri şenliklerle terk ettikleri, ancak kendisine hizmet etmeyi sürdürdükleri vatanlarını orada yaşatmaya çalışırlar. Örneğin, Bruges'de küçük bir Floransa, küçük bir Cenova, küçük bir Lucca vardır. Bir tüccarın yabancı bir kentte işlerini "yöneten" biri, bir temsilcisi yoksa bu hizmet için hemşehrilerinden birine başvurur.

Medici ailesi emrinde çalıştırdığı insanlara kendilerine ait bir acentenin bulunmadığı yerlerde başvurmaları gereken meslektaşlar konusunda kesin uyarılarda bulunurdu. Bunların hepsi Floransalıydı.

Hiç kuşkusuz bu hemşehriciliğe ihanet edenler de olmuştur. Kimi zaman çıkarına uymasa da hemşehri kendisine ters düşen kişiyle çalışmış, ancak zamanla bu ilişki gevşemiştir. Başlangıçta tüccar kenti için savaşmak ve ölmek adına silah taşımaya da çekinmemiştir. 1260 yılında Siena'nın Floransa'ya karşı savaştığı bir sırada büyük Montaperti zaferi arifesinde tüccarlar masrafların büyük kısmını kendi ceplerinden ödemişlerdir. Örneğin, Salimbene dei Salimbeni savaşa katkı olması amacıyla kente 118.000 florinlik bağış yapmıştır. Kişisel anlamda ise Sienalı en zengin banker ailenin reisi Orlando Bonsignori savaşa katılmıştır. Floransa'nın en büyük tüccarlarından Arnaldo Peruzzi, VII. Henri ile yapılan savaşta ölmüştür. Kentlerinde büyük adam olarak kabul edilen zengin tüccarların 13. yüzyıl başından itibaren yaşadıkları kenti en kötü koşullarda bile temsil etmeleri istenmiştir. Bouvines'den sonra Uten Hove da Gand kenti tarafından Philippe Auguste'e teslim edilen rehinelere arasında yer almıştır. 14. yüzyılda Calais kentindeki burjuvaların neler yaşadıklarını biliyoruz.

Ancak zamanla tüccarlar askerlik yapmayı reddetmeye başladılar. Sahip oldukları geniş iş alanı nedeniyle savaşmaya zaman ayıramadıklarından bu eksikliği sahip oldukları servetin yardımıyla gidermeye çalışırlar. Paralı askerlere başvururlar, *condotta* sistemini oluştururlar. Çalışıp para kazanan tüccar savaşacak paralı askerler tutabilirdi. Böylelikle tüccar sivilleşti.

Ortaçağ sonunda merkezî, devletler örgütlenmeye başladığında tüccar daha geniş bir iş alanına sahip oldu ancak küçük vatani olarak gördüğü kentine duyduğu sevgiyi her zaman ülkenin tamamı için de duymadı. VII. Charles'ın İngilizleri yenip Fransa krallığını yeniden ele geçirdiği zaferden sonra pek çok "işbirlikçi" tüccar yasadışı yöntemlerle kazandıklarını geri ver-

mek ya da firar etmek zorunda kalmıştır. M. Mollat bu tüccarlardan biri olan Jehan Marcel de Rouen'in öyküsünü anlatmıştır. Birkaç yıl sonra Fransa kralının harcamalarından sorumlu ünlü Jacques Coeur, hiç tereddüt etmeden düşman bir ülkenin başında bulunan Aragon kralına kendi işlerinin büyümesini sağlayacak gizli bilgileri teslim etmiştir. Yalnızca çıkarları söz konusu olduğunda sınırların varlığını kabul eden, paranın krallığına boyun eğen büyük kapitalistler uluslararası güç elde etmeye yönelik kariyerlerinin başında olabilecek en büyük ihaneti bile göze almışlardır. Bununla birlikte bütün Ortaçağ boyunca tüccarlar kentlerini güzelleştirerek ona karşı olan sevgilerini somut bir şekilde göstermişlerdir. Hattâ kimi zaman Almanya'da görüldüğü üzere kente bir plan dayatmışlardır. Zaten bu yüzden H. Planitz, 13. yüzyılda: "Yalnızca Pazaryerini kent merkezi yapmakla yetinmeyip bütün kentin onun çevresine inşa edilmesini sağlamışlardır" demektedir. Bu konuda Wiener Neustadt çok çarpıcı bir örnektir. Tüccarlar her yerde kentlerinin devasa süslerle bezenmesine katkıda bulunmuşlardır. İşe önce kendi evlerinden başlamışlar ve daha önce sözünü ettiğimiz sarayları inşa ettirmişlerdir. Ardından kendi iş yerleri ve meslek odalarının binalarını inşa ettirmişlerdir. Ypres ve Bruges'deki hal binaları, Bruges'deki (zamanın bir tür Belediye binası olarak nitelendirilebilecek -ç. n.) Poorterslogie, Siena'daki (sütunlar üstüne oturtulmuş kemerli galerisi olan tüccar ve sarraflara ait işyeri -ç. n.) Loggia della Mercanzia, Perugia'daki (Ticaret okulu) Collegio della Mercanzia, Floransa'daki (Yün üreticileri binası) Palazzo dell'Arte della Lana ve özellikle de (tüccarlara, bankerlere vb. özel) Sanmichele kilisesinin çevresini süsleyen tüccarların koruyucusu aziz heykelleri gibi. İnşa ettirdikleri ya da süsledikleri dinî anıtlar, yaptırdıkları duvar resimlerinin oluşturduğu muhteşem dekor, örneğin Amiens katedralindeki sütun başlıklarının süslemelerini yaptıran kumaş boyası tüccarları, Floransa'da gerçek bir meslekler ansiklopedisine benzeyen çan kulesine ait kabartma oval figürler, Bour-

ges'da bulunan Jacques Coeur şapelinin ana kapısıyla çatıyı tutan sütunlar arasındaki uzunlamasına kubbede yer alan vitraylar gibi. Bunların yanı sıra politik güçlerini sergiledikleri bütün o belediye binalarını inşa ettirmişlerdir. Felemenk'teki belediye sarayları ve çan kuleleri, İtalya'daki belediye sarayları ve çan kuleleri gibi, ancak bütün bunları Siena'da 102 metre yüksekliğindeki Mangia kulesi önünde bulunan la Piazza del Campo ve Ambrogio Lorenzo'nun iç bölümüne Ortaçağ'a özgü en büyük dinî resimler koleksiyonunu yaptırarak tüccarlar yönetimini göklere çıkaran göz kamaştırıcı Palazzo Publico'yla birlikte düşlemek gerekir.

Ortaçağ'ın büyük tüccarını işte bu bize kadar ulaşan kentsel dekor içinde görmek gerekir. Bu tüccardan Brancacci şapelindeki ünlü duvar resminde Floransa'da bir meydanda yürürken resmedilmiş imgesine bakarak ayrılalım. Muhteşem giysiler içinde, kendisine çok şey borçlu olan Quattrocento dönemi Floransa kentinin devasa dekoru ile Tabitha'yı iyileştiren Aziz Petrus'u çevreleyen dindar grup arasındaki alanda gururlu bir tavırla ilerliyor. Onun hem anlı şanlı hem de gösterişçi halini yansıtan bu görüntüsüne bakarak son bir kez selamlamak gerekir.

KAYNAKÇA

Genel Nitelikte Çalışmalar

Le Marchand au Moyen Âge (collectif), Société des historiens médiévistes de l'enseignement supérieur, 1992.

Sapori A., *Le Marchand italien au Moyen Âge*, 1952 (geniş bir kaynakça).

Lopez R. S. ve Raymond I. W., *Medieval Trade in the Mediterranean World*, 1955 (giriş ve notların yer aldığı belgeler).

Renouard Y., *Les Hommes d'affaires italiens du Moyen Âge*, A. Colin, 1968.

Lestocquoy J., *Aux origines de la bourgeoisie: les villes de Flandre et d'Italie sous le gouvernement des patriciens (X^e-15^e s.)*, Puf, 1951.

Sieveling H., "Der Kaufmann im Mittelalter", *Schmollers Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft*, 1928.

Power E., Postan M. M. (dir.), *Studies in English Trade in the 15th Century*, 1933.

Carus-Wilson E. M., *Medieval Merchants Venturers*, Londra, Methuen, 1954.

Pirenne H., *Histoire économique et sociale du Moyen Âge*, Puf, "Hier", nouv. éd., 1969.

Malowist M., *Studia z dziejów w okresie kryzysu feudalizmu* Dossier: puf328776_3b2_V11 Document: 328776 - © PUF - Date: 4/11/2013 15h21 Page 140/144 w Zachod-niej Europie w 14 i 15 w. 1954 (Fransızca özet).

The Economic History of Europe, III. Economic Organization and Policies in the Middle Ages, 1963.

Romero J. L., *La Revolución burguesa en el mundo feudal*, Buenos Aires, 1967.

Lopez R. S., *La Révolution commerciale dans l'Europe médiévale*, Aubier-Montaigne, 1974.

Gourevitch A. J., "Le marchand", in J. Le Goff (yön.), *L'Homme médiéval*, Seuil, "Points", 1994, s. 267-312.

Monnet P., "Marchands", in J. Le Goff et J.-Cl. Schmitt (dir.), *Dictionnaire raisonné de l'Occident médiéval*, Fayard, 1999, s. 625-638.

Tangheroni M., *Commercio e navigazione nel Medioevo*, Rome/Bari, 1996. *L'Argent au Moyen Âge* (collectif), Société des historiens médiévistes de l'enseignement supérieur, 1998.

Favier J., *De l'or et des épices. Naissance de l'homme d'affaires au Moyen Âge*, Fayard, 1987.

Ticari Teknikler Tarihi

Roover R. de, "Aux origines d'une technique intellectuelle: la formation et l'expansion de la comptabilité à partie double", *Annales d'histoire économique et sociale*, 1937.

— *Money, Banking and Credit in Mediaeval Bruges*, 1948.

— *L'Évolution de la lettre de change (14-18e siècle)*, A. Colin, 1953.

— *The Bruges Money Market around 1400*, Bruxelles, 1968.

Melis F., *Storia della ragioneria*, Bologne, 1950.

— *Note di storia della banca pisana nel Trecento*, Pise, 1955.

Boiteux A., *La Fortune de mer. Le besoin de sécurité et les débuts de l'assurance maritime*, Éd. de l'Ehess, 1968.

Hocquet J.-Cl., *Le Sel et la fortune de Venise*, 2 vol., Lille, Presses universitaires du Septentrion, 1978-1979.

Monografiler

Studi in onore di Armando Saponi, 2 vol., 1957 (değişik makaleler).

Studi in onore di Amintore Fanfani, 6 vol., 1962 (değişik makaleler).

Città, Mercanii, Dottrine nell'economia europea dal IV al 18 secolo. Saggi in memoria di Gino Luzzatto, 1964.

a) Gruplara Yönelik Monografiler

Lopez R., "Aux origines du capitalisme génois", *Annales d'histoire économique et sociale*, 1937.

Heers J., *Gênes au XVe siècle. Activité économique et problèmes sociaux*, Flammarion, 1961.

Luzzatto G., "Les noblesses : les activités économiques du patriciat vénitien, X^e-XIVe s.", *Annales d'histoire économique et sociale*, 1937.

Rorig F., *Wirtschaftskräfte im Mittelalter*, 1959.

Thrupp S., *The Merchant Class of Medieval London*, 1948.

Mollat M., *Le Commerce maritime normand à la fin du Moyen Âge*, Plon, 1952.

Wolff Ph., *Commerces et marchands de Toulouse (vers 1350- vers 1450)*, Plon, 1954.

Lopez R., "Profil du marchand génois", *Annales ESC*, 1958.

Carie M., "Mercaderes en Castilla (1252-1512)", *Cuadernos de Historia de Espana*, 1954.

Carrère Cl., *Barcelone, centre économique à l'époque des difficultés, 1380-1462*, Mouton & Cie, 1967.

Samsonowicz H., *Badania nad Kapitałem mieszczańskim Gdanskaw II połowie 15 wieku* (İngilizce özet), 1960.

Dollinger Ph., *La Hanse (12e-17e siècle)*, Aubier-Montaigne, 1964.

Poliakov L., *Les Banchieri juifs et le Saint-Siège du 12e au 17e siècle*, Éd. de l'Ehess, 1965.

Van Der Wee H., *The Growth of the Antwerp Market and the European Economy*, 3 vol., La Haye, Nijhoff, 1963.

Dubois H., *Les Foires de Chalon et le commerce dans la vallée de la Saône à la fin du Moyen Âge*, 1976.

Delort R., *Le Commerce des fourrures en Occident à la fin du Moyen Âge*, 2 vol., Rome, 1978.

Kedar B. Z., *Mercanti in crisi a Genova e Venezia nel '300*, Rome, 1981.

Ashtor E., *Levant Trade in the later Middle Ages*, 1983.

Ashtor E., *East-west Trade in the Medieval Mediterranean*, Tel Aviv-Londra, 1996.

Vallet E., *Marchands vénitiens en Syrie à la fin du 15e siècle*, Adhe, 1999.

Paravicini W. (éd.), *Hanse Kaufleute in Brugge*, 2 vol., 1999. Coll., Banchieri e mercanti si Siena, 1987.

Capitani O. (Edit.), *Mercati e mercanti nell'alto Medioevo: Varea asiatica e Varea mediterranea*, Spolete, 1993.

Constable O., *Trade and Traders in Muslim Spain. The Commercial Realignment of the Iberian Peninsula*, 1994.

Lebecq S., *Les Frisons. Marchands et navigateurs du haut Moyen Âge*, Lille, Presses universitaires du Septentrion, 2 vol., 1983.

b) Ailelere Yönelik Monografiler

Petry L., *Die Popplau. Eine schlesische Kaufmannsfamilie des 15 und 16 Jahrhunderts*, 1935.

Wolff Ph., "Une famille, du XIIIe au XVIe siècle: les Ysalguier de Toulouse", *Mélanges d'histoire sociale*, 1942-1.

c) Şirketlere Yönelik Monografiler

Sapori A., *Studi di storia economica medievale*, 3e éd., 1955 (études XXVII, XXVIII, XXXII, XXXIV, XXXV, XXXVI).

Renouard Y., *Les Relations des papes d'Avignon et des compagnies commerciales et bancaires de 1316 à 1378*, E. de Boccard, 1942.

Roover R. de, *The Rise and Decline of the Medici Bank*, Cambridge (Mass.), 1963.

Ruthenburg V. I., *Očerok iz istorii rannego kapitalizma v Italii. Floren-tiiskie kompanii 14 veka* (en russe), 1951.

Hunt E., *The Medieval Super-Companies. A Study of the Peruzzi Company of Florence*, New York, Cambridge Univ. Press, 1994.

d) Kişilerle İlgili Monografiler

Stieda W., *Hildebrand Veckinchusen*, 1921.

Melis F., *Aspetti della vita economica medievale: Studi nell'Archivio Datini di Prato*, I, Sienna - Florence, 1962.

Lopez R., *Genova marinara nel Dugento: Benedetto Zaccaria, ammiraglio e mercante*, Milan, 1933.

Espinas G., *Les Origines du capitalisme, I: Sire Jehan Boinebroke patricien et drapier douaisien*, 1933.

Lane F. C., *Andrea Barbarigo, merchant of Venice, 1418-1449*, 1944.

La Roncière Ch.-M. de, *Un changeur florentin du Trecento: Lippo di Fede del Segna (1285 env.-1363 env.)*, Éd. de l'Ehess, 1973.

Mollat M., *Jacques Coeur ou l'esprit d'entreprise du XVe siècle*, Aubier, 1988.

Uygarlık Tarihi

Pirenne H., "L'instruction du marchand au Moyen Âge", *Annales d'histoire économique et sociale*, 1929.

Fanfani A., *Le origini dello spirito capitalistico in Italia*, Milan, 1933.

Le Bras G., Article "Usure", in *Dictionnaire de théologie catholique*, t. 15, IIe Partie, 1950, coll. 2336-2372.

Bec Ch., *Les Marchands écrivains à Florence, 1375-1434*, Mouton, 1967.

Ibanès J., *La Doctrine de l'Église et les réalités économiques au 13e siècle*, Puf, 1967.

Meuvret J., "Manuels et traités à l'usage des négociants aux premières époques de l'âge moderne", *Études d'histoire moderne et contemporaine*, t. V, 1953.

Renouard Y., *Études d'histoire médiévale*, Éd. de l'Ehess, 1968.

Johansen P., "Die Kaufmannskirche im Ostseegebiet", *Vorträge und Forschungen*, IV, 1955-6 (1958).

Noonan JR J. T., *The Scholastic Analysis of Usury*, Cambridge (Mass.), 1957.

Kellenbenz H., "Der italienische Grosskaufmann und die Renaissance", *Vierteiljahrsschrift für Sozial und Wirtschaftsgeschichte*, 1958.

- Baldwin J. W., *The Medieval Theories of the Just Price*, Philadelphie, 1959.
- Maschke E., "La mentalité des marchands européens au Moyen Âge", *Revue d'histoire économique et sociale*, 42 (1964).
- Baldwin J. W., *Masters, Princes and Merchants*, Princeton (NJ), 1970.
- Bresc-Bautier G., *Artistes, patriciens et confréries*, École française de Rome, 1979.
- Le Goff J., *La Bourse et la vie. Économie et religion au Moyen Âge*, Hachette, "Pluriel", 1986.
- *Le Moyen Âge et l'argent. Essai d'anthropologie historique*, Paris, Perrin, 2010.
- Concina E., *Fondaci. Architettura, arte e mercatura tra Levante, Venezia e Alemagna*, Venise, 1997.
- Aurell J. et Puigarnau A., *La cultura del mercader en la Barcelone del siglo XV*, Barcelone, 1998.
- Muzzarelli M. G., *Uomini, Denaro, Istituzioni. L'invenzione del Monte di pietà* (catalogo della mostra di Bologna, 2000).

DİZİN

A

- Acciaiuoli ailesi 73, 75
Adalberon 105
Afrika 19, 39, 114
Akdeniz 20, 23, 24, 28, 35, 42,
49, 131
Akka limanı 25
Albizzi, -ler 70, 71, 75
Alexandre, III. 89
Almanya 11, 20, 22, 23, 26, 39,
51, 71, 99, 114, 115, 126, 137
Alpler 21
Aimbrogio Lorenzetti 64
Amalfili Pantaleone 99
Ambrogio Lorenzo 138
Amerigo Benci 32
Amiens 137
Amintore Fanfani 112, 141, 143
Andrea Barbarigo 77
Andrea da Firenze 123
Andrea del Castagno 73
Angelo Tani 32
Angevinler 72, 73
Anjoulu Charles 73
Anjoulu kralları 24
Ansaldo Garraton 30
Antakya limanı 25, 100
Antal, Frederic 131
Antikçağ 21, 91, 112
Aragon 137
Aristoteles 83, 91
Armand Grunzweig 58
Armando Saporì 23, 25, 31, 43,
56, 76, 98, 101, 112, 139, 141,
142
Arnaldo Peruzzi 137
Arnolfini 127, 128
Asya 19, 26, 33
Atlantik denizi 28, 44, 49
Avignon 32, 34, 73, 119, 142
Avrasya 19

Avusturya 62
 Aziz Antonin 102, 108
 Aziz Bernard 106
 Aziz Catherine 130
 Aziz François 104
 Aziz Guidon 105
 Aziz Hieronymus 128
 Aziz Homebon 101, 104
 Aziz Mikail 100, 127
 Aziz Petrus 138
 Aziz Thomas 81, 83, 84, 91

B

Balbiler 74
 Baldo Ridolfi 38
banchi grossi 48
 Barcelona 41, 42
 Bardi ailesi 31, 67, 74, 75, 99
 Baudouin 112
 Bavyera 62
Beauvais Âdetleri 66
 Benedetto Cotrugli 93, 94, 95
 Benedetto Vivaldi 26
 Benedetto Zaccaria 33, 48, 71, 143
 Benozzo Gozzoli 127
 Bernardo Tolomei 74, 101
 Bertrand Momewech 78
besant 38
 Beytüllahim 127
 Bizans 14, 26, 35, 38, 72, 85
 Bloch, Marc 40, 98
 Bohemya pazarı 39, 62, 78
 Boinebroke 59, 60, 61, 62, 63, 75, 143
 Brancacci F. 132, 138
 Bras, Gabriel Le 106, 143
 Breslau 78

Bretagne 44
 Bruges 28, 32, 41, 42, 45, 46, 48, 49, 117, 135, 137, 140
 Brunaccio di Guido firması 41, 42
 Brüksel 129
 Buoninsegna di Matteo 20
 Buonsignoriler 74
 Burgonya 72
 burjuva, burjuvazi 53-56, 64-69, 74, 76, 77, 79, 107, 117, 123, 126-133
 Büyük Gregoire 81
 Büyük Kanal 126
 Büyük Leon 81
 Büyük Veba 130

C

Caen 118
 Cahors, -lular 46
 Calimala 58, 98
 Cancelliler 54
 Carnegie aileleri 76
case nuove 77
case vecchie 77
 Catherine de Courtenay 73
 Cenevre 32
 Cenova 25, 28, 29, 30, 33, 34, 37, 39, 40, 45, 47, 48, 51, 53, 58, 70, 72, 74, 87, 114, 118, 124, 134
 Cenovalı, -lar 33, 36, 49, 72, 94, 96, 107, 113, 124, 125
 Centurioniler 75
 Ceuta 14
 Champagne (Şampanya Bölgesi) 21, 26, 27, 28, 45, 72, 87, 115
 Champenoislı 72

Charles, VI. 55
 Charles, VII. 74, 136
 Chio 49
 Cipolla, Carlo M. 40
 Civita Vecchia 33
 Collegiale di San Gimignano 82
 Collegio della Mercanzia 137
 Christopher Columbus 114
commenda 29, 30, 37, 77
compagnia 31
condotta 136
 Crespin aileleri 75, 101
 Çin 26, 115

D

Dagomari de Prato 113
 Datini şirketi 41, 42
 Decretum Gratiani 80
diaboli minister 105
dirhem 38
dolce stil nuovo 124
 Domenico di Bartolo 100
 Dominiken 108, 123
 Donato Velluti 116
 Doria 70, 75
 Douai 59, 62
 Du Markiet 75
 d'Yser aileleri 75

E

edebiyat 81, 119, 124, 125, 133
 Edward, III. 74
 Ege Denizi 33
 Ermenistan 26, 35
 Eski Ahit 82
 Eski Pazaryeri 47
 esnaf 12, 25, 46, 50, 51, 52, 56,
 94, 109

F

faiz, -cilik 82, 84, 87, 86, 89, 99,
 106, 107, 108
 Febvre, Lucien 17
 Federigo Melis 42, 140, 143
 Felemenk 11, 21, 23, 28, 39, 41,
 42, 45, 48, 49, 59, 63, 64, 72,
 77, 107, 125, 138
 Felemenk pazarı 22
 feodal, feodalite 20, 49, 52, 53,
 54, 55, 56, 63, 67, 76, 103,
 105, 106, 107
 feodalizm 49
 Fieschi 70, 75
 Filistin 72
 Finchaleli Godric 101
 Floransa, -lılar 31, 32, 35, 39, 42,
 45-50, 53, 54, 58, 59, 64, 66-
 75, 77, 79, 94, 95, 96-98, 108,
 110, 112, 116-118, 120-126,
 129, 130-132, 135-137
 Floransa Akademisi 128
 Floransa Akademisi Sergi salo-
 nu 129
 Floransalı aileler 31, 73
 Floransalı tüccar-bankerler 42,
 64, 94, 115, 122
 Foça 26, 33
 Francesco di Balduccio Pegolot-
 ti 115
 Francesco di Marco da Prato 37
 Francesco di Marco Datini da
 Prato 41, 102
 Francesco Pegolotti 98
 Frankfurt 28
 Fransa 20, 21, 28, 39, 48, 52, 64,
 71, 74, 86, 99, 118, 136, 137
 Fransisken tarikatı 104, 107, 131

Franşek Graus 50
fraterna compagna 31
 Frederic, II. 72
 fuarlar 21, 26, 27, 28, 35, 40, 45,
 72, 87, 90, 91, 115

G

Gattilusio 75, 124
 Geç Ortaçağ 52, 84, 111, 121,
 125
 Genoardo Tosca 30
 Gherardo d'Ormauno 38
 Georges Espinas 59, 61, 63, 75,
 98, 143
 Germen, -ler 19
 gezgin tüccar 15, 21, 26, 28, 30,
 35, 45, 90
 Guglielmo Barberi 41, 42
 Gibelinler (soylular) 70, 72
 Gilbert de Lessines 89
 Gilles le Muisit 92
 Gino Luzzatto 53, 141
 Giotto, dönemi 127, 131, 132
 Giovanni di Antonio da Uzza-
 no 117
 Giovanni Francesco 115
 Giovanni Frescobaldi 116
 Giovanni Villani 45, 54, 68, 116
 Gothard 22
 Gotik 124, 132
 göçebeler 19
 Grasso 30
 Grégoire, VII. 86, 105
 Grégoire Reformu 105
 Grimaldi 75
 Grimaldiler Guelfeleri 70
 Guelfesler 70
 Guglielmo Barberi 41

Guillaume de Terremonde 55
 Güney Fransa (Provence) 20
 Güney İtalya 72, 73
 Güzel Philippe 71, 130

H

Haçlılar 72
 Haçlı Seferleri 14
 Haçlı Seferi, I. 85
 Haçlı Seferi, IV. 72, 85
 Haçlı Seferi, VII. 72
 Hansa birliği 17, 21, 24, 36, 42,
 43, 44, 78, 115, 131
 Hans Memling 103, 127
 Henri Pirenne 5, 75, 76, 112,
 139, 143
 Hilal ibn Halife-el-Jamunsi 85
 Hindistan 26
homines novi 78
 Hucquedieu ailesi 75, 87
 hümanizma 133
hyperperion 38

I

Isalguier ailesi 55
ignobilis mercatura 105
 İngiltere 21, 39, 49, 64, 74, 115
inbonesta mercimonia 80
 İran 26
 İsa 82, 97, 118, 124, 127, 128,
 131
 İskandinavyalılar 19
 İskenderiye 14, 25
 İspanya 20, 49, 52
 İtalya 11, 14, 20-23, 31, 49, 50,
 52, 59, 62, 64, 65, 70-73, 84,
 99, 103, 104, 124, 126, 138

J

- Jacques Coeur 48, 74, 120, 137, 138, 143
 Jacques van Artevelde 67, 68
 Jan van Eyck 127
 Jacques Vitry 106
 Jean Bretel 87
 Jean d'Outremeuse 68
 Jean de Hocsem 68, 69
 Jehan Marcel de Rouen 137
 Jeanne Socquel 130
 Jossardlar 54
jus naufragii 24
justum pretium 109

K

- kapitalizm 11, 12, 49, 50, 92, 107, 108
 Karolenj İmparatorluğu 38
 Kaspar Popplau 78
 Kastilya 39, 71
 Katalanlar 94
 Katar 103
 Kefe limanı 26
 Kent, kentleşme 9, 52, 103, 111, 118, 135
 Kıbrıs limanları 25, 35
 Kırım 26, 35
koggenler 24
 Konstantinopolis/İstanbul 100
 Korkusuz Jean 72
 Kosminsky, E. A. 49
 Kuzey Almanya 20
 Kuzey Avrupa 21
 Kuzey İtalya 23, 59, 103
 Küçük Asya 33

L

- Ladonchamps 126
 Lagny 26
 Lane, F. C. 77, 143
 Languedoc 103
 Latran Konsili 86
 Lazkiye 26
 Le Blond aileleri 75
 Leonardi Bruni 133
 Leonardo Fibonacci 114
 Leon Battista Alberti 77, 96
 Leon, X. 110
 Lestocquoy, J. 66, 75, 86, 100, 107, 139
 Liège 68, 69, 70
 Lille 55, 129, 140, 142
 Loggia della Mercanzia 137
 Lombardiyalılar 45, 46, 88
 Lomellini 75
 lonca, -lar 33, 36, 50, 52, 57, 58, 98, 99, 116
 Londra 25, 28, 32, 74, 76, 117, 139, 142
 Lorenzo Chiarini 32, 67, 79, 117, 122, 134, 138
 Lucca 45, 126, 135
lucrum moderatum 109
 Lübeck Rat 76
 Lyon 32, 48, 54, 58, 65

M

- Machiavelli, Niccolò 110
 Magosa 26
 Manfred 72
 Mann, Thomas 78
 Manş denizi 28, 49
 Marcel, Etienne 67, 68
 Marian Anudo 116

Marco Polo 16, 26, 114
 Marsilya 65
 Marx, Karl 50
 Masaccio 127, 132
 Mastropiero 74
 Matteo Villani 116, 120
 Medici 31, 32, 34, 65, 67, 75, 79,
 106, 110, 126, 127, 136, 143
 Medici ailesi, Mediciler 32, 48,
 71, 110, 122, 136
 Meiss, M. 132
Mercatore 15, 24
 mesen, mesenlik 119, 121, 122,
 123, 133, 135
 Messinalı köylüler 64
 Metz 64, 70, 126
 Metzli sarraflar 47
 Meuse bölgeleri 21
 Meuse nehri 23
 Milano 32, 118
 mimar, -lık 122, 125
 mimari 125
 Moğolistan 26
 Mollat, M. 48, 94, 137, 141, 143
 Montpellier 40, 48
 Moselle nehri 23
 muhasebe 43, 44, 99, 102, 113,
 115
 Muhteşem Lorenzo 67, 122, 134
 Müslüman, -lar 13, 14, 19, 20,
 38, 85, 114
 Müslüman tüccar 13, 85

N

Napoli 24, 34, 72, 73, 84
 Navarre hanedanı 68
negocia 80
 Nevers 76

nomisma 38
 Normandiya 21, 94, 125
 noter, -ler 35, 36, 81, 96, 113,
 116
 Nottingham 120
 Novgorod 44
 Noyon 67

O

Ogerio 30
 Orta Asya 26
 Ortaçağ Avrupası 20
 Ortaçağ Hristiyan düşüncesi 83
 Ortaçağ Hristiyan toplumu 90
 Ortaçağ loncaları 33
 Orta İtalya 21

P

Pacioli, F. Luca 114
 Palazzo Publico 138
 Paolo di Messer Pace da Certal-
 do 96
 Papa III. Innocent 101
 Papa IV. Clément 72
 Papa IV. Innocent 107
 Papa VII. Grégoire 86
 Paris 39, 68, 70, 120, 144
 Patarin 103
 Pazzi, Pazziler 71, 75, 127
 Peloso 30
periculum sortis 89
 Perrin Anchier 126
 Peruzzi, Perruzziler 31, 74, 75,
 115, 117, 127
 Petino, A. 131
 Philippe, I. 86
 Piazza del Campo 138
 Pierre Francastel 132

Pierre Valdo 104
 Piero della Francesca 128
 Pietro Sardella 44
 Pietro Ziani 101
 Pisalı Pace 85, 96
 Pireneler 21
 Pistoia 54, 130
 Piza 72
 Planitz, H. 137
 Po nehri 23, 63
 Pogge 133, 134
 Poggio Bracciolini 133
 Poitiers/bozgunu 58, 68
 Polonya 62
 Poorterslogie 137
 Porto Pisano 38
Popolo grasso (soylu olmayan zenginler) 58
Popolo minuto (orta alt sınıfa mensup yetenekli zanaatkârlar) 58
 Popplau ailesi 62, 78, 120, 142
 Por Santa Maria 58
 Provence (Güney Fransa) 20, 103
 Provins 26, 91

Q

Quattrocento 132, 133, 138

R

R. de Roover 38, 40, 45, 140, 143
 rantiye 54, 65, 76, 77
 Rat örgütü 62
ratio incertitudine 89
 Regensburg 126
 Renoir, Y. 65, 96

Renouard, Yves 73, 117, 139, 142, 144
 resim, -ler 119, 120, 123, 127, 128, 129, 130, 132, 137
 Rialto köprüsü 47
 Ribaldo di Sauro 30
 Ricardo degl'Alberti 41
 Robert de Bethune 88
 Roberto Lopez 25, 53, 105, 139, 140, 141, 143
 Rockefeller aileleri 76
 Roma 5, 15, 20, 32, 34, 40, 72, 91, 99
 Romalı, -lar 22, 121
 Roma Kilisesi 34
 Rouen 71, 94, 120, 130, 137
 Rönesans 5, 9, 49, 79, 109, 110, 126, 132
 Rörig, Fritz 44
 Rusya 26, 131
 Ruthenberg, V. I. 50

S

Salimbeni 74, 126, 136
 San Gimignano 82, 126
 Santa Maria del Carmine 127, 132
 sarraflık, sarraf, -lar 45, 46, 47, 48, 54, 55, 58, 89, 98, 102, 106, 137
 Savonarola 108, 122
 Sayous, André 53
 Schneider, J. 64
securitas 37
 senet 29, 38-48, 88, 89, 96, 108
 Siena 64, 72, 74, 100, 101, 118, 126, 130, 132, 134-138, 142
 sigorta 37, 38, 48

Simone Bucuccio 30
 Sinop 26
societas marinas 29
Societas terrae 31
 Sombart, Werner 49
 Soranzo 74
 Spinola, -lar 70, 75
 Stanford aileleri 75
 Strozzi 126, 127
 Sur limanı 25
 Suriye 25, 72, 114
 şirket, -ler 31-34, 41-45, 48, 62,
 67, 74, 77-79, 89, 99

T

Tabitha 138
 Taddeo di Bartolo 82
 Tebriz 26
 tefeci, -lik 14, 46, 48, 81, 82, 87,
 88, 89, 106
 tekstil 28, 65
 tekstil sanayi 21, 28, 33, 59, 64,
 65
 Templier tarikatı 107
 Tevrat 82
 Toscana 131
 Toulouse 55, 94, 102, 141, 142
 Toulouselu tüccarlar 44, 64
 Tötonlar 107
 Trablus 25
 Trabzon 14, 26
 Treviso 77
 Troyes 26
 Tunuslu Müslüman tüccarlar 85
 Türkler 33, 77

U

Uso di Mare 75
 Uten Hove ailesi 75, 100, 136

V

Van der Meire Gandlı 75
 Vaudois 103
 Venedik 24, 25, 28, 29, 32, 33,
 34, 35, 39, 44, 45, 47, 48, 53,
 74, 77, 84, 85, 100, 101, 116,
 117, 126, 130
 Venedikli tüccar, -lar 14, 31
 Vercauteren, F. 68
 Verona 77

W

Warburg, Aby 134
Weltwirtschaft 49
 Wiener Neustadt 137
 William de la Pole 74
 Wolff, Philippe 44, 55, 141, 142

Y

Yeni Ahit 82
 Yeni Pazaryeri 47
 Ypres 112, 137
 Yunanistan 73
 yün 21, 23, 24, 25, 28, 38, 48, 59,
 61, 98, 104, 107
 yün tüccarları 41, 45, 49, 54, 59,
 61, 67
 Yüz Yıl Savaşları 74

Z

zanaatkâr 33, 52, 57, 58, 59, 60,
 62, 66, 83, 95, 109, 120, 122,
 131
 Ziani 74, 100, 101

XI. ve XIII. yüzyılları arasında, Avrupa Ortaçağı büyük öncüleri tüccar ve bankacılardan oluşan gerçek bir ticari devrime tanıklık eder. Bu dönem, uzak mesafelere yolculuk yapmayı mümkün kılan bir barış zamanıdır, fakat aynı zamanda önemli bir demografik büyümenin de zamanıdır. Her şeyden önce kentlerin yeniden doğuşu ve canlanması söz konusudur. Floransa, Rouen, Brugge, Cenova veya Amiens'teki büyük Ortaçağ fuarlarında kentsel gelişimin ilk izleri, belirli bir serbestiyet, dinî vesayetten kurtuluş ve sanatsal faaliyetlerin desteklenişi görülür.

Le Goff, bu çalışmayı toplumsal tarihin akışını açıkça etkilemiş belli bir özneler grubu ve özneleşme sürecini ele alarak yapmıştır. Üstelik bu metinde toplumların geçirdiği zihinsel/kültürel dönüşüm sürecini ülke ülke ele alınan belli kişiler, aileler ve hanedanların özyaşam öyküleri üzerinden açıklamıştır. Le Goff bunu, özellikle erken kapitalizm konusunda çok yoğun ve ayrıntılı araştırmaların yapıldığı İtalya, Felemenk, Almanya gibi ülkelerde Ortaçağ tarih çalışmalarının artmasına bağlıyor. Kapitalizmin ve kapitalistlerin ya da başvurduğu bir başka ifadeyle, "kendilerini ticarete adanmış" insanların hangi tarihten başlayarak sözcüğün gerçek anlamında klasik kapitalizm ve kapitalist kavramlarını içerecek kıvama geldiğinin belirlenmesinin öneminden söz ettikten sonra bu işin ancak özneler, yani kapitalistler tarihine başvurularak yapılabileceğini gösteriyor.

ISBN: 978-605-2133-24-8

T A R I H